

TC  
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ  
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ  
TARİH BÖLÜMÜ

**CUMHURİYET'İN İLANINA KADAR OLAN SÜREÇTE  
ABD-OSMANLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE ABD'NİN  
ERMENİ POLİTİKASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)


Tuncer BÜYÜKKİBAR

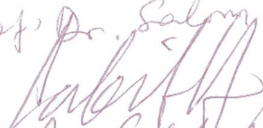
**Sorumlu Öğretim Üyesi**  
Yrd.Doç.Dr. Serap TAŞDEMİR


MALATYA 2007

**İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Enstitümüz Yüksek Lisans Öğrencisi Tuncer Büyükkibar tarafından Yar. Doç. Dr. Serap Taşdemir danışmanlığında hazırlanan Cumhuriyetin İlanına Kadar Olan Süreçte ABD-Osmanlı-Ermeni İlişkileri ve ABD'nin Ermeni Politikası başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı'nda başarılı olarak kabul edilmiştir.

Başkan :   
Prof. Dr. Salim Çoban

Üye :   
Doç. Dr. Sabit Demirel

Üye :   
Yrd. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR

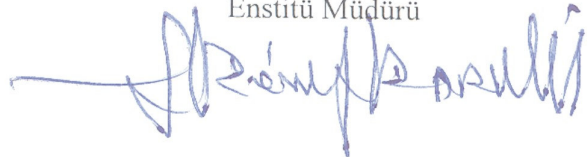
ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30/07/2007

Prof. Dr. S. Kemal Kartal

Enstitü Müdürü



**İÇİNDEKİLER**

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

**I. BÖLÜM****(OSMANLI-ABD-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI)****A. OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ**

- a. Osmanlı Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Kurduğu Diplomatik İlişkiler.....9
- b. Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri Seyr-i Sefain Ticaret Antlaşması .....11
- c. 1830 Antlaşması Sonrası Osmanlı– ABD İlişkileri.....16

**B. OSMANLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ**

- a. Türk-Ermeni İlişkilerinin Başlaması .....18
- b. Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulması .....22
- c. Ermeni Sorununun Başlaması.....24

**C. ABD-ERMENİ İLİŞKİLERİ**

- a. ABD'ne Ermeni Göçlerinin Başlaması ve ABD-Ermeni İlişkileri.....27
- b. ABD'ne Başlayan Ermeni Göçlerinin Aşamaları .....29
- c. Ermeni Göçlerini Tehcirle Özdeşleştirme Çabaları.....32

**İKİNCİ BÖLÜM****(ABD'DE ERMENİ PROPAGANDASI ve ABD'NİN ERMENİ POLİTİKASI)****A. AMERİKAN BOARD'IN KURULMASI ve MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN BAŞLAMASI**

a. Misyonerliğin Tanımı.....	34
b. ABD'de Misyonerlik Kavramının Ortaya Çıkışı .....	35
c. ABCFM'nin Kuruluşu.....	36
ç. Amerikan Board'un Ermenileri Osmanlıdan Koparma Çalışmaları ve Eğitim Faaliyetleri.....	38
d. Misyoner Müesseselerine Karşı Osmanlı Hükümeti'nin Tutumu.....	48

**B. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE ERMENİLERİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ**

a. Propaganda Faaliyetlerinin Başlaması.....	51
b. Amerikan Basınında Ermeni Propagandası.....	54
c. Toplanan Yardım Paraları.....	55
ç. Amerika'da Ermenilerin Miting Faaliyetleri.....	56

**D. ERMENİ İHTİLAL KOMİTELERİNİN KURULUŞU ve GELİŞİMİ**

a. Ermeni İhtilal Komitelerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	57
b. Ermenilerin İsyân Hareketleri.....	60
c. I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Meselesi.....	63

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM****(TEHCİR KARARI ve SONRASI OSMANLI-ABD- ERMENİ İLİŞKİLERİ)****A. ERMENİ TEHCİRİ**

a. Tehcirin Tanımı.....	66
b. Tehciri Gerekli Kılan Sebepler.....	66
c. Tehcir Kanununun Çıkarılışı ve Uygulanışı.....	69
ç. Tehcir İçin Alınan Tedbirler.....	71
d. Tehcir Kararının Sonuçları.....	75

**B. WILSON PRENSİPLERİ**

a. Wilson Prensipleri'nin Ortaya Çıkışı ve Başkan Wilson'un Tutumu.....	75
b. Wilson Prensipleri'nin Maddeleri.....	77

**C. PARİS BARIŞ KONFERANSI VE ERMENİ TALEPLERİ.....79****Ç. GENERAL HARBORD'UN RAPORU ve ERMENİ MANDASI FİKRİ**

a. General Harbord'un Anadolu'ya Gelişi.....	82
b. Harbord Heyeti'nin Raporunda Açıklanan Hususlar.....	83
c. Amerikan Mandası Fikri.....	84

**D. SAN REMO KONFERANSI ve SEVR ANTLAŞMASI'NDA ERMENİ MESELESİ.....86****E. LOZAN ANTLAŞMASI ve ERMENİ FAALİYETLERİ**

a. Lozan Konferansı Öncesi Ermeni Faaliyetleri.....	92
---	----

b. Lozan Konferansı'nın Başlaması ve Ermeni Faaliyetleri.....	94
c. A.B.D.'nin Lozan Barış Görüşmelerindeki Tutumu.....	96
ç. Lozan Antlaşması'nın Sonuçları.....	97
<b>SONUÇ</b> .....	100
<b>BİBLİYOGRAFYA</b> .....	103

## ÖNSÖZ

Araştırma konusu, “Cumhuriyet’in İlanına Kadar Olan Süreçte ABD-Osmanlı-Ermeni İlişkileri ve ABD’nin Ermeni Politikası” başlığıyla verilmiş, üç ana konu ve bu konulara bağlı alt temalarla şekillendirilmiştir.

Niçin böyle bir konu seçilmiştir? Bunun sebebi şöyle açıklanabilir:

Birincisi, günümüzde önemini hız kesmeden Türkiye aleyhine arttıran ve geleceğimizin şekillenişinde önemli bir yere sahip olduğu içindir.

İkincisi, tarihimizde var olan bu olayın gelişimini ve desteklenişini ortaya koyarak bundan sonraki yapmamız gerekenlere ışık tutmasını sağlamak içindir.

Üçüncüsü, bir takım eksikliklerine rağmen, böylesi bir çalışmayı ortaya koyarak, ileride daha iyi çalışmaların yapılmasını teşvik etme isteğidir.

Çalışmanın düzenlenişine gelince: Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, konunun aslını oluşturan ve çalışmayı daha sağlam bir zemine oturtacak, aynı zamanda çalışmanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan Osmanlı- ABD-Ermeni ilişkilerinin tarihsel arka planından bahsedildi.

İkinci bölümde, ABD’de Ermeni Propagandası ve ABD’nin Ermeni Politikası başlığı adı altında birinci bölümde anlatılan tarihsel arka planın nasıl şekil değiştirdiği ve olayların ana noktasını ve en aktif olarak irdelendiği bölüm olması sebebiyle incelemiştir. “Ermeni Meselesi” denilen meselenin bu noktalara nasıl geldiği ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine uygulanan oyunların ne denli ciddi sonuçlar doğurduğu üzerinde durulmuştur. Alt başlıklar altında anlatılan konular birbirleri arasında bir bütünlük arz etmektedir.

Üçüncü bölümde ise, Tehcir kararı ve sonrası Osmanlı-ABD-Ermeni ilişkilerinin nasıl bir şekil aldığı üzerinde durulmuştur. Olayların hangi amaçla başlanıp hangi noktaya getirildiği ve ABD’nin destek verdiği Ermeni toplumu, yapılan konferanslarda ve antlaşmalarda, çıkarları uğruna nasıl yalnız bıraktığı üzerinde önemle durulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda millet-i sıdıka ünvanına kadar yükselen bir toplumun nasıl olup da Osmanlı’dan koparıldığının bir incelemesi yapılmıştır.

Bu eseri meydana getirmek için arşivlerden, sempozyum ve kongre bildirilerinden ve o dönemi anlatan çeşitli kitap, dergi, gazete ve makalelerden faydalanmaya çalışıldı.

Ayrıca önceki yıllarda yapılmış olan altı yüksek lisans ve bir doktora tezinden de faydalanılmıştır. Yılmaz Ertuğrul M., **Etkin Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Lobıcılık ve Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Lobisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, 2006; Tunçer Asil S. **ABD’de Ermeni Diasporasının Çalışmaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006; Kumral Hatice, **Kurtuluş Savaşı’nda Ermeniler ve Ermeni Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999; Ağırtaş Ülkü, **Ermeni Meselesi (1918-1923)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Hatay, 2004; Ateş Orhan, **Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya, 2002; Çalışkan Ülkü, **Kurtuluş Savaşı’nda Doğu Cephesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2003; Kodoman Bayram, **Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002; Kantarcı Şenol, **ABD’de Ermeni Toplumunu ve Türkiye’ye Yönelik Lobi faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003. Araştırmanın tüm bu tezlerden farkı, dağınık halde bulunan bir çok araştırmanın belli bir kronolojik sıraya göre neden sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmasıdır.

Bu eserin meydana getirilmesinde önemli yardımlarını gördüğüm ve danışmanlığımı yapan Yrd. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR, tezin her aşamasında beni yönlendiren ve düşüncelerini paylaşan Prof. Dr. Salim ÇÖHCE, Doç. Dr. Mehmet KARAGÖZ, Yrd. Doç. Dr. Göknur GÖĞEBAKAN hocalarıma ve özellikle Yrd. Doç. Dr. Sabit DUMAN hocama, desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen sevgili eşim Yasemin BURSALI BÜYÜKKİBAR’a, ayrıca bu eserin meydana getirilmesi ve hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Malatya 2007

Tuncer BÜYÜKKİBAR



## KISALTMALAR

- A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri  
ABCFM : American Board of Comissioners for Foreign Missions (Amerikan  
Yabancı Misyon Şefleri Başkanlığı)  
A.g.e. : Adı Geçen Eser  
A.g.m. :Adı Geçen Makale  
ASAM : Avrasya Strateji Araştırmaları Merkezi  
s. :Sayfa  
S. : Sayı  
vd. : Ve diğerleri, ve devamı

## GİRİŞ

Araştırma konusu, “Cumhuriyet’in İlanına Kadar Olan Süreçte ABD-Osmanlı-Ermeni İlişkileri ve ABD’nin Ermeni Politikası” başlığıyla verilmiş, üç ana konu ve bu konulara bağlı alt temalarla şekillendirilmiştir.

Kuruluşundan itibaren karmaşık bir yapı sergileyen Osmanlı Devleti, bünyesinde farklı milletleri barındırmıştır. Bu milletler arasında fark gözetmeyecek kadar adilane ve hoşgörülü bir yönetim politikası takip eden Osmanlı Devleti, farklı ırk ve dinden olan Osmanlı vatandaşlarına da çeşitli hizmet imkanları sunmuştur. Bu imkanlardan en fazla yararlananların başında ise, Ermeniler gelmektedir. Kendilerine sağlanan bu hoşgörü ve anlayışın karşılığı olarak Ermeniler Osmanlı Devleti’ne karşı son derece itaatkar ve sadık kalmışlardır.

Osmanlı topraklarının değişik bölgelerinde dağınık olarak yaşayan Ermeniler, özellikle Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda toplu halde yaşamışlardır. Ancak, hiçbir yerde Türklere nazaran çoğunluk oluşturamamışlardır. Ayrıca, mezhep yönünden de parçalanmış oldukları için, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar gibi, Türk kültürü dışında, milli kültürlerini koruyamamışlar ve Türk kültürünün etkisine girerek, kendi benliklerinden uzaklaşmışlardır. 18. yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde, Ermenilerin çoğunlukla ticaretle uğraşarak hayatlarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu açıdan, Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Ermenilerin ekonomik durumları oldukça iyi olup, imparatorluğun en varlıklı ve en müreffeh vatandaşları olarak yaşamaktaydılar.

Osmanlı toprakları üzerinde bu derece rahat bir hayat sürmekte olan Ermeniler, niçin böyle bir huzur ortamını bozma gayreti içerisine girmişlerdi. Zaten tez konusunun ortaya çıkmasındaki en önemli problem cümlesini de bu soru oluşturmaktadır. Konu ayrıntısıyla incelenmeye başlanınca, aslında herkesin bildiğinin haricinde bazı gözden kaçan hususların olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, ‘Ermeni Sorunu’ üzerine yazılmış kaynak niteliğindeki çoğu kitapta ortak tespit, meselenin Fransa, İngiltere ve Rusya’nın Osmanlı topraklarında cereyan eden faaliyetleri ve Anadolu ile Orta Doğudaki emelleri ile ortaya çıktığıdır. Ne var ki konunun boyut kazanmasında ve günümüzde de sıcaklığını korumasında ve hatta uluslararası platforma taşınmasında ABD’nin önemli bir rol oynadığı ve baş aktör olmaya devam ettiği.

Burada gözümüze çarpan en önemli husus ise, ABD'nin 1830'dan beri Ermenilere olan kesintisiz desteği, kendi çıkarlarını gözetmesi ve misyoner faaliyetlere verdiği destektir.

ABD'nin Ermeni politikası üzerine yapılacak bir incelemede kilit rolü oynayacak olan husus ABD-Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan diplomatik münasebetlerdir. Ermenilerin kendilerini en fazla ön plana çıkardıkları ve toplumları en fazla etkilemeye çalıştıkları ülke Amerika Birleşik Devletleridir. Bu açıdan olaya bakıldığı zaman Ermeni propagandasının en etkin yapıldığı yer olan ABD'nin neden ve hangi amaçla bu propagandayı desteklediğini anlamak ve özellikle bunu ABD-Osmanlı ilişkileri çerçevesinde ele almak çok yerinde olacaktır.

7 Mayıs 1830 tarihli İstanbul ile Washington arasında ilk ticaret anlaşması yapılmıştır. 1830'da imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'ndan sonra Türk-Amerikan ilişkileri hızla gelişmiştir. Fakat Amerika'nın Osmanlı Devleti ile ticareti daima açık vermiş, ithalatı ihracatını aşmıştır. Amerika Birleşik Devletlerine 'en ziyade müsaadeye mazhar devlet' statüsü tanınmıştır. Böylece Osmanlı topraklarında en fazla kayırlacak devlet ABD olmuştur. Aslında bu antlaşma ile 1830 yılında resmi anlamda ABD'ye kapitülasyonlar verilmiş oluyordu. Bu anlaşmanın üçüncü maddesine göre ABD'li tüccarlar herhangi bir din veya milletten olabilecekleri kaydıyla Osmanlı Devleti'nde simsarlar kullanabileceklerdi. Bunların asıl bölümünü Ermenilerin oluşturduğu bu simsarlar İmparatorluk içerisinde elini kolunu sallayarak rahat rahat dolaşabileceklerdi. Böylece ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine sızmayı başarabilmişti. Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Amerika İstanbul'a bir de konsolos tayin etti. Bu konsolosluklar ileride ABD'nin elinde en büyük kozu oluşturacak ve yeri geldiği zaman faaliyetlerine kılıf olabilecek niteliğe bürünebileceklerdi. Konsolosluklar sayesinde ki ABD misyoner teşkilatlarının finansmanını da sağlayabilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde rahat hareket etme imkanı bulan aynı zamanda Avrupa'nın sömürgecilik hareketlerinden etkilenmesini en az oranda tutmaya çalışan ABD, Monroe Doktrini ilkelerini de çiğnemenin bunun paralelinde Avrupalı Devletleri de uyandırmadan izleyeceği en etkili ve emniyetli yolu da bulmuştu. Bu yolun adı Misyonerler idi. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde misyoner müesseselerinin kurulması için yola koyulan ABD, bölgeye gönderdiği araştırma kurullarıyla bunun en uygun yerinin Harput olduğunu tespit etmiş ve süratli bir şekilde teşkilatlanmasını tamamlamaya başlamıştır.

Misyonerler, bu tarihten itibaren ticaretten para kazanma imkanı bulan Ermenileri yönlendirmeye ve devletlerinin nüfuzu için kullanmaya başladılar. Ermeniler de Batı'yı kendilerini korumak ve ideallerin gerçekleştirmek için bir araç olarak görmeye başladıkları gibi misyonerlerle biraz temas kuran, göç ederek gidip zengin olmak için fırsat aramaya başladı. Misyonerlerin hayat tarzları ve verdiği eğitimle, eğitim için yurtdışına giden Ermenilerin dönüşte yaptıkları propagandalar göçün artmasında etkili olmuştur.<sup>1</sup>

Bu arada empoze edilen Ermenistan fikri, göçün diğer bir sebebi olmaya başladı. Önce ticaret ve eğitim şeklinde kendini gösteren göç, daha sonra yerini daha kolay ve inandırıcı olduğu için siyasi göçe bırakmaya başladı. Gidenlerin hepsi ailesini yanında götürmediği için, bu göç eden veya çalışmaya gidenler, bağlarını Anadolu'dan koparmamışlar ve yıllardan beri yürütülen propagandanın bir aracı olarak dışarıda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu hem göç ettikleri bölgelerde haçlı ruhuyla prim yapmış ve para yardımıyla siyasi destek bulmuş hem de daha rahat barınmalarını sağlamıştır. Yapılan propagandalar o kadar etkili olmuştur ki, bir elin parmaklarını geçmeyen vatandaş sayısının bulunduğu Doğu Anadolu'da bir çok şehre ABD, konsolosluk açmak için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiştir.<sup>2</sup>

Yurt içinde Ermenilere yönelik eğitim faaliyetleri devam ederken, yurt dışında da Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine sürdürdüğü propaganda faaliyetleri devam ediyordu. Basın yoluyla ABD kamuoyunda taraftar toplayarak ABD yönetimine lobi uygulayan Ermeni komiteleri, gazete, dergi, beyanname ve duvar afişleriyle Amerikalıların Türkler hakkındaki düşüncelerini kendi düşünceleri istikametinde yönlendirmeye çalışıyorlardı. Gerek yazdıkları kitaplarla, gerek düzenledikleri mitinglerle gerekse basını kullanarak büyük bir propagandanın içerisinde asılsız yalanlarla "Korkunç Türk" imajı yaratıyorlardı. Ermeniler, kendi lehlerinde yazılar yayınlatabilmek için New York'ta 10.000 Ermeni'nin oturduğunu, hangi gazete Ermeni davasına yer verirse ona abone olacaklarını basına bildirmişlerdir. Bu bildiri üzerine pek çok gazete Anadolu'da cereyan eden olayları çarpıtarak Ermeni yanlısı haber ve yorumları okuyucularına duyurmaya başlamıştı.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Erdal Açıkse, "Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Cilt II, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 3.

<sup>2</sup> Açıkse, a.g.m., s. 3.

<sup>3</sup> Ertuğrul Yılmaz, **Etkin Bir Halkla İlişkiler uygulaması Olarak Lobcilik ve Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Lobisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, 2006 s. 91.

Bu sırada yurt içerisindeki Amerikan misyoner faaliyetleri de tüm hızıyla devam etmekteydi. Gerçekten de ABCFM 1893 yılına kadar Osmanlı topraklarında, 624 okul, 436 ibadethane açmıştı.<sup>4</sup> Bu tarihte Türkiye’de 1317 misyoner görev yapmaktaydı ve 1893 yılına kadar Türkiye’de 3 milyon İncil ve yaklaşık 4 milyon da değişik kitaplar dağıtılmıştı. ABCFM’nin 1893’e kadar harcadığı para 10 milyon doları aşmıştı. Bunun yarısından fazlası Amerikan vatandaşlarından toplanmıştı.<sup>5</sup> ABD, ABCFM teşkilatı sayesinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştu.

Yurt içindeki misyoner faaliyetleri ve yurt dışındaki propaganda faaliyetleri devam ederken aynı zamanda Ermeni komitelerinin faaliyetleri hız kazanmış ve silahlanma eylemleri de artış göstermeye başlamıştı. Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaptığı soykırım haberi 6 Eylül 1915 tarihli “Novoye Obozrenye” gazetesine yansımış ve Ermeni terörünün hangi boyuta geldiği gözler önüne serilmiştir.<sup>6</sup> P.T.A. Bakü’den bildirmekte: “Bakü’de Yeni Çarpışmalar,

16 Ağustos’ta Şuşa’da Ermeniler, şehrin Ermeni kısmında yaşayan ve burada ticaretle meşgul olan Müslümanlara tecavüz edip hepsini kestiler. Bilahare 40 evlik mahalleyi yaktılar. Başlarında bir Han bulunan 100 kişilik bir Müslüman grubu, halkı sakinleştirmek için Ermeni bölgesine geçerek Ermeniler üzerine hücum edip, birçoklarını yaralamış, kalanları ise esir etmiştir. Yardıma gelen Vali Baranovski’yi Ermeniler yaralamışlardır. Müslümanlar yaralıyı şehre götürmüş, galeyana gelen halk Ermeni tecavüzüne karşı gelmeye başlamıştır. Civar köylerden, sayıları Ermenilerin yarısı kadar olan Müslümanlar yardıma gelince, o vakte kadar sessiz kalmış olan Ermeni ruhanileri zorbalıklara son verilmesi istek ve ricasıyla ortaya çıkmışlardır. Müslümanlar sonunda ateşi kesmişler, fakat Ermeni taraf kurşun yağdırmaya devam etmiştir. Bundan sonra Müslümanlar hücumu geçmiş, taraflar birbirini kesmeye devam etmektedir. Şehrin her tarafı yanmakta...”

Bütün bu olaylar cereyan ederken Osmanlı hükümeti Ermenileri defalarca faaliyetlerine son vermeleri konusunda uyarılmış olmasına rağmen Ermeniler düşmanla işbirliği yapmaya devam etmiştir. Ermeni isyanlarının hızlı yayılması, geniş çaptaki

<sup>4</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz., Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu** (Dün-Bugün-Yarın), (Ankara, 8-9 Mart 1990), Ank.-1992; M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Ank, 1997, s. 109-111.

<sup>5</sup> Bilal Şimşir, **Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine**, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, Ankara, 1985, s. 98-100.

<sup>6</sup> İsmet Binark, **Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşiv Belgelerine göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi**, Sunuş XI, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 15, Ankara, 1995 s. 221.

öldürme ve sabotaj faaliyetleri<sup>7</sup> ve hükümetin tüm uyarılarına rağmen herhangi bir çözüme ulaşılamaması sonucunda, savaş bölgesindeki Ermenilerin daha güvenli yerlere aktarılması fikri zaruri bir hal almıştır. Bu sebeple, tehcir yani göç ettirme işlemine başvurulmuştur. Bu işlem Ermenilerin can ve mal güvenliğinin tamamen devlet tarafından sağlanması şartıyla gerçekleştirilmiştir.<sup>8</sup> Tehcir Kanununun 3 maddeden ibaret olduğunu görmekteyiz.<sup>9</sup>

Madde 1: Sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri görürlerse hemen askeri kuvvetler karşı koyacaklardır. Saldırı ve direnmeyi kökünden yok etmekle yetkili ve yükümlüdürler.

Madde 2: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlere dayanan casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya toplu olarak, memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturtabilirler.

Madde 3: Bu kanun yayımlandığı tarihten geçerlidir ( 27 Mayıs 1915 )

Tehcirle beraber Ermeniler mazlum ve sürülmüş millet rolü çerçevesinde haklarını siyasi ortama taşımaya başlamışlar ve Başkan Wilson'un 19 Ocak 1918 tarihinde açıklamış olduğu prensipler sayesinde amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Buna göre:

14 Nokta'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olan on ikincisi, üç unsurdan oluşmaktaydı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği, azınlıkları özerklik verilmesi ve Çanakkale Boğazı'nın devamlı olarak bütün devletlerin gemilerine açık olması. Wilson'un 14 noktası, bir takım genellemelere ve moral değerlere dayalı prensipler olup, pratikteki uygulamaların ana hatlar dışında belirtilmemesi ve uygulanma zorluğu bu prensiplerin başlıca handikapıydı. Şöyle ki: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklere meskun kısımlarda tam bir hükümranlık sağlayacak, fakat şimdi Türk hakimiyetinde bulunan diğer milletlere tam bir yaşama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkanı temin edilecektir." Bu maddeye rağmen Ermeniler Doğu Anadolu'daki toprak isteklerini yürürlüğe koymaya kalkışmışlardır.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Necla Başgün, **Türk Ermeni İlişkileri, Abdülhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar**, San Matbaası, Ankara, 1970, s. 84.

<sup>8</sup> Şenol Kantarcı, **ABD'de Ermeni Toplumu ve Türkiye'ye Yönelik Lobi faaliyetleri**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2003, s. 26.

<sup>9</sup> Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1992, s. 224.

<sup>10</sup> Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, Giresun, 1972, s. 6.

Paris Barış Konferansı'nda kendilerine bir devlet kurulması garantisi arayan Ermeniler hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu heyetlerin hiçbirinin devamlı temsilciliği, Paris Barış Konferansı'nda kabul edilmemiştir. Bu konuda, Ermenistan Cumhurbaşkanı Ahorianian'ın "Barış Konferansının dışında bırakılmak Ermeni ulusu için çok acı bir hayal kırıklığı olmuştur", şeklindeki demeci 1919 Şubatında La Temps'de yer almıştır.

Paris Barış Konferansı'ndan sonra General Harbord, araştırma amacıyla Osmanlı İmparatorluğuna durumu görmeye gelmiş ve bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu da Ermenilerin durumunu anlatan bir rapor hazırlamıştır. Buna göre:

*"Ermenilerin hayalleri ne olursa olsun, Türkiye hudutları içinde bir Ermenistan kurmanın imkânı yoktur.<sup>11</sup> Osmanlı imparatorluğu içinden bağımsız bir Ermenistan çıkarımı teklifine karşı Türkler bakımından söylenecek birkaç şey vardır. Önce Ermenistan olacak bölgede, bütün mülteciler evlerine dönse dahi, Türkler yine çoğunluktadır. Sürgünlerden evvel de yine Türkler çoğunlukta idi."<sup>12</sup>*

General Harbord, yerinde gördüğü gerçekler karşısında ilk defa Türk toprakları üzerinde müstakil bir Ermenistan kurulamayacağını ifade etmiş, Türklerin değil Ermenilerin zulüm yaptığını büyük bir cesaretle dünya kamuoyuna açıklamıştır. Bundan sonra Wilson'un da yaptığı açıklamalara güvenen Ermeniler haklarını San Remo ve Sevr'de aramaya koyuldular. 18 Nisan 1920'de San Remo'da Yüksek Konsey toplanarak, Londra Konferansı'nda çözümlenemeyen konuları, özellikle Ermenistan sorununu halletmek istiyordu. Ancak San Remo'da bulunan devlet başkanları Ermenistan konusu açıldığında durumdan hoşnut kalmadılar. Fransa ve İtalya ne mali ne de askeri yardımda bulunmayacaklarını, çünkü hazırlıklı olmadıklarını ifade ettiler. Özellikle İtalya Boğazlar konusu dışında Küçük Asya ile ilgili antlaşmalarda hiçbir şekilde askeri sorumluluk almayı kabul etmiyordu. İngiltere de aynı şekilde Ermenistan'a asker gönderme konusunda isteksizdi.<sup>13</sup>

İş dönüp dolaşip ABD'nin Ermenistan'a mali destek vermesine geliyordu. İtilaf Devletleri almak istediklerini almışlardı. Bu sebeple Ermenistan ile uğraşmayı boşuna iş yükü olarak görmekteydiler. Bu arada manda ABD tarafından kabul edilmedi. Beklenildiği gibi Başkan Wilson Ermeni sınırını çizmeyi kabul etti. Wilson çizdiği sınırlarda Erzurum'un yanı sıra Erzincan ve Trabzon'u da Ermenistan'a veriyordu.<sup>14</sup> San Remo

<sup>11</sup> Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 160.

<sup>12</sup> Kutay, a.g.e., s. 168.

<sup>13</sup> Barçın Kodoman, **Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 28.

<sup>14</sup> Kodoman, a.g.e., s. 29.

Konferansı'nın bitmesiyle artık Osmanlı hükümetiyle yapılacak olan antlaşmanın ana hatları tamamlanmıştır.

Avrupa basınının tepkisi genel olarak olumlu idi. Antlaşma maddeleri genel olarak ağır olduğu kabul edilmekle birlikte, Türklerin bunu hak ettiklerini söylüyorlardı. Çok az basın organı antlaşmaya karşı çıktı. Türk basınının tepkisi ise öfke ve dehşetti. Ama teslimiyet söz konusu bile değildi. Türklere idam cezası verildiği söylenmekteydi. Bu antlaşmayı Kuvay-ı Milliyecilerin kabul etmesine imkan yoktu. Zaten ardından da Mustafa Kemal, halkı direnişe çağırdı. Çağrıdan sonra on binlerce Türk, İstanbul'u terk ederek Milli Mücadeleye katılmışlardı.<sup>15</sup> Çünkü Ermenistan iç bölgede Türkler tarafından tehlike arz etmekteydi. TBMM'nin Anadolu'daki direnişinin, Sevr ile birlikte hız kazanmış olması bu antlaşmanın ölü doğmasına sebep olmuştur. Sömürgeci devletlerin birbiriyle giriştikleri rekabet Anadolu'daki direnişi körüklemiş ve milliyetçilik duygularıyla toplumun birbirine kenetlenmesini sağlamıştır.

Lozan Barış Antlaşması başlamadan önce, 27 Şubat 1921'de Londra'da toplanan Konferansta Ermeni delegelerinden Bogos Nubar ve Ahoronyan da dinlenmişti. Bunlar, Sevr'in geçerliliğinin kabulü için büyük çaba sarfetmişlerdi. Ancak, sonuç Ermenilerin aleyhine gelişince, Ermeniler birleşik ve bütün bir Ermenistan için Lozan'a kadar sessiz bir politika izlediler.<sup>16</sup> Türkiye ile barış antlaşması akdedilmek üzere Lozan'da konferans toplanacağı belirlendiği andan itibaren Ermeniler, yeniden harekete geçtiler. Ermenileri temsil edenlerin başında Ahoronyan, Hadisyan, Nuradukyan, Leon Paşalya gibi isimler bulunmaktaydı. Ermeni davasının temsilcisi olan bu 4 kişi barış görüşmelerine katılmamışlardı. Ancak, bu temsilcilerin Azınlıklar Alt Komitesinde dinlenmeleri karara bağlanmıştı.<sup>17</sup>

Lozan Konferansı görüşmelerinde, Birleşik Ermeni Delegasyonu'nun üç ana amacı vardı;

1. Bağımsız ve Birleşik bir Ermenistan kurmak,
2. Bu olmadığı takdirde, geçici bir süre için bir Ermenistan milli yurdu kurmak,
3. Lozan Konferansı'na Ermeni Delegasyonu'nun katılımını sağlamak,

Ermenilerle ilgili konular konferansın azınlıklar bölümünde gündeme gelmiştir. Ancak, konferansta azınlıklar konusunu görüşmek üzere kurulan azınlıklar komisyonu toplanmadan önce Ermeni heyeti aşağıdaki isteklerini İtilaf Devletleri'ne bildirmişti:

<sup>15</sup> A.g.e., s. 31.

<sup>16</sup> İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1992, Ankara, s. 429.

<sup>17</sup> Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 298.



1. Türkiye'deki azınlıklara; dil, din ve diğer konularda bazı haklar tanınması ve bu hakların Milletler Cemiyeti tarafından korunması,
2. Hristiyanların askerlik yapmamalarını, buna karşılık "bedel" vermelerini.
3. Mezhep imtiyazlarının korunmasını,
4. Genel af çıkarılmasını,
5. Geçiş hürriyetinin sağlanmasını,
6. Yerlerinden çıkmış olan Ermenilerin toplu olarak geldikleri yerlere dönmelerinin sağlanılmasını,
7. Ermenilere Doğu illerinde ve Kilikya'da bir yurt verilmesini istiyorlardı.<sup>18</sup>

Bütün bu çabalarına rağmen Ermeni Heyeti konferansa doğrudan dahil olamamıştır. Ancak Türk heyetinin bütün itirazlarına rağmen, 12 Aralık 1922'deki Azınlıklar Alt Komitesi'nde dinlenmeleri Müttefik Devletler tarafından kabul edilmiştir. Yapılan yoğun Ermeni propagandasının sonucunda Amerikan Temsilci Heyeti'nin ilk başlarda Ermeniler lehine tutum takındığı fakat Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirmesini müteakip, Ermeniler lehine sergilenecek bir tavrın Türkiye ilişkilerine zarar vereceği değerlendirilmiştir.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nda ise, Ermenilerle ilgili tek bir hüküm geçmemiştir. Bu, Ermenileri değişik vaatlerle emperyalist çıkarları için kullanan büyük devletlerin, Ermenileri kendi kaderlerine terk ettiklerinin en güzel göstergesi olmuştur.

Bir çok yazılı kaynakta sorunun ortaya çıkış sebebi Rusya olarak gösterilmiştir. Halbuki Rusya bu ülkelerden sadece birisidir. Bunun yanında İngiltere ve Fransa hatta Almanya'nın dahi etkileri olmuştur. Fakat olayların uluslararası platforma taşınmasında ve bir Ermeni propagandası yapılmasına çanak tutulmasında en büyük rol şüphesiz ki Amerika Birleşik Devletleri'nindir. Dolayısıyla bu çalışmamızda Ermeni meselesi denilen meselenin, Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede Osmanlı-ABD-Ermeni ilişkileri ve ABD'nin bu konuda izlediği politika açısından ortaya koymayı amaçlamaktayız.

---

<sup>18</sup> Gültekin Ural, **Ermeni Dosyası**, Kemer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 365.

## I. BÖLÜM

### (OSMANLI-ABD-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI)

#### A. OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ

##### a. Osmanlı Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Kurduğu Diplomatik İlişkiler

Avrupa devletlerinin emperyalist politikalarının dışında kalmak istemeyen ABD Yakın Doğu'ya nüfuz etmek için, XIX. yüzyılda bölgenin tek hakim gücü olan Osmanlı Devleti ile resmî temasa geçmek istemiştir. ABD'nin Doğu Akdeniz ticaretinde etkin olması gibi ticari nedenlerle başlayan Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde ekonomik sebeplerden çok, siyasi amaçlar belirleyici olmuştur. Bu anlamda ticaret, ABD tarafından siyasi alana nüfuz etmenin anahtarı olarak kullanılmıştır. İki devlet arasında çıkan problemler de genellikle siyasî meselelerden kaynaklanmıştır. Kısacası, Osmanlı-Amerikan münasebetlerinde, ekonomik faktörlerin öne çıktığı görünse de aslında siyasi kaygıların birinci sırada olduğu görülmektedir.<sup>19</sup>

ABD 18. yüzyılın sonunda bağımsızlık bildiriyle dünya siyasetine çıkmış ve üç kıtaya yayılmış dönemin en önemli bölgesel gücü olan Osmanlı Devleti ile ilgilenmeye başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri Akdeniz'e ticaret gemilerini çıkarabilmek için bölgeye hakim olan Osmanlı Devleti'ne bağlı ve yarı özerk statüde Kuzey Afrika'daki Garp Ocakları adı verilen Cezayir, Tunus ve Trablus beylikleriyle antlaşma yapmak zorundaydı.<sup>20</sup> Çünkü izinsiz dolaşan iki Amerikan gemisine Cezayirli gemiciler tarafından el konulmuştu. Aslında bu olay Amerika'nın işine gelmişti. Çünkü Osmanlı ile yakınlaşmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri bunun için uygun yolu bulmuştu. Bu beylikler Osmanlı Devleti'ne bağlı, Türk yöneticilere sahip yarı özerk yapıda idiler. Ayrıca Cezayir ile yapılan antlaşma metni Türkçe olup Osmanlı diplomatiğine ait belge türü olan "âhidnâme" terminolojisiyle yazılmıştır.<sup>21</sup>

ABD'nin Ermeni politikası üzerine yapılacak bir incelemede kilit rolü oynayacak olan husus ABD-Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan diplomatik münasebetlerdir. Ermenilerin kendilerini en fazla ön plana çıkardıkları ve toplumlari en fazla etkilemeye

<sup>19</sup> www.yenidunyadergisi.com, Erişim Tarihi: 23.10.2006.

<sup>20</sup> www.yenidunyadergisi.com, Erişim Tarihi: 23.10.2006.

<sup>21</sup> www.yenidunyadergisi.com, Erişim Tarihi: 23.10.2006.

çalıştıkları ülke Amerika Birleşik Devletleridir. Bu açıdan olaya bakıldığı zaman Ermeni propagandasının en etkin yapıldığı yer olan ABD'nin neden ve hangi amaçla bu propagandayı desteklediğini anlamak ve özellikle bunu ABD-Osmanlı ilişkileri çerçevesinde ele almak çok yerinde olacaktır.

Kuzey Amerika, 1770'lere kadar bir İngiliz kolonisidir, ancak 1775-1783 yıllarında İngiltere'ye karşı giriştiği mücadeleler sonucu bağımsızlığına kavuşmuştur. ABD açısından Bağımsızlık Savaşı'nın en önemli nedeni ekonomik ve ticari çıkarlarının korunması olmuştur. ABD'nin tarihi boyunca dış politika ile ekonomik çıkarları daima paralel seyretmiş, hatta bazı dönemlerde dış politikası, doğrudan doğruya ekonomik çıkarların elde edilmesi için kullanılan bir araç biçimine dönüştürülmüştür. Bu da Dolar Diplomasisi olarak isimlendirilmiştir.<sup>22</sup>

Bağımsızlığına kavuştuktan sonra Amerikan ticaret gemileri okyanuslara açılmıştır.<sup>23</sup> 1797'de Amerikan bayrağı taşıyan ilk gemi İzmir limanına demirlemiştir. Bu tarihten önce de Türk limanlarına gelen Amerikan ticaret gemileri İngiliz bandıralı altında ticaretlerini sürdürüyorlardı. Türkiye ile Amerika arasında henüz bir ticaret antlaşması veya resmi bir ilişki bulunmadığından, Amerikan gemileri, Türkiye'de İngiliz Levant Company gemilerine tanınan haklardan yararlanıyorlardı. 1802 yılında William Stewart adlı bir Amerikalı, konsolos olarak İzmir'e gönderildi. Fakat Türkiye ile Amerika arasında henüz bir antlaşma olmadığından, konsolos Türk makamlarınca tanınmayınca ülkeden ayrılmak zorunda kaldı.<sup>24</sup>

ABD'nin ilişkileri, doğrudan Osmanlı Devleti ile yürütülmemiş söz konusu "Dayılık"lar arasında gelişmiştir. ABD'nin bu "Dayılık"larla olan ilişkilerinde yaşadığı gerginlikler zaman zaman savaş raddesine varmış, bu da ABD'nin Anadolu limanlarına doğru yönelişini sağlamıştır.<sup>25</sup>

İstanbul ile kurulacak bir siyasi girişim Washington yönetimi açısından büyük önem taşımaktaydı ve nihayet Washington yönetimi İstanbul ile yakın diplomatik girişim için ilk adımı atan taraf olmuştur. Amerika'nın buradaki en büyük amacı ticari alanda faaliyetlerini yoğunlaştırarak maksimum kar sağlamak isteysidir. Amerika'nın bu dostane tavrı Osmanlı Hükümeti tarafından pek de sıcak karşılanmamıştır.

<sup>22</sup> Erhan Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 18.

<sup>23</sup> Şimşir, a.g.m., s. 80.

<sup>24</sup> A.g.e., s. 79-80.

<sup>25</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 19.

1811 yılında David Offley'in önderliğindeki Amerikan iş adamları İzmir'de ilk Amerikan ticarethanesini açtılar. "Woodman and Offley" adlı ticarethanesinin ortağı olan David Offley, aynı zamanda Amerika'nın İzmir Konsolosluğu görevini de yükledi. Gerçi Türkiye ile Amerika arasında resmi ilişkiler kuruluncaya kadar konsolosluk sıfatı Türk makamlarınca tanınmadı ama Offley gayri resmi de olsa yıllarca İzmir'de konsolosluk görevini sürdürdü.<sup>26</sup>

Grand Türk, Salem'de 1782'de denize indirilen Amerikan bandıralı ilk gemidir. Bu gemi, 1790'lı yıllarda çeşitli tarım ürünlerini New England limanlarına taşımıştır. Bazı kaynaklara göre, Amerikan ticaret gemileri, 1786 yılında İstanbul'u, 1797 yılında İzmir'i, 1800 yılında ise İskenderiye'yi ziyaret etmiştir. 1811-1820 arasında yaklaşık 80 Amerikan gemisi İzmir'de yükleme-boşaltma yapmıştır. 1820'li yıllarda Türk-Amerikan ticareti, özellikle Amerikan tacirlerini öylesine etkilemiştir ki, bağımsızlık savaşına giren Yunanistan karşısında Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdir.<sup>27</sup>

Ancak, bu ilk dönemde en büyük Amerikan ticari trafiği Suriye güzergahındaydı. XIX. yüzyılın ilk on yılında, her yıl ortalama 12 gemi yaklaşık bir milyon dolarlık kargosuyla bu limana uğramaktaydı. Amerikan yönetiminde bulunan Perkins ailesi buraya (Suriye'ye) yerleşmişti. Ailenin Boston'daki James and Thomas Perkins House isimli şirketi vasıtasıyla burada ticari faaliyetler yürütülmekteydi.<sup>28</sup>

Söz konusu dönemde Levant'la yapılan ticari faaliyetler iki bakımdan oldukça önemliydi. Birincisi, bu ticarettten elde edilen kazançların, İngiltere'ye karşı mücadele edenlerin güçlendirilmesi için kullanılmasıydı. İkincisi ise, İngiltere'nin uyguladığı ambargo yüzünden yokluğu çekilen malların bir bölümünün, bu şekilde ABD'ye sokulmasıydı.<sup>29</sup>

#### **b. Osmanlı Devleti-Amerika Birleşik Devletleri Seyr-i Sefain Ticaret Antlaşması**

Amerikan gemilerinin getirdiği mallara Avrupa Devletleri'nden gelenlerle aynı gümrük resmi uygulanmaya başlanmışsa da, bunun bu şekilde devam edeceğinin herhangi bir garantisi yoktu. Washington, bir an önce İstanbul ile bir ticaret antlaşması yaparak,

<sup>26</sup> Kurat Akdes Nimet, **Türk –Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış 1800-1859**, Ankara, 1959, Doğuş Limited Şirket matbaası, 1959, s. 9-10.

<sup>27</sup> Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, İstanbul, 1989, s.9, Aktaran, Kantarcı, a.g.e., s.20.

<sup>28</sup> A.g.e., s. 21.

<sup>29</sup> Erhan, a.g.e., s. 72-73.

Osmanlı limanlarıyla ticaret yapan diğer Avrupalılarla aynı haklardan yararlanmayı garantileyecek bir antlaşma arzuluyordu.<sup>30</sup>

Washington'u İstanbul ile antlaşmaya zorlayan nedenlerden birisi de, Amerikalı tacirlerin Osmanlı limanlarında taraf olacakları muhtemel anlaşmazlıklarda haklarının korunması meselesiydi. Bunun için Osmanlı Devleti içerisinde ABD'nin konsolosluklar açması gerekiyordu. Bu konsoloslukların açılabilmesi için ise iki devlet arasında resmi bağlamda herhangi bir mukavelenin imzalanmış olması gerekmektedir.<sup>31</sup>

ABD'ni Osmanlı Hükümeti ile diplomatik ilişkiler kurmaya teşvik eden bir diğer neden ise, Washington'un Osmanlı topraklarında yayılma politikalarının mimarları olan misyonerlerin korunması gereği idi. ABD'yi Osmanlı Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmaya iten en önemli sebeplerden birisi de buydu.

1810'dan sonra Amerikan ticaret gemilerinin seferlerini sıklaştırmasıyla beraber Amerikan Hükümeti ekonomik ilişkileri kolaylaştırmak adına iki devlet arasında resmi bir antlaşma yapılarak münasebetlerin resmi zeminde sürdürülmesi için uğraş vermeye başlamıştır. Aslında Jefferson döneminde Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yapılmasının gündeme geldiği ancak daha sonra çeşitli sebeplerle bu işten vazgeçildiği bilinmektedir. Bu amaçla Amerikan heyetleri Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiştir.<sup>32</sup>

Yukarıda sıralanan nedenler Washington'u İstanbul ile resmi bir antlaşmaya zorlarken, bu ilişkiyi Washington açısından güçlendiren nedenler de bulunmaktaydı.<sup>33</sup>

Birincisi, iki ülke arasındaki coğrafi uzaklıktı. Haberleşmede henüz telgraf hatlarının, hızlı gidebilen buharlı gemilerin olmayışı ve Washington'dan İstanbul'a bir mektubun ancak iki ayda ulaşması işi zorlaştırıyordu. Ancak, Osmanlı ile ticaretin gittikçe büyümesi ve Amerikalı tacirlerin ısrarlı tutumu Washington'u cesaretlendirirken bu olumsuz faktörü de azaltan bir etki doğuruyordu.

Diplomatik ilişkileri zorlaştıran nedenlerden ikincisi, ABD dışişleri ve donanma mensupları arasında Türkçe bilenlerin olmamasıydı. ABD'nin etnik yapısı nedeniyle içerisinde Batı dillerini bilen çok sayıda elemanın diplomasi kadrolarında yer almasına karşılık, Doğu dillerini bilenlerin sınırlı sayısıydı. Bu sorun da antlaşma imzalandıktan sonra çözümlenmeye çalışılarak halledilmiştir.

<sup>30</sup> A.g.e., s. 96.

<sup>31</sup> Erhan, a.g.e., s. 96.

<sup>32</sup> www.yenidunyadergisi.com, Erişim Tarihi: 23.10.2006.

<sup>33</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 30.

Üçüncü neden, henüz bağımsızlığını kazanan ABD'nin siyasi ve ekonomik bunalımlar yaşıyor olmasının yanında İngiltere ve İspanya gibi devletlerin ABD içerisinde siyasi faaliyetler yürütmesi olayı idi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ABD'ye uzak olmasının böyle bir ülkeyle diplomatik ilişkilerin getireceği maliyetin düşündürücü olmasıydı. Zira, diplomatik ilişkilerden sonra kurulacak konsoloslukların maliyeti oldukça yüksek olacaktı. Washington'u İstanbul ile diplomatik ilişkilerde yavaşlatan diğer nedenler ise Osmanlı Devleti'nin Müslüman bir devlet olması sorunu idi. Ayrıca, Türk imajı Amerikan halkına oldukça kötü olarak yansıtılmıştı. Böylesi bir ilişki ABD kamuoyunda bu dönemde oldukça eleştirilmişti.<sup>34</sup> Türk imajının gerek Avrupa'da gerekse ABD'de kötü bir izlenim kazanmasında Türkiye'ye yönelik olarak yürütülen Ermeni propagandasının oldukça büyük katkısı olmuştur.<sup>35</sup>

Yapılacak bir antlaşmada Amerikan tacirlerine ve diplomatlarına verilecek haklar, karşılıklılık ilkesi gereğince ABD'ye gidecek olan Osmanlı tebaasına da uygulanacaktı. Ancak, böylesi bir durum olmadığı için haklar sadece Amerikalılar tarafından kullanılabilirdi. Osmanlı ileri gelenleri, daha XIX. yüzyılın başlarından itibaren kapitülasyonların ülke ekonomisine büyük zararlar verdiğini, üstelik tek taraflı ayrıcalıkların devleti daha da kötüleştireceğini beyan ederek böyle bir ilişkiyi istememekteydiler. Ayrıca, 1821 yılında Mora'da başlayan Yunan İsyanı sırasında Washington'un sergilediği tutum, İstanbul'da hoşnutsuzluğa neden olmuştu.<sup>36</sup> 1821 Yunan isyanı, Osmanlı Devleti ile ABD arasında devam eden görüşmelerin kesilmesine neden olmuştur.<sup>37</sup>

1823'te, Birleşik Devletler İzmir ticari temsilcisi olan David Offley Bâbîâli tarafından resmen tanınmıştır. Bu tanıma bir anlamda diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu arada bir çok Amerikan heyeti antlaşma yapmak üzere gelmiştir. 1829'da yeni bir müzakere heyeti İstanbul'da hükümeti ziyaret ederek resmî bir antlaşma teklifini yinelemiştir. 1829 yılı iyi bir strateji ve zamanlama eseridir. Çünkü 1827'de Nevarin Baskını'nda Osmanlı Donanması yok edilmiştir. Osmanlı Devleti'ni bir taraftan Avrupa dışından bir müttefik aramaya sevk ederken diğer taraftan Osmanlı donanmasının yenilenmesi için bir dış yardıma ihtiyaç duyulması ve büyük deniz gücü olan İngiltere'nin Osmanlı donanmasını yok etmesindeki önemli rolü, İngiltere dışındaki alternatifleri zorunlu hale getirmişti. Aslında antlaşma imzalanmadan önce askeri ilişkiler de başlamıştı.

<sup>34</sup> Erhan, a.g.e., s. 70.

<sup>35</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 31.

<sup>36</sup> Erhan, a.g.e., s. 103-109.

<sup>37</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 33.

İşte tam bu esnada yaklaşık 30-35 yıldır Bab-ı Âli ile bağlantı kurmaya çalışan Washington'un bu çabalarına cevap vermenin gereği düşünülmüş ve Kasım 1827'de Hüsrev Mehmet Paşa, antlaşma için müzakerelere başlama zamanının geldiğini Offley'e bildirmiştir. Ancak Offley yetkili olmadığını bildirmiş bunun üzerine Bab-ı Âli'de Şubat 1828'de Offley'e bir yazı göndererek görüşmeler için ABD adına görevlendirilecek bir yetkiliyi İstanbul'a davet etmiştir. Daveti alan ABD Başkanı, 21 Temmuz 1828 yılında gönderdiği talimatla, Offley ve Amerikan Akdeniz filosu komutanı William Crane'i müzakereci tayin etmiştir.<sup>38</sup> Her ne kadar Osmanlı Hükümetine çok büyük fayda sağlamayacak olsa da ABD ile "Seyr-i Sefain ve İcra-yı Ticarete Dair" bir "Muahede-i Hümayun" imzalanmış ve 7 Mayıs 1830 tarihli İstanbul ile Washington arasında ilk ticaret antlaşması yapılmıştır. Antlaşmayı Babıâli adına eski Reisülküttap Mehmed Hamid Bey yaptırmıştır.<sup>39</sup> Bu dönemde Bab-ı Âli, sadece iki devlet arasında ticari ve kültürel ilişkilerin kurulmasını ve bir dostluğun tesisini öngörüyordu. Osmanlı Devleti'nin başından beri ABD'ye sempati duymasının altında yatan önemli sebeplerden birisi buydu. Karşılarında ilk defa görünürde bu devletin yıkılmasını beklemeyen, bundan faydalar ve çıkarlar ummayan bir devletin bulunduğunu görüyorlardı. İşte Washington ile İstanbul arasında ilk dostluk ve ticaret antlaşması 7 Mayıs 1830'da bu atmosfer içerisinde imzalanmıştır.<sup>40</sup> 1830'da imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'ndan sonra Türk-Amerikan ilişkileri hızla gelişmiştir. Fakat Amerika'nın Osmanlı Devleti ile ticareti daima açık vermiş, ithalatı ihracatını aşmıştır.<sup>41</sup> 1830 Antlaşmasına göre:

a. Amerikan tüccarları Osmanlı Devleti'nde her hususta en çok müsaadeye nail devlet tüccarları gibi muamele göreceklendir.

b. ABD ve Osmanlı Devleti karşılıklı konsolosluklar açacaklardır.

c. Amerikan tüccarları Türkiye'de simsarlar kullanacaklardır. Bu simsarlar her milletten ve dinden olabilir ve bunların çalıştırılmasına, kullanılmasına Osmanlı makamlarınca karışılmayacaktır.

d. Amerikalılara ait davalar, tercümanları hazır bulunmadıkça görülmeyecek, beş yüz kuruştan fazla davalara ise İstanbul'da bakılacaktır.

<sup>38</sup> A.g.e., s. 34.

<sup>39</sup> Fuad Ezgü, **Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında İktisadi ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişimi**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, 1949, s. 80.

<sup>40</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 36.

<sup>41</sup> Şimşir, a.g.e., s. 81-82.

e. Osmanlı topraklarına gelen Amerikan gemileri yalnız kendi bayraklarını çekecekler, Osmanlı limanlarına uğrayan başka yabancı gemilere ABD bayrağı verilmeyecektir.

f. İki devletin gemileri karşılaştıklarında birbirlerini selamlayacaklar, ticaret gemileri ise dostça davranacaklardır.

g. Amerikan gemileri yasak olmayan malları Karadeniz'e transit olarak geçirebileceklerdir.

h. İki tarafın kazaya uğrayan gemileri birbirlerinin yardımına koşacaklardır.

Yukarıda da sıralanan antlaşma maddelerinden anlaşılmaktadır ki; Osmanlı Hükümeti Amerika Birleşik Devletleri'ne verilen bu kapitülasyonlar ile gücünü zayıflatmış ve ABD'nin bölge hakkındaki düşüncelerini ve ileride izleyeceği politikaları yanlış yorumlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'ne 'en ziyade müsaadeye mazhar devlet' statüsü tanınmıştır. Böylece Osmanlı topraklarında en fazla kayırlacak devlet ABD olmuştur. Aslında bu antlaşma ile 1830 yılında resmi anlamda ABD'ye kapitülasyonlar verilmiş oluyordu. Bu anlaşmanın üçüncü maddesine göre ABD'li tüccarlar herhangi bir din veya millettten olabilecekleri kaydıyla Osmanlı Devleti'nde simsarlar kullanabileceklerdi. O dönemlerde simsar denilince Rumlar ve Ermeniler akla geliyordu. Çünkü Türkler, simsarlık ve ticaret gibi işlerle uğraşmıyorlardı. Türkler daha çok, asker, çiftçi, kamu görevlisiyken; Rumlar, denizci ve tüccardı. Ermeniler ise esnaf, zanaatkar, banker, tüccar ve simsardı. Bu hüküm öncelikle Ermeniler (ve Rumlar) göz önünde tutularak antlaşmaya konulmuştu. Böylece 1830 Antlaşması, Ermenilere Amerika ufkunu açıyordu. Türkiye'de ticaretle uğraşan Ermeniler bundan sonra Amerikan tüccarlarıyla da işbirliği yapacaklardı.<sup>42</sup>

Daha önce de belirtildiği gibi 7 Mayıs 1830 Osmanlı-Amerikan Ticaret Antlaşması, bir taraftan Amerikan tüccarına Osmanlı pazarını açarken diğer taraftan Osmanlı Ermenilerine de ABD kapısını açıyordu. Antlaşmadaki üçüncü madde, Osmanlı Devleti için ilerleyen yıllarda önemli bir sorunun kaynağını oluşturmuştur. Kendi ticari planı olarak ABD, Anadolu'da kıyı kesimlerde Rumlardan faydalanma yoluna giderken, iç kesimlerde de Ermeni kitlesinden faydalanmıştır.<sup>43</sup> Örneğin İzmir limanına boşaltılan Amerikan malını

<sup>42</sup> Şimşir, a.g.e., s. 81-82.

<sup>43</sup> www.maltepe.edu.tr, Erişim Tarihi: 28.12.2006.



Harput'a kadar, Kars'a, Van'a kadar ulaştıran upuzun zincir Ermenilerin tekeline geçti. Böylece, Ermeni simsarlar Amerikan tüccarının kanatları altında palazlandılar ve kendilerini Doğulu Yankeeler olarak görmeye başladılar. Bu yeni yetme Osmanlı tüccarının bir ayağı artık Atlantik ötesindeydi.<sup>44</sup> Bunun doğal sonucu olarak da Anadolu'da zengin bir Ermeni burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bu burjuva grubuna, yine Amerikalı misyonerlerin yapmış oldukları etkin çalışmalar neticesinde eğitimli bir Ermeni kitlesi eklenince, bu yapılanma artık hasta adam olarak XIX. yüzyılda çeşitli siyasi bunalımlar yaşayan Osmanlı İmparatorluğu için önemli sorunları da beraber getirmiştir.<sup>45</sup> Daha önce ticaretle uğraşan Osmanlı Ermenilerinin yabancı tüccarlarla zaten ilişkisi vardı. Bu durum ise Osmanlı Ermenilerine artık Amerikan tüccarlarıyla ticaret yapma imkanını sağlıyordu.<sup>46</sup> ABD'nin bu tercih hakkını Ermeniler yönünde kullanmasıyla da ABD-Ermeni ilişkisi ilk defa başlamış oldu.<sup>47</sup>

### c. 1830 Antlaşması Sonrası Osmanlı-ABD İlişkileri

Karşılıklı olarak muahede nüshalarının değiştirilmesinden sonra Türkiye ile Amerika arasında resmi ilişkiler kurulmuş oldu. Bu antlaşmanın Türkçe ve İngilizce metinleri arasındaki farklılıklar ilerleyen yıllarda iki ülke arasında birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngilizce metnin 4. maddesinde, "Suç işleyen Amerikan vatandaşları mahalli otoriteler tarafından tutuklanamazlar ve hapse atılamazlar ancak, Amerikan elçisi veya konsolosu tarafından muhakeme edilir ve sularına göre cezalandırılırlar", ifadesi yer alırken, Türkçe metinde böyle bir ibare yer almamıştır. Antlaşmaya göre iki taraf arasında bir anlaşmazlık çıkması halinde Türkçe metnin esas kabul edilmesi kararlaştırılmışken ABD, Osmanlı topraklarında suç işleyen bazı Amerikan vatandaşların yargılanması sırasında bu hükmü kabul etmeye yanaşmamıştır.<sup>48</sup>

Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Amerika İstanbul'a bir de konsolos tayin etti. 1831 yılında İstanbul'da David Porter başkanlığında Amerikan Ortaeliliği açılmıştır. Porter, ABD-Osmanlı ilişkilerinin gelişmesindeki kilit isim olmuştur. 1843 yılına kadar bu görevi yrtmştir.<sup>49</sup> Porter, 1 yıl içinde İstanbul, Selanik, İstanköy, Bozcada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakale'de konsolosluklar açtı. Zamanla konsolosluklar

<sup>44</sup> Bilal şimşir, **Ermeni Meselesi (1774-2005)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 17.

<sup>45</sup> www.maltepe.edu.tr, Erişim Tarihi: 28.12.2006.

<sup>46</sup> şimşir, a.g.e., s. 81.

<sup>47</sup> Orhan Ateş, **Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu**, (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya, 2002, s. 46.

<sup>48</sup> Orhan Fuat Köprülü, **Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri**, Belleten, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 938.

<sup>49</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 35.

imparatorluğun dört bir yanına yayıldı.<sup>50</sup> Osmanlı Devleti ise 1850’de resmi bir görevle ilk olarak Emin Bey’i Amerika’ya gönderdi, fakat kısa süre sonra geri döndü. Osmanlı Devleti, Amerika ile resmi ilişkilerde bulunduğu halde, Washington’da bir temsilcisi yoktu. 1867’deki Girit İsyanı’ndan sonra Amerika’daki Rumların faaliyete geçmeleri sonucunda Osmanlı Devleti de Washington’a bir temsilci gönderme lüzumunu hissederek, 1873’te Fransız asıllı Edouard Blacque Bey’i elçi olarak atadı.<sup>51</sup>

1830 antlaşmasıyla hayata geçen Osmanlı-Amerikan ticaretinin özelliği de çok sayıda aracı simsar kullanmayı gerektiriyordu. Çünkü her türlü faaliyet simsarlar tarafından yapılmaktaydı. Geminin boşaltılmasından başlayıp, gelen malın yerine ulaşmasına kadar geçen sürede her zaman en aktif konumdaki kişiler simsarlardı. Anadolu içlerinde henüz Amerikalı bulunmaması ise Ermenilere talebin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Rumların sayısı Ermeniler kadar çok olmadığı için simsarların büyük bölümünü Ermeniler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin kıyılarında bu işleri Rum simsarlar yapabiliyorlardı. Anadolu içlerine kadar uzanacak işler Ermenilerin tekelinde kalıyordu. Gerek Amerikan mallarının çeşitli yurt köşelerine dağıtımına, gerekse bu ülkeye gidecek malların toplanıp İzmir’de Amerikan gemisine yüklenmesine kadar çok sayıda Ermeni simsarlar kullanmak gerekiyordu.<sup>52</sup>

Bu dönemde, Ermenilerle Amerikalılar arasındaki ticaret ilişkileri çok hızlı bir ivmelenme göstermiştir. Hatta Amerikalı işadamlarıyla ortaklık kuran Ermeniler dahi olmaya başlamıştır. İstanbul ve Anadolu Ermenileri, yavaş yavaş Amerikan vatandaşlığına geçmeye başlamışlardır. İstanbul’daki Amerikan Konsolosluğuna kayıtlı olan Amerikan vatandaşları listesinde 1850’lerden sonra giderek artan Osmanlı Ermenileri de görülür.<sup>53</sup>

Osmanlı Devleti, 1838 yılında İngiltere ile daha geniş bir Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması imzalamış ve bu antlaşmaya koymuş olduğu bir madde ile aynı şartların ABD için de geçerli olmasını sağlamıştır. 1861 yılında İstanbul ile Washington arasında yeni bir antlaşma yapılmış ve bu antlaşma 1838 antlaşmasının yerini almıştır. Bu antlaşma ile Amerikalı tüccarlar Türk tüccarları gibi muamele görmüşlerdir.<sup>54</sup>

---

<sup>50</sup> Erhan, a.g.e., s. 146.

<sup>51</sup> Kurat, a.g.e., s. 18.

<sup>52</sup> Şimşir, a.g.e., s. 82.

<sup>53</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 42.

<sup>54</sup> A.g.e., s. 42.

## B. OSMANLI-ERMENİ İLİŞKİLERİ

### a. Türk-Ermeni İlişkilerinin Başlaması

Selçuklu fethinden önce Anadolu'nun doğusunda Bizans'a tabi iki Ermeni Prenslığı bulunuyordu. Bunlardan birisi Bagrat Hanedanı'nın elindeki Anı, diğeri de Arzuruni ailesinin başında bulunduğu Van Gölü'nün doğusundaki Vaspuragan Prenslığı idi. Her iki prenslik daha önce Abbasilere tabi iken, X. yüzyıl sonlarında bölge Bizans hakimiyeti altına girmiştir.<sup>55</sup> Ermenilerle Türklerin münasebetleri 11nci yüzyılda Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle başlamıştır. Ermeniler daha önce Bizans hakimiyeti altında yaşamakta idiler. Yani Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde bir Ermeni Devleti'yle değil Bizans Devleti ile karşılaşmışlardır. Bundan sonra Ermeniler, Bizans hakimiyetinden çıkıp Selçuklu Türklerinin hakimiyetine girmişlerdir.<sup>56</sup>

Türkler, XI. Yüzyılda Anadolu kapılarına dayandığında her yönden milletleşme sürecini tamamlamış üç önemli toplulukla karşılaştı. Bunlar Gürcüler, Ermeniler ve Rumlar idi. İstanbul'un fethine kadar geçen sürede Gürcüler kısmen, diğeri ikisi tamamına yakın bir şekilde Türk hakimiyeti altına alındı ve bunların milli kimliklerini yitirmelerine sebep olacak herhangi bir girişimde bulunulmadı. Bizans tebaası iken Türk hakimiyeti altına alınan muhtelif milletlerde istiklal ruhunun sönmediği ve bunların daima batıdan gelecek bir yardımla kurtulacaklarına inandıkları da bilinmekteydi. Ona rağmen, özellikle Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti başladıktan sonra, Ermeniler dahil bu toplulukların özgü kimliklerini geliştirip muhafaza etmeleri ve adil, hoşgörülü bir idareyle her yönden geniş bir hürriyet ve huzur ortamında varlığını sürdürmeleri için gerekli düzenlemeler yapıldı.<sup>57</sup>

Selçuklular, Doğu Anadolu'ya hakim oldukları zaman, bölge halkının büyük çoğunluğu (Ermeniler Dahil) büyük arazi sahiplerinin elinde adeta köle halinde yaşıyordu. Bu yüzden halk, kendilerine vergiden başka mükellefiyet yüklemeyen, din ve mezheplerine karışmayan Selçukluları bir kurtarıcı olarak karşılamıştı.<sup>58</sup> Ermeniler, Selçuklulardan sonra

<sup>55</sup> Erol Kürkcüoğlu, "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 335.

<sup>56</sup> Bayram Kodoman, "Türk-Ermeni İtilafının Başlangıcı (1878-1897)", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Sayı. 15, 1995, s. 15.

<sup>57</sup> Salim Çöğce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 269.

<sup>58</sup> Barçın Kodoman, **Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2002, s. 1.

İlhanlıların, Timurların, Karakoyunlu ve Akkoyunların, kısmen de Safevilerin yönetiminde kalmışlardır.<sup>59</sup>

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında Ermeniler, genellikle Çukurova, Doğu Anadolu ile Kafkasya bölgelerinde küçük prenslikler ve beylikler halinde ve dağınık durumdaydılar.<sup>60</sup> İran, Bizans, Gürcü, Selçuklu Devletleri ve diğer küçük devlet ve beyliklerle karışmışlardı ve bunların yönetimi altındaydılar.<sup>61</sup>

Osmanlılar Doğu Anadolu'yu Safevilerden, Çukurova'yı da Memlûklerden almışlardı.<sup>62</sup> Osmanlı topraklarının hemen hemen her yerine dağılmış olarak yaşayan Ermeniler, özellikle Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda toplu halde bulunuyorlardı. Ancak, Türklerle kıyaslandığında hiçbir yerde çoğunluk oluşturamamışlardı.<sup>63</sup>

Ermenilerin Osmanlılarla ilk ilişkileri, çok azınlıkta buldukları Anadolu'nun batı bölgesinde başlamıştır. Osman Gazi 1324 yılında Bursa'yı devlete merkez yaptıktan sonra, Kütahya'daki Ermenilerin çoğunluğu ve Ermeni Ruhani Reisliği Bursa'ya nakledilmiştir. Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u aldıktan sonra Ermenilerin Bursa'daki Ruhani Başkanı Hovakim'i İstanbul'a getirtmiş ve 1461'de yayınladığı bir fermanla Ermeni Patrikliği'ni kurdurmuştur. Yavuz Sultan Selim'in 1514-1516'da Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethetmesiyle buradaki Ermeniler de aynı cemaat bünyesine alınarak İstanbul Patrikliği'ne bağlanmışlardır.<sup>64</sup> Simeon, Bizans döneminde Ermenilerin değil İstanbul'a yerleşmek, ticaret için bile giremediklerine işaret etmekte, onun bu saptaması İstanbul'un fethiyle şehrin kapılarının sadece Türklere değil, Ermenilere de açılmış olduğu gerçeğini açık bir şekilde doğrulamaktadır. Simeon'un bizzat kendi gözlemlerine göre; Kayseri, Konya, Ankara ve Anadolu'nun diğer bazı yerlerindeki Ermeniler kendi dillerini bilmiyor, Türkçe konuşuyorlardı. Burada dikkate değer olan nokta Anadolu Ermenilerinin hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın Türklerle hızlı bir kültür entegrasyonunu gerçekleştirmiş olmalarıdır. Kaldı ki, tarih Osmanlı Devleti'nin kendi içindeki ırksal ve dinsel azınlıklara baskı yapmak bir yana, Avrupa'da yaşama hakkı tanınmayan Musevilerden Kalvenistlere,

<sup>59</sup> Abdurrahman Çaycı, **Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 7.

<sup>60</sup> Azmi Süslü ve Diğerleri, **Türk-Ermeni İlişkileri Tarihçesi (Efsane ve Gerçekler)**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 14.

<sup>61</sup> www.ermenisorunu.gen.tr, Erişim Tarihi: 11.11.2006.

<sup>62</sup> Çaycı, a.g.e., s. 7.

<sup>63</sup> Halil Metin, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23.

<sup>64</sup> www.ermenisorunu.gen.tr, Erişim Tarihi: 11.11.2006.

Silezyan Protestanlarından Rus Kazaklarına kadar birçok topluluğa kapılarını açtığına tanık bulunmaktadır.<sup>65</sup>

Ermeniler, İstanbul'a ve diğer Osmanlı şehirlerine sırf rahatlıkları ve gelecek beklentilerini tamamlayabilmek için yerleşmişlerdir. Böylelikle, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Ermeniler Osmanlı yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Ermenilerin büyük çoğunluğunun Erzurum, Kars, Çıldır, Van, Diyarbakır, Adana ve Maraş'ta bulunduğu söylenebilir. En son iki bölgede büyük miktarda Ermeni bulunmaktadır. Buna rağmen birçok büyük Osmanlı şehrinde de Ermeni nüfusu bulunmaktadır. Ermenilerin şehirli nüfusunun büyük bölümü Bitlis, Sivas, Van, Harput, Tokat, Amasya, Malatya, Diyarbakır, Arapkir, Adana, Maraş, Kayseri, Bursa ve İstanbul'da bulunmaktadır.<sup>66</sup>

Tarihlerinde hiçbir devletten ve hükümdardan görmedikleri ilgiyi Osmanlı Devleti'nden gören Ermeniler, Türk milletine samimi olarak bağlanmışlardır. Bu yüzden kısa bir süre içinde çeşitli yerlerden İstanbul'a göçen Ermeniler büyük bir cemaat oluşturmuş ve dünyanın en refah içindeki cemaatlerinden birisi haline gelmişlerdir. Ermenilerin, huzurlu ve bünyesinde bulunduğu devletin asıl unsuru gibi aynı hak ve hukuktan faydalanarak yaşamaya başlamaları Selçuklular devrinde başlamış, Osmanlı Türklerinin yavaş yavaş bölgeyi hakimiyetleri altına almaları ile devam etmiştir.<sup>67</sup> Ermeniler uzun yıllar sanat ve özellikle de ticaretle meşgul olmuşlar, varlıklar elde etmişler, zengin olmuşlar; mutlu ve varlıklı bir hayat sürmüşlerdir. Bu dönemde Ermeniler Türk kültürünü de büyük ölçüde benimsemişler, özellikle müzikte, mutfak ve yemeklerinde; ev hayatıyla toplum hayatının pek çok alanında Türkler gibi duymuş, düşünmüş, yazmış, söylemiş ve yaşamışlardır.<sup>68</sup>

Fatih Sultan Mehmet'ten Sultan II. Mahmud'a kadar 350 yıllık süre içinde Hristiyanların ve dolayısıyla Ermenilerin dini ve toplumsal işlerine kesinlikle karışılmamıştır. "Amira" denilen bankerlerden, tüccarlardan ve devlet memurlarından oluşan Ermenilerin yardımıyla; birçok okul, matbaa, kütüphane açılmış, birçok Ermeni genci öğrenim yapmak ve sanat öğrenmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Aynı dönemde bu haklardan Rusya yönetimindeki Ermeniler yararlanamamışlardır.<sup>69</sup>

<sup>65</sup> Sabahattin Özel, **Millet-i Sadıka Ermeniler**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 108.

<sup>66</sup> Vartan Artinian, **A Study of the Historical Development the Armenian Constitutional System in The Otoman Empire**, The Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences Brandies University, Department of Near Eastern and Judaic States, Degree doctor of Philosophy, Septamber, 1969, s. 3.

<sup>67</sup> Sadi Kocaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklular'dan Beri Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1970, s. 55-56.

<sup>68</sup> Hale Şıvgın, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 2.

<sup>69</sup> www.ermenisorunu.gen.tr, Erişim Tarihi: 11.11.2006.

Osmanlı Devleti, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile yapmayı vaadettiği ıslahatları ilân etmiş, ancak gayrimüslimler verilen yeni haklardan memnun kalmamışlardır. Tanzimat ile gayrimüslimlere askerlik mükellefiyeti getirilmiş, devlet memuriyetleriyle idari ve askeri okullara girmelerine izin verilmiştir. Buna dayanarak Ermeniler, 1863'de yürürlüğe giren 99 maddeden oluşan Ermeni Milleti Nizamnamesi'ni bir fermanla Babiâli'ye onaylatmışlardır.

Osmanlı yönetimindeki diğer gayrimüslim azınlıklar gibi Ermeniler de her zaman birinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşler; askere gitmedikleri gibi, özellikle ticari hayatta kilit noktaları ellerine geçirmek suretiyle, toplum içinde ön plana çıkmışlar, zengin olmuşlardır. Devlete bağlılıkları, Türk adetlerini benimsemeleri, hatta iyi Türkçe konuşmaları, Ermenilerin devlete ait resmi veya özel işlere atanmalarına sebep olmuştur. Bu bakımdan 16. yüzyılda Ermeni asıllı Mehmet Paşa gibi vezirlik rütbesine kadar yükselen devlet adamları, 18. yüzyılda Divrikli Düzyan soyundan saray kuyumcuları ve sonradan Darphane bakanları, Sasyan ailesinden saray doktorları, 19. yüzyılda Bezciyan ailesinden Darphane bakanları, Dadyan ailesinden Baruthane bakanları devletin en yüksek kademelerinde görev yapmışlardır. 19. yüzyılda ve Abdülhamit devrinde ve sonrasında ise Ermeni dış işleri görevlileri ve bakanlar bulunmaktadır. Ayrıca birçok Ermeni de Osmanlı devlet adamlarına danışmanlık yapmıştır.<sup>70</sup>

Ermeniler, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı himayesine girdikleri 16ncı yüzyıldan 19ncü yüzyılın başlarına kadar “Milleti Sıdıkâ” (Sadık Millet) olarak anılmışlardır. “1835-1839” arasında Türkiye’de bulunan Helmuth Von Moltke İstanbul’da Osmanlı Seraskeri’nin (başkumandan) Ermeni tercümanı ve ailesinden bahsederken, Ermeniler hakkında şunları yazar: “Bu Ermenilere, hakikatte, Hristiyan Türkler denebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına karşın Ermeniler Türk adetlerini hatta dilini benimsemişlerdi. Dinleri onların, Hristiyan olarak tek kadınla evlenmelerine izin verir, fakat onlar Türk kadınından fark edilmez, ayrılmaz. Bir Ermeni kadını sokakta sadece gözlerini ve burnunun üst kısmını gösterir, diğer taraflarını kapatırlar.”<sup>71</sup> Kazım Karabekir Ermeni Dosyası adlı kitabının giriş bölümünde Ermeni aile yapısının Türklere olan benzerliğinden, kadınlarının beyaz çarşaf giydiklerinden bahsetmektedir.<sup>72</sup>

Diğer gayrimüslim topluluklar için olduğu gibi Ermeniler için de devletin merkez ve taşra teşkilatlarında memur olarak görev alma kanalları açıktır. Atanma yoluyla çok sayıda Ermeni nazırlıkların merkez ve taşra teşkilatlarında önemli görevler almışlardır. Özellikle Hariciye Nezareti gibi önemli bir nazırlıkta Hariciye Nazırı olan

<sup>70</sup> www.ermenisorunu.gen.tr, Erişim Tarihi: 11.11.2006.

<sup>71</sup> Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s. 50.

<sup>72</sup> Kodoman, a.g.e., s. 2.

Ermeniler bulunduğu gibi (Gabriel Noradunkyan) merkez örgütünde müsteşarlık ve memurluk; yurtdışında ise büyükelçilik, maslahatgüzarlık, elçilik müsteşarlığı, konsolosluk ve elçilik sekreterliği gibi görevlerde bulunmuş çok sayıda Osmanlı Ermenisi bulunmaktadır. Maliye nazırlığı yapan Ermeni Agop Kazazyan'ın yanısıra Sakız Ohannes, Artin Düz, İsteba Arapyan gibi Ermeniler de üst düzey görevler almışlardır. Maarif nezaretinde Mihan Düz müsteşar olarak görev yaparken Tomas Terziyan, Nişan Mugasyan, Agop Boyacıyan gibi Ermeniler eğitimin önde gelen bürokratları olmuşlardır. Benzer durum adliye nezareti için de geçerlidir. Adliye nezareti müsteşarı Vaham bir Ermenidir.<sup>73</sup>

Osmanlı Devleti'ne sadakatleri, Türk adetlerini benimsemeleri, hatta iyi Türkçe konuşmaları Ermeni yurttaşların Osmanlı Devlet kademelerinde yüksek mevkilere kadar gelmelerine imkan tanımıştır. Bu sebeplerden dolayı ayrıca Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde, Türklerle Ermeniler arasında hiçbir problem görülmemiştir. Ne zaman ki Osmanlı Devleti gücünü, otoritesini kaybetmeye başladı, sorunlar o zaman çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı andan itibaren, dünyadaki milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Ermeniler kışkırtılmıştır. Özellikle Avrupalı devletlerin politikası Şark Meselesi'nin devamı niteliğindedir. Hedefleri, Osmanlı tebaası olan Hristiyan haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalayarak bölüşmektir. Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına sebep olan devletler; Rusya, İngiltere, Fransa ve Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren de ABD olmuştur.<sup>74</sup>

## b. Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulması

XIX. yüzyılda birçok millet, kendilerine ait devletlerin idaresinde yaşamıyorlardı. Bu milletler çok uluslu devletlerden kopma haklarına sahip olduklarını ve bu taleplerindeki haklılıklarını göstermek için de mevcut siyasal düzenin kendilerine adil davranmadığını ifade ediyorlardı. Aynı yüzyıl, diplomasi alanında da yeni birçok anlayışın ortaya çıktığı, devletlerin artık eskisinden daha fazla birbirlerini kontrole ve onlar üzerinde söz sahibi olamaya çalıştıkları bir yüzyıldı.<sup>75</sup>

<sup>73</sup> Temuçin Faik Ertan , “Osmanlı Devlet Kadrolarında Ermeniler”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 42.

<sup>74</sup> Binark, a.g.e., s.

<sup>75</sup> Haluk Selvi, “Ermeni Çete Faaliyetleri; 1900-1918”, **Türk Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 51.

Bu baskılara en fazla maruz kalan iki çok uluslu devlet; Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Osmanlı Devleti içerisinde Rumlar, Sırlar, Bulgarlar ve Romenler mevcut siyasal sistem içerisinde kopmak düşüncesiyle harekete geçmişler ve onlardan hemen sonra da Ermeniler bu düşünceye kapılmışlardı. Bu kopuşun kanlı bir şekilde olacağı, yeni oluşan milliyetçilik akımları sebebiyle ve halkın harekete geçirilmesinde uygulanan propaganda politikalarıyla ve dağıtılan ilk beyannamelerle hemen görülebiliyordu.<sup>76</sup>

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Türkiye'deki Ermenilerin durumlarında önemli değişiklikler meydana geldi; kiliseler inşa edildi, mevcut kiliseler yenilendi. Ermeni Kilisesi, Hristiyanlığı Ermeni milliyetçiliğinin oluşması yönünde kullandı. Kilise, Ermeni dili, edebiyatı ve milliyetçiliğinin doğuş ve yayılış merkezi oldu. Ermeni Patrikhanesi Ermenilerin milli işlerinin görüşüldüğü bir merkez oldu. Nitekim Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Napazer Mıgırdıç Kırımıyan ve Horen Narbey 1878 Berlin Konferansı'nda Ermeni milletin isteklerini dile getirdiler. Siyasi bir otoritenin boşluğu böylece kilise tarafından doldurulmuştu.<sup>77</sup>

Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflayarak dünya siyasetinden çekilmeye başlamasıyla Osmanlı'nın hakim olduğu bölgelerde otorite boşluğu yaşanmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yararlanmak isteyen büyük güçler, Osmanlı toprakları üzerinde şiddetli bir nüfuz ve menfaat mücadelesine başlamışlar ve Anadolu'da yaşayan Ermeniler için harekete geçmişlerdir.<sup>78</sup> Ermeni cemaati için uygulamaya çalıştıkları politika 1839 Tanzimat fermanıyla birlikte başlamıştır. Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın asıl amacı Hristiyan ve İslam tebaayı birbirine yaklaştırmaktı. Bu Ferman için Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey şöyle demektedir: “Bütün rütbe ve makamlar gayri Müslimlere açıldı. İslamlar için şahitlikleri dinlemez iken İslamlara hükmetmek üzere mahkeme üyelikleri verildi. İslamların nail oldukları nimetlere mazhar olduktan başka daha fazla, daha önce olurlar açıp ticaret ve sarraflık işleriyle para kazanıp fikri terakkilere ve refaha eriştiler. Bu kendilerinde hırs ve aşırı istekler doğurdu.”<sup>79</sup> Daha sonra 1856 yılında yapılan Paris Atlaşması'nın esaslarına dayanılarak 1856'da İslahat Fermanı ilan edildi. Ermeniler için mevcut haklara ilaveten daha çok hak veren hükümler getirilmişti.<sup>80</sup>

<sup>76</sup> Selvi ,a.g.m., s. 51.

<sup>77</sup> A.g.m., s. 52.

<sup>78</sup> Bayram Kodoman, **Ermeni Macerası (Siyasi ve Tarihi Bir Değerlendirme)**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2001, s. 41.

<sup>79</sup> Kodoman, a.g.e., s. 3.

<sup>80</sup> A.g.e., s. 3.



Ermeni Patriği Nerses 1876 yılında Vatandaşlık Meclisi Şurası'na sunduğu mektubunda, “Şayet günümüze kadar Ermeni milleti, millet olarak korunduysa ve inancını, kilisesini, dilini, tarihi ve kültürel değerlerini koruyorsa, tüm bunlar Türk Hükümeti'nin Ermeni milletine gösterdiği koruma, yardım ve hayırseverlik sayesinde. Kader, Ermenileri Türklere bağlamıştır. Bundan dolayı Ermeniler, devletin savaş ve ağır sınav günlerinde buna kayıtsızca davranamazlar. Aksine her zaman oldukları gibi ona yardım etmek zorundadırlar. Vatanını seven Ermeni, devlete yardım ederek, Ermeni milletinin hizmet ve yardımının en iyisini görecektir” demektedir. Görüldüğü gibi Patrik Nerses, Ermenilerin Osmanlı yönetiminde sahip oldukları haklar sayesinde benliklerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir.<sup>81</sup>

Osmanlı yönetimindeki diğer gayrimüslim azınlıklar gibi Ermeniler de her zaman birinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşler; askere gitmedikleri gibi, özellikle ticari hayatta kilit noktaları ellerine geçirmek suretiyle, toplum içinde ön plana çıkmışlar, zengin olmuşlardır.<sup>82</sup> XIX. yüzyılın ortasına kadar refah düzeyi gelişen Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun en zengin topluluklarından birisi olmuş, sadece ticari ve mesleki alanlarda değil, kamu hizmetlerinde de göze çarpıcı mevkilerde hizmet vermişlerdir. Bu ortamda doğan fırsat, Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'nun dört yanına hatta ötesine çekerken, bunların birçoğu yaşadığı o tarihlerde çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Doğu Anadolu topraklarından ayrılmışlardır.<sup>83</sup>

### c. Ermeni Sorununun Başlaması

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ulus-devlet bilinci, pazar-hammadde ihtiyacı, misyonerlerin tahrikleri, kilise ve komitaların çalışmaları sonucu Millet-i Sıdka'ya yön değiştirilmiş ve işin içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Tüm bunlara bir de Osmanlı'nın 1877-1878 Rus Harbi'nde yenilmesi eklenince iş artık çığırından çıkmıştır.<sup>84</sup>

93 Harbi, (Osmanlı-Rus Savaşı 1877-1878) Ermeni Meselesi için bir dönüm noktası olmuştur. Rusya bu harbe Osmanlı'da yaşayan Hristiyanların haklarını korumak bahanesiyle başlamıştı. Bu savaşa en çok sevinen Ermeniler olmuştur. Çünkü Ermeniler bu

<sup>81</sup> www.ermenisorunu/gen.tr, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>82</sup> www.ermenisorunu/gen.tr, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>83</sup> www.belgenet.com, Erişim Tarihi: 26.06.2007

<sup>84</sup> Azmi Süslü, **Ermenilerin Yaptığı Katliamlar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1986, Ankara, s. 17.

savaşta Rusya'ya destek vermişlerdir.<sup>85</sup> Bu savaş sonunda Berlin Antlaşması(1878) imzalanmıştır. Ermeni Millet-i Nizamnamesi'yle (1862) oluşan inanç ve bu yönde kendi kültür kurumlarının açılması, dil ve kültürün gelişmesi, toplu şikayette bulunma fırsatının verilmesi vb. Ermenilerde ihtilal ruhunun uyanmasını sağlamış ve Berlin Antlaşması'yla birlikte Ermenilerin isteklerini iyice su yüzüne çıkarmıştır.<sup>86</sup>

Ermenilerin özellikle misyoner okullarında aldıkları eğitim, kolektif/millî bilinci iyice arttırmış ve devlet olma bilinci bununla at başı gitmiştir. Ermeniler, devlet olma yönündeki amaçlarını gerçekleştirebilmek için bütün kurumlarıyla Türk'ü kötileyerek artık kan dökülmeden hürriyetin elde edilemeyeceği yönünde propagandalara girişerek isyana teşvik edilmişlerdir. İçte bunlar olurken dışta Batı, uluslararası anlaşmalara Ermenistan adını koydurarak hem propagandaya hem de Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamışlardır.<sup>87</sup>

Ermeniler, isyanlarında ve çeşitli faaliyet alanlarında –önlere hep Abdülhamit çıkıyordu- II. Abdülhamit'i ortadan kaldırmadıkça kendi devletlerini kurma hayallerine ulaşamayacaklarını düşünmüşler ve bu amaçla Avrupa'dan meşhur bir teröristi İstanbul'a getirmişlerdir. Bu terörist Abdülhamit'in arabasına bombayı yerleştirmiştir. Ancak padişahın Yıldız Camii'ne birkaç dakika gecikmesi tüm oyunlarını bozmuştur.<sup>88</sup>

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda toplanan Berlin Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nin Ermeniler hakkında reform yapmayı kabul ettiği belirtiliyordu. Sultan II. Abdülhamit, büyük devletlerin tıpkı Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da da bağımsız bir devlet kurmak suretiyle Anadolu'yu parçalamak için hazırladıkları oyunların farkındaydı. Bundan dolayı devletlere herhangi bir müdahale fırsatı vermemek için Doğu Anadolu'da fevkalade tedbirler aldı.<sup>89</sup>

Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesini ve Rus Ordularının İstanbul (Yeşilköy) önlere kadar gelmesini fırsat bilen Ermeni Patriği Nerses Varjabedyen, Eçmiyazın Katagigokosluğu aracılığıyla Rus Çarı'ndan, işgal edilen Doğu Anadolu topraklarının Osmanlı Devleti'ne geri vermemesini ve bu bölgenin Rusya tarafından ilhakını, olmazsa Ermenilere özerklik verilmesini, eğer bu da gerçekleşmezse Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını, ıslahatın gerçekleşmesine kadar da Rus askerlerinin bölgeden çekilmesini

<sup>85</sup> Bilal Eryılmaz , "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Sorunu", **Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı**, Sayı. 2, Ankara, 2001, s. 640.

<sup>86</sup> Süslü, a.g.m., s. 17.

<sup>87</sup> Orhan Ateş, **Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya, 2002, s. 69.

<sup>88</sup> Ateş, a.g.e., s. 69.

<sup>89</sup> Selvi, a.g.m., s. 53.

istemmiştir. Böylece istekleri kabul edilerek, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde yerini almıştır.<sup>90</sup> Ermeni Meselesi'nin başlangıcı olan Ermenilere siyasi avantajlar sağlayan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi şu esasları içine almaktaydı:

- a) Ermenistan denilen bir memleket vardır.
- b) Ermenistan'ın idaresi ıslaha, düzeltilmeye muhtaçtır.
- c) Ermenilerin güvenliği Kürtler ve Çerkezler tarafından tehlikeye maruzdur.<sup>91</sup>

Bu antlaşmayla birlikte Rusya, Anadolu'ya müdahale etme hakkını kazanmış oldu. Antlaşmada Rusya'nın yararına bu kadar geniş hükümler olması diğer Avrupa Devletleri'ni rahatsız etti. Özellikle de İngiltere oldukça tedirgin olmuştu. Çünkü Rusya, Doğu Anadolu'da stratejik bölgeleri ele geçirerek İngiltere için çok önemli olan ticaret yollarını ve bölgelerini tehdit edebilecekti.<sup>92</sup> Bu sebepten dolayı İngiltere, Berlin'de bir toplantı yapılmasını istedi. 13 Haziran–13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Avrupalı Devletler (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya) Berlin Konferansı'nda yeni bir sulh antlaşması imzalamak için toplanmışlardı. Bu kongreye Ermeniler de bir heyet göndererek isteklerini bildirmişlerdi. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kendilerine verilerek bu bölgenin müstakil bir eyalet olmasını talep etmişlerdi. Ancak Ermeni Heyeti, Berlin de gösterdiği bütün çabalarına rağmen, Berlin'den Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan elde edemeden ayrılmak zorunda kaldı. Ayastefanos Antlaşması'ndaki 16. madde fazla bir değişikliğe uğramadan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Madde şu şekildedir: “Babıali ahalisi, Ermeni bulunan vilayetlerde milli ihtiyaçların icap ettirdiği ıslahatı vakit geçirmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder ve ara sıra bu babda alacağı tedbirleri devletlere tebliğ edeceğinden, bu devletler zikr olunan tedbirlerin yapılmasına nezaret eyleyecektir.”<sup>93</sup>

Bu sırada Patrikhane ve Ermeni Komiteleri, temsilcilerini toplamış ve Ermenilerin Osmanlı Hükümeti'ne sadık kalmaları, askeri vazifelerini yapmaları, harici tesirlere kapılmamaları kararını almışlardır. Fakat sonradan Ermeniler bu karara uymamışlar ve Rusya'nın tahrikleri ve komitecilerin gayretleriyle Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da Türklere karşı büyük bir mücadele başlatmışlardır.<sup>94</sup>

<sup>90</sup> Kodoman, a.g.e., s. 3.

<sup>91</sup> Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 208.

<sup>92</sup> Kodoman, a.g.e., s. 4.

<sup>93</sup> Kazım Karabekir, **Ermeni Dosyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.

<sup>94</sup> Kodoman, a.g.e., s. 6.

Ermeniler hainlik ettiler, bu pek açık olarak bellidir. Hem de bu hainliği dil, din ve ulusallıklarını, siyaseti altında koruyabildikleri, her zaman sevecenlik ve saygı gördükleri hükümetin, yaşama ve bağımsızlığının söz konusu olduğu korkunç bir savaş sırasında, arkasından vurmak, can alacak yerlerine saldırmak yoluyla ve düzenli bir tertiple yaptılar. Hükümet her zaman kendilerinin haklarına ve ulusal özelliklerine saygı gösterdi. Dinsel ve ulusal işlerinde kendilerine geniş olanaklar verdi. Karşılığında hainlik ve kötülük gördü. Meşrutiyet'in ilanından önce ve sonra, özellikle İttihat ve Terakki Partisi komiteleri, Ermenileri uzlaşmaya ve birlikte harekete çağırışlardı. Fakat Ermeniler, tiksinti ve bozgunculuk yapmayı, yabancı amaçlarına alet olmayı daha uygun buldular.<sup>95</sup>

Bu olaylar özellikle son dönemlerde cereyan ederken Osmanlı neyle meşguldü? Osmanlı'nın son dönemlerinde İttihat Terakki, Emre Kongar'ın ifadesiyle "kendi insanına şiddetli istibdat uygulamış, bununla yetinmeyerek kendisine muhalefet edenleri vatana ihanetle itham etmiş, halk istibdat (Abdülhamit Devri) devrini hasretle anmaya başlamıştır".<sup>96</sup>

İttihat Terakki, politika belirlerken yaptığı atılımlarda, ulusal çıkarları savunmaya çalışsa da azınlıkların bağılılığını devam ettirmeye yarayan bir strateji benimseyememiş, keyfilik ya da bilinçsizlik ön plana çıkmış, azınlıklar devletle yüz yüze geldiklerinde ikilem içinde kalmışlardır. Fakat ifade etmek gerekir ki bunda Osmanlı'yı yönetenlerin bireysel hatası olsa da gerçek etken misyonerleri ve siyasetleri ile daha çok Batılı ülkelerdir. Zira gerçekte Ermenileri topyekün bir silme anlayışı Türklerde hiç olmamıştır. Ayrıca ısrarla belirtmek gerekir ki Osmanlı yapılanların karşılığını vermek isteseydi Anadolu'da Ermeni adı ve problemi hiç geçmeyebilirdi.<sup>97</sup>

## C. ABD-ERMENİ İLİŞKİLERİ

### a. ABD'ne Ermeni Göçlerinin Başlaması ve ABD-Ermeni İlişkileri

Ermeniler, tarihleri boyunca sürekli olarak sürgünlere, zorunlu göçlere uğramışlardır. Aslında bakıldığında bu durum Ermeni tarihinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu göçlerin oluşmasında en önemli etkenlerden birisini, Ermenilerin yaşadığı bölgeler oluşturmaktadır. Tarihte Ermeni yerleşim bölgelerine bakıldığında, yayılma ordularının geçit alanı ve uğrak yerleri olması bölgede Ermeni göçlerine neden olmuştur.

<sup>95</sup> Genelkurmay Başkanlığı, **Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003, s. 3.

<sup>96</sup> Emre Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 99.

<sup>97</sup> Ateş, a.g.e., s. 71.

Bizanslılar Ermenileri yerlerinden çıkarmak için en fazla mücadele eden imparatorluktur. Bizanslıların düşmanlıklarının kaynağında, Ermenilerin kendilerine karşı olan ihanetleri vardır. Bu yüzden Bizanslılar, uzunca bir süre Ermenilere kin ve nefretle bakmışlar ve ağır hakaretlerde bulunmuşlardır. Bu durum Ermenilerin Selçuklu hakimiyetine girmelerine kadar sürmüştür. Burada şu iddia edilebilir ki, eğer Ermeniler Selçuklu hakimiyetine girmemiş olsalardı dinlerini ve milliyetlerini koruyamamış doğal olarak da bugünlere taşıyamamış olacaktı.

Bizans döneminde ezilen Ermenilere, Selçuklular döneminde Selçuklu Sultanı Melikşah çeşitli imtiyazlar vermiştir. Bunun dışında Ermenilerin yaşadıkları yerlerin yeniden imar edilmesi, bir zamanlar Sasani ve Bizans baskısı altında inlemekte olan Ermenilere rahat bir nefes aldırılmış ve o günden bu güne diliyle, diniyle, kültürüyle (Selçuklulardan sonra da Osmanlı yönetiminin de imtiyazlarıyla) Ermenilerin mevcudiyeti hasıl olmuştur.

Erdal İlter, Ermenistan dışındaki Ermeni varlığının oluşmasında, Ermeni göçlerinin sebeplerini dört başlık altında toplar:

“1. Ermenilerin paraya (ticarete) ve servete düşkünlükleri,

2. Ermenilerdeki maceraperestlik ruhu,

3. Hristiyanlıktaki mezhep kavgaları, Ermenilerin Ortodokslar tarafından hor görülmeleri ve dini baskılar,

4. Ermenilerin tarih boyunca metbûlarına karşı ihanet içinde bulunmaları,” şeklindedir.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Ermenilerin daha fazla Batı’ya yönelmesine sebep olmuş, karşılıklı beklentiler de artmıştır. Misyonerler bu tarihten itibaren ticaretten para kazanma imkanı bulan Ermenileri yönlendirmeye ve devletlerinin nüfuzu için kullanmaya, Ermeniler de Batı’yı kendilerini korumak ve ideallerini gerçekleştirmek için bir araç gibi görmeye başlamışlardır. Misyonerlerle biraz temas kuran, göç ederek zengin olmak için fırsat aramaya başlamıştır. Önce misyonerlerin hayat tarzları ve verdiği eğitim, ayrıca eğitim için yurtdışına giden Ermenilerin dönüşte yaptıkları propagandalar göçün artmasına da etkili olmuştur.<sup>98</sup>

<sup>98</sup> Açıkşes, a.g.m., s. 3.

Bu arada empoze edilen Ermenistan fikri, göçün diğer bir sebebi olmaya başlamıştır. Önce ticaret ve eğitim şeklinde kendini gösteren göç, yerini daha kolay ve inandırıcı olduğu için siyasi göçe bırakmaya başlamıştır. Gidenlerin hepsi ailesini yanında götürmediği için, bu göç eden veya çalışmaya gidenler, bağlarını Anadolu'dan koparmamışlar ve yıllardan beri yürütülen propagandanın bir aracı olarak dışarıda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu hem göç ettikleri bölgelerde haçlı ruhuyla prim yapmış ve para yardımıyla siyasi destek bulmuş hem de daha rahat barınmalarını sağlamıştır. Yapılan propagandalar o kadar etkili olmuştur ki, bir elin parmaklarını geçmeyen vatandaş sayısının bulunduğu Doğu Anadolu'da bir çok şehre ABD, konsolosluk açmak için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiştir.<sup>99</sup>

### **b. ABD'ne Başlayan Ermeni Göçlerinin Aşamaları**

ABD'nde Ermeni propagandasının en sürekli kaynaklarından biri, oraya göç edip yerleşen Ermenilerdir. Ermeniler XIX. yüzyılın başlarında ABD'ye göç eden gruplardan birisidir.<sup>100</sup> Ermeniler, Amerikalıların kültürlerini öğrenmek, eğitim düzeylerine ulaşmak ve kendilerini ticarete alıştırmak için Amerika'ya göç etmişlerdir.<sup>101</sup> ABD'ye Ermeni göçünün genel sınıflandırmasının dört farklı şekilde gerçekleştiği görülür. Bunlardan birincisi, eğitim amaçlı olarak yapılan göçler, ikincisi, ticari amaçlı yapılan göçler üçüncüsü, daha fakir olan Anadolu köylüsü, dördüncüsü ise siyasi amaçlı yapılan Ermeni göçleridir. İlk ikisi XIX. yüzyılın ikinci çeyreği ile başlamış, daha fakir Anadolu köylüsü ve siyasi amaçlı göçler ise aynı yüzyılın son on yılından itibaren gerçekleşmiştir.<sup>102</sup>

ABD'ye ilk gelen Ermeniler daha çok öğrenim amacıyla geliyor veya misyonerler tarafından gönderiliyorlardı. Misyoner okullarında eğitim gören genç öğrenciler, eğitimlerini tamamlamak için Amerika'ya gitmeyi düşünmeye başladılar. Bunlar arasından seçilen öğrenciler misyonerler tarafından Amerika'ya gönderildi.<sup>103</sup> Böylece misyonerlerin eğitiminden geçen her Ermeni çocuğu birer Amerikan hayranı olmuştur.<sup>104</sup>

Misyonerler, 1840'lardan itibaren ABD'ye Ermeni öğrencileri -genellikle teoloji tahsili için- göndermişlerdir. ABD'deki en önemli misyoner okulu Massachusetts'deki (Andover Theological Seminary) Andover Teoloji Fakültesiydi. Yale, Princeton gibi Amerikan üniversitelerinde eğitim gördüler. Misyonerler, bunların geri dönerek misyoner

<sup>99</sup> A.g.m., s. 3.

<sup>100</sup> Şimşir, a.g.m., s. 90-91.

<sup>101</sup> Bellinda Gosdanian, *Assessing Second- Generation Armenian Amerikan Genocide Survivors*, California School of Professional Psychology, presno Campus, California, 1999, s. 12.

<sup>102</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 75.

<sup>103</sup> Selvi, a.g.m., s. 28.

<sup>104</sup> Şimşir, a.g.e., s. 103.

okullarında öğretmenlik, papazlık veya kliniklerde yardımcılık yapmalarını umuyorlardı. Fakat bu öğrencilerin çoğu geri dönmediler. Bitlis'te görev yapan Amerikalı misyonerlerden Bayan Knapp, ABD'ye gönderilen Ermenilerden kırk kişide birinin geri döndüğünü belirterek, Ermeni gençlerinin gönderilmesine tamamen karşı olduğunu bildiren bir rapor yazmıştır. Hatta bazı misyonerler Ermeni çocuklarına okullarında İngilizce eğitiminin dahi verilmemesi fikrinde birleşmeye başlamışlardır.<sup>105</sup> 1891 yılında, İstanbul'da Amerikan vatandaşı 6 Ermeni doktor ve 2 Ermeni dışçının olması ABD'de eğitim gören Ermenilerin çok az bir kısmının geri döndüğünün en iyi kanıtıdır.<sup>106</sup>

Bu dönmeyen Ermeniler, Amerika'da kalarak kendilerine yeni bir yol çizdiler.<sup>107</sup> Bunlar arasında Osmanlı Devleti içerisinde büyük bir matbaa kuran Hagop Mataosian'da bulunmaktaydı. Mataosian ABD'deki eğitimi sırasında Amerikalı uzmanlardan modern matbaacılık işini öğrenmiş ve İstanbul'a dönüşünde bu bilgisini büyük bir matbaa açarak pratiğe sokmuştur.<sup>108</sup>

1890 yılında Ermeniler, Amerika'da kalanlardan 70 kişi ile oradaki ilk Ermeni kolonisinin çekirdeğini oluşturdular. Koyu birer Türk düşmanı olarak yetiştirilen bu gençlerin arkasında Amerikan Protestan Kilisesi'nin desteği vardı.<sup>109</sup> R. Mirak'a göre 1869-1890 yılları arasında 1,401, 1890-1895 yılları arasında 5,500 Ermeni Amerika'ya göç etmiştir.<sup>110</sup>

Bu ilk gelen öğrencilerden sonra tüccarlar Amerika'ya gelmeye başladı. Bu öğrenciler ve tüccarlar hızla Amerika'ya adapte oldular ve göçmenlerin liderliğini yaptılar. Bunlar daha çok tarım ve sanayi alanındaki gelişmeler sonucu büyük miktarda iş gücüne ihtiyacı olan Amerika'nın isteklerine uygundu. Ancak bu göçmenler daha çok misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerlerde ikamet edenlerdendi. Önce bekarlar gitmiş daha sonra yakınlarını götürmüşlerdir.<sup>111</sup> Bu grup, Türk düşmanlığını bir ticaret aracı olarak kullanmıştır. Örneğin Amerika'ya göç eden Varjabedian adlı halı tüccarı 1893'te ABD Başkanı'na yazdığı mektupta Türkleri kötüleyerek, Türk Ermenilerine muhtariyet verilmesini istemiş, imzasının altına da mağazasının adını ve adresini yazmıştır.<sup>112</sup>

<sup>105</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 76.

<sup>106</sup> Şimşir, a.g.e., s. 99.

<sup>107</sup> Selvi, a.g.m., s. 28.

<sup>108</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 76.

<sup>109</sup> Şimşir, a.g.m., s. 79-80.

<sup>110</sup> A.g.m., s. 90-91.

<sup>111</sup> www. tarihci goz uyle .blogspot .com, Erişim Tarihi: 11.12.2006.

<sup>112</sup> Şimşir, a.g.m., s. 90-91.

1880'lerde bunlara yeni bir grup Ermeni daha katılmaya başladı. Bu yeni gelenler daha fakir olan Anadolu köylüsü idi. 1870'lerin sonundan itibaren gelen bu göçmenler özellikle Harput bölgesindendi. Amerika'ya ilk büyük Ermeni yerleşimi 1883'te California'nın Fresno şehrinde oldu.<sup>113</sup>

1880'lerin sonunda Amerika'ya siyasi göçmen Ermeniler de gelmeye başladı. Bunlar Osmanlı Devleti'nden kaçan ihtilalci kimselerdi. Bu ihtilalciler 1887-1890 arasında Amerika'da hücreler kurmaya başladılar. Bunlardan en önemlisi Ermeni milliyetçisi Sympab Kaprieliandi. Kaprielian, 1886'da Osmanlı Devleti tarafından yakalanarak sürgün edildi ve New York şehrine yerleşerek Amerika'daki ilk Ermeni İhtilal Gazetesi Haik'i çıkarmaya başladı.<sup>114</sup>

Ermeni gençleri önce bekar olarak gitti, ardından evlenmek üzere kızlar Amerika'ya gönderildi. 1900'lerin başlarında Türkiye Ermenileri bir çeşit "Amerikan sıtmasına" tutulmuşlardı; göçler çorap sökücü gibi artmaya başlayınca, Osmanlı yönetimi bazı yörelerde nüfus azalmasını diye göçleri kısıtlayan tedbirler aldı.

ABD yönetimi de sağlık bakımından göçmenleri sıkı kontrollerden geçiriyordu. O dönemde Doğu Anadolu'da epeyce yaygın olan trahoma hastalığı Ermeni göçünü güçleştiriyordu. Bu güçlükler karşısında insan kaçakçılığı yapan Ermeni simsarlar türedi ve Amerika'ya kaçak olarak da göçmen gönderildi.

1890-1900 arasında 12.000 kadar Ermeni Amerika'ya göç etti. 1901'den sonra Amerika'ya Ermeni göçleri daha da hızlandı. 1908'de 3.300, 1910'da 5.500 ve 1913'te 9.355 Ermeni Türkiye'den Amerika'ya göç etti. ABD'de Ermeni kolonisinin nüfusu 50.000'i aştı. Kısacası, Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçü- Amerikan misyonerlerinin ve Türkiye ile iş yapan Amerikan tüccarının da etkisiyle – 1915 tehcir olayından 75 yıl önce başlamış ve 19. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca ve ondan sonra da devam etmiştir. Ermeni göçmenler, ABD'ye halı, kilim götürürken Türk düşmanlığını da götürmüşler ve yaymışlardır.<sup>115</sup>

Prof. Dr. Kemal Karpat "Amerika'ya Osmanlı göçü (1860-1914)" adlı makalesinde bu göçün en önemli sebepleri arasında ekonomik sorunları gösterse de Osmanlı Devlet arşivlerindeki belgeler, Ermenilerin sadece iktisadi sıkıntılar yüzünden ABD'ye gitmediklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun en iyi göstergesi Yeni Dünya'ya gelen Ermenilerin ilk olarak dernekleşme, yayınlar çıkarma ve bu yayınlarla Osmanlı Devleti

<sup>113</sup> Selvi, a.g.m., s. 28.

<sup>114</sup> A.g.m., s. 29.

<sup>115</sup> Şimşir, a.g.e., s. 18.



aleyhinde propaganda yapma gibi faaliyetlere girişmeleridir. Yine aynı dönemde Osmanlı toprakları içinde birçok kanlı eyleme imza atan bölücü Taşnak ve Hınçak Partilerinin Birleşik Devletler’de büro açması dikkat çekici bir başka husustur. Nedeni ne olursa olsun Birleşik Devletler’e giden Ermeni sayısının giderek artması Babıâli aleyhindeki yayınların da artmasına yol açmıştır.<sup>116</sup>

1880-1914 yılları arasında ABD’ye giden Ermenilerin sayısının 70 bini bulması Ermeni sorununda yeni bir sayfanın açılmasına sebep olur. Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kemal Çiçek bu durumu şöyle anlatıyor: “Göçler neticesinde sayıları gittikçe artan ve örgütlenen Ermeniler ile Amerikalılar arasında bir köprü kurulur. Yaşadıkları yerlerde Türkiye’ye ve Türkiye’deki sorunlara ilgisini kaybetmeyen diaspora Ermenileri Osmanlı Devleti’nde isyanların başlamasıyla birlikte Türklere karşı her türlü örgütlenmeyi ve direnişi desteklemişlerdir. Diaspora Ermenilerinin önderliğindeki bu eylemler neticesinde Osmanlı Hükümeti ile ABD karşı karşıya gelmiştir.”

Avrupa’nın Osmanlı Devleti’ne uyguladığı her baskı ve müdahale birçok Avrupalının da vurguladığı gibi Ermenileri akıl almaz boyutlarda yüreklendirerek bir maceraya doğru sevk etmişti. Dağılmakta olan imparatorluğun ürkek ve idare-i maslahatçı yöneticilerinin tutumları da bu eğilimleri daha da cesaretlendirmişti. Bu konuda bir örnek olması açısından 1904-1905’li yıllarda Amerika’ya göç edip iade edilen Ermenilerle ilgili bir olayı aktarmakta yarar vardır: Amerika üç ay kadar iâşe ettiği Ermeniler için yaptığı masrafları isteyince, Osmanlı Devleti bunların kendi izni dışında göç ettiklerini, dolayısıyla böyle bir yükümlülüğünün olamayacağını bildirmişti. Bu cevap karşısında Amerika’nın Beyrut’a iki savaş gemisi göndermesi üzerine bu ülkeye 250.000 lira tazminat ödenmişti.<sup>117</sup>

### c. Ermeni Göçlerini Tehcirle Özdeşleştirme Çabaları

Amerika kayıtlarına göre 1854’te Amerika’da 20 Ermeni bulunuyordu, bu sayı 1870’e kadar 70 civarına ulaştı. Şüphesiz bu kayıtların dışında gelen Ermeni göçleri de vardır. Bu gelenlerin tamamı Amerikan misyoner okullarında eğitilmiş gençler değildi, bazıları Yeni Dünya’ya büyük fedakarlıkla talihlerini aramaya gelmişlerdi. Bunlar Massachusetts, New York, New Jersey ve Pensilvania’nın fabrikalarında iş buldular. Göçmen Ermeniler aynı fabrikalarda çalışmaya, aynı yerde yaşamaya önem verdiler ve karşılıklı yardımı öne çıkardılar. Bu kapalı çevrede birkaç küçük Ermeni işyeri,

<sup>116</sup> www.aksiyon.com.tr, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>117</sup> Özel, a.g.e., s. 108-109.

kahvehaneler, manavlar, ayakkabı tamircileri ve sosyal hizmetleri görecekle diğer küçük yerler açıldı. 1890'a kadar Amerika'da Ermenilerin sayısı 2000'e ulaştı. Bunların hemen hemen hepsi genç ve bekar insanlardı. Çoğu ilk günlerde Amerika'da geçici süre kalacaklarına inanıyorlardı, amaçları ailelerine para göndermek ve dönüş için yeterli parayı biriktirmektir. Bu gün Ermeni araştırmacılarının tamamı 1890-1923 yılları arasındaki göçleri Anadolu'daki meydana gelen olaylara ve Türklerin bu Ermenilere kötü muamele ettiğine bağlamaktadırlar. Oysa özellikle 1890-1896 yılları arasında gerçekleşen göçün temel nedeni tamamen maddi sebeplerden kaynaklanıyordu.<sup>118</sup> ABD'ye göç eden Ermeniler misyonerlerin onlara taktığı pembe gözlüklerle etraflarını görüyorlar ve para kazanma hırsı ile İmparatorluğu terk ediyorlardı. Örneğin Suriye'de hiçbir karışıklık olmamasına rağmen en çok göç buradan oluyordu. Burada da Ermenilerin asıl amacının maddi sebepler olduğu çok açıktır. Amerika Birleşik Devletleri ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin ilk dönemlerine de bakıldığında, zaten bu olayın maddiyata dayandığını görmek mümkündür. Amerikalılar ilk olarak Osmanlı topraklarına geldikten hemen sonra Amerikalı ticaret adamlarıyla Ermeni simsarlar arasındaki ticari birliktelikler olayların ana çatısının maddi çıkarlar olduğu konusunda bize iyi bir ipucu sağlar.

---

<sup>118</sup>Haluk Selvi, "Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri (1892-1896)", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Cilt III**, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 29-30.

## İKİNCİ BÖLÜM

### (ABD'DE ERMENİ PROPAGANDASI ve ABD'NİN ERMENİ POLİTİKASI)

#### A. AMERİKAN BOARD'ın KURULMASI ve MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN BAŞLAMASI

##### a. Misyonerliğin Tanımı

Misyonerliğin tarihi, Hristiyanlığın doğuşuna kadar götürülebilir. İlk misyonerlerin 'havariler' olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa etrafına topladığı havarilerine, “Gidiniz ve yeryüzündeki her yaratığa İncil’i anlatınız” diyerek onları vaaz etmek üzere görevlendirmiştir. Bu cümleden anlaşıldığı üzere genelde Hristiyanlığı yaymak için gayret gösteren kişilere ‘misyoner’, Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata da ‘misyon’ denilmektedir.<sup>119</sup>

Misyon, Latince ‘missio’ sözcüğünden gelip Türkçe’de görev anlamındadır. Hristiyanlıkta baba (Tanrı) tarafından gönderilen oğul İsa’nın ve kutsal ruhun görevinden söz edilmektedir. En yaygın anlamıyla misyon, İncil’i Hristiyan olmayanlara yaymaktır. Bu sebeple tarih boyunca kilise, rahipler ve Hristiyan devletlerin hemen hepsi bu kutsal göreve kendilerini adanmışlardır. Onun için misyonerler bazen bir asker bazen bir doktor bazen bir öğretmen bazen de bir barış gönüllüsü olabilir.<sup>120</sup>

Casus kavramıyla bağlantısı kurulabilen misyoner kavramı, sadece bir din adamını değil, bulunduğu yerin tarihini, siyasi ve idari yapısını, sosyolojik ve kültürel durumunu da araştırabilecek düzeyde yetiştirilmiş bir kişiyi belirtir. Bunlar görevlendirildikleri toplumun özelliklerini iyice tetkik edip hem bağlı bulunduğu devlete hem de dini merkezlere ulaştırırlar. Bir misyonerin nasıl yetiştirileceği, alacağı dersler, yapacağı işler, asıl çalışma yapacağı misyoner hücrelerinde kaç misyonerin ve kimlerin bulunacağı tüm detaylarıyla belirlenmiştir. Misyonerlik, tüzüğü, programı olan sistemli ve organize bir örgüttür. Bir misyonerin örgütüne karşı ahitnamesi (taahhüdü) olduğu gibi misyonlar arasında doğal

<sup>119</sup> www.ait.hacettepe.edu.tr, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>120</sup> www.gazi.edu.tr, Erişim Tarihi: 12.04.2007.

olarak işbölümü de bulunmaktadır. Gittikleri bir yörede önce sosyolojik araştırma yaparlar ve yöreyi iyice tanımaya başlarlar.<sup>121</sup>

Misyonerlik çalışmalarının amacı, önce o ülkenin halkını kendi kültüründen ve inancından soğutmak sonra Hristiyan yaparak sömürgeci Batılı güçlerin hizmetine sunmaktır. Kendi ulusunun inancını korumayan toplumlar, direnme gücünü kaybederek yok olmaya mahkumdurlar.<sup>122</sup>

Ülkesindeki misyonerlik çalışmalarının sonuçlarını Afrikalı bir aydın şöyle anlatır: “Hristiyanlar ülkemize geldiğinde bizim topraklarımız, onların elinde İncil vardı. Bize gözlerinizi yumun dua edin dediler. Gözlerimizi açtığımızda bizim topraklarımız onların olmuş bizim elimizde ise sadece İncil kalmıştı.”<sup>123</sup>

J. Danielou’a göre misyonerliğin birinci amacı Hristiyanlığı yaymak, ikincisi, o ülkede kiliseler inşa etmek ve onları yaşatacak elemanlar bulmak, üçüncüsü ise, Hristiyanlıkla gelişmiş olan Batı uygarlığını aynı göstermektir.<sup>124</sup>

### **b. ABD’de Misyonerlik Kavramının Ortaya Çıkışı**

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ABD gerek elde edilen bağımsızlığın korunması gerekse ülkenin sahip olduğu zenginliklerin Avrupa’ya sömürge olmaması amacıyla 1823’de “Amerika Amerikalılarıdır” temel ilkesiyle saptanmış olan Monreo Doktrini’ni, bir anlamda kendi içine kapanmayı, yani ABD’nin eski dünyanın politikasına uzak durmasını öngörmekteydi.<sup>125</sup> İşte bu beklenti içerisinde ABD, bir taraftan kendisini Avrupa’nın kendi toprakları üzerinde beslediği emellerden koruma gayesiyle bu kıtadan uzak tutmaya çalışırken, diğer taraftan da Avrupa devletlerinin girişmiş oldukları hızlı sömürgeciliği görmezlikten gelmeme gibi bir ikilem içerisine girmiştir. ABD, dünyanın sömürgeci devletlerce paylaşılmasına kayıtsız kalmanın getireceği zararın bilinci ile genel bir dış politika olarak belirlemiş olduğu Monreo Doktrini’ni hem çiğnemek istemiyor hem de sömürgeci devletlere

<sup>121</sup> Tahsin Fendoğlu, “Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Misyonerlerinin Rolü(XIX. YY)”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 456.

<sup>122</sup> www.gazi.edu.tr, Erişim Tarihi: 12.04.2007.

<sup>123</sup> www.gazi.edu.tr, Erişim Tarihi: 12.04.2007.

<sup>124</sup> www.gazi.edu.tr, Erişim Tarihi: 12.04.2007.

<sup>125</sup> Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Yeni Baştan Yazılmış 4. Bası), Ankara, 1995, C.I, s. 515.

kayıtsız kalmak istemiyordu. Durum bu şekilde olunca, her ikisine de uyumlu olan yöntemin, misyonerlerden yararlanmak olduğu görüşü ortaya çıkmıştır.<sup>126</sup>

### c. ABCFM'nin Kuruluşu

Anadolu'da çeşitli uluslardan Amerika'ya göçenlerin kurmuş oldukları kolonilerin birleşmesi ile şekillenen Amerika Birleşik Devletleri'nin yapısındaki çok ulusluluk, bu devlet için negatif bir unsur olmanın yanında ulus-devlet olgusunu birleştirici unsur olarak kullanmasını zorlaştıracaktı. ABD'nin içerisinde bulunduğu bu durum, "Hristiyanlığı" birleştirici unsur olarak zorunlu kılıyordu. Ancak, diğer taraftan Hristiyanlığın içerisinde çeşitli mezheplerin bulunması sonucu bu mezhepler arasında çıkan anlaşmazlıklar çatışmalara dönüşmüş, bu durum Avrupa'da yüzyıllarca süren kavgalarla sonuçlanmıştı. Eğer Birleşik Devletler böyle bir kaosun içerisine düşerse zengin kaynaklara sahip, gelecek vadeden devletin gelişme hızı kesilmiş olacaktı. Öyleyse benzeri olayların ülkede yaşanmaması için tedbirler almak gerekmektedir. Hristiyanlık mezhepleri arasında tutuculuktan uzak olan Protestanlık desteklenebilirdi. Bu mezhep popülerize edilip devletin bütünleşmesini sağlayacak bir unsur olarak kullanılabilirdi. Bunun önündeki en büyük engel ise laik Amerikan Anayasasıydı. Mevcut anayasa ile devletin bu işi ele alması imkânsızdı. Tek çıkış yolu ise, düşünülen politikanın uygulanmasını Protestan kilisesi ve cemaatine bırakmaktı. Bu düşünce, Protestanlığın 19. yüzyılın başında Amerika'nın himâyesinde "büyük uyanış" olarak isimlendirilen şahlanışını gerçekleştirmiş oldu. Paralel olarak ise, Protestan misyonerliğinin doğuşu ve Amerika dışına taşması gündeme gelmiş oldu.<sup>127</sup>

Gerçekte, ABD misyonerlik işinde pek de acemi değildi, zira Amerikan misyonlarının çalışmalarının başlangıcı, 1658'de John Eliot'ın Amerika'da yaptığı İncil tercümesine dayanmaktaydı.<sup>128</sup>

Amerika'daki yerliler üzerinde misyoner faaliyetleri yürüten Eliot'ın bu hareketi, bir başlangıç teşkil etmiştir. Önceleri teşkilatlanma açısından zayıf bir durumda bulunan misyonerler kısa süre içerisinde güçlenmişlerdir. İlk etapta 14 bölgede 12'ye yakın misyoner 3600 yerliye Hristiyanlığı kabul ettirmiştir. Kral Philip Savaşı'nın kısa bir süre için de olsa etkilediği misyoner faaliyetleri, savaştan sonra hızla devam etmiştir. 1696'ya gelindiğinde

<sup>126</sup> Asil Sıdkı Tunçer, **ABD'de Ermeni Diasporasının Çalışmaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 16.

<sup>127</sup> skantarci@eraren.org Erişim Tarihi: 20.01.2007.

<sup>128</sup> skantarci@eraren.org Erişim Tarihi: 20.01.2007.

sadece Massachusetts eyaletinde 30 yerli kilisesi kurulmuştu ve bu kiliselerin 4000 Kızılderili üyesi vardı. Bu yerli kiliselerine ise misyonerlerce yetiştirilen yerli rahipler başkanlık etmiştir.<sup>129</sup> Buradan şu sonuç çıkarılıyor ki, Amerikalılar misyonerlik işinde acemi değillerdi.

Amerika, Osmanlı Devleti'ne bir yandan tüccarını gönderirken, diğer yandan da misyonerini göndererek bu ülkeye iki koldan girmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Hristiyan inancını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine misyon, bu gibi görevlilere de misyoner denmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren ise özel bir görevle başka ülkelere gönderilme olgusuna da misyon denmiştir. Amerikan misyonerleri, ileride Ermenilerin Amerikalıları, Amerikalıların da Ermenilerin gözünde şekillendirilmesinde ayrıcalıklı bir grup olarak karşımıza çıkacaktır. Bu ayrıcalıklı grubun en önemli görevi, 1830'dan 1930'lara kadar Amerikalıların ilgisini Yakın Doğu'ya çekmektir.<sup>130</sup> Amerika'nın dışa yönelik misyoner örgütü "American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM) adıyla 1810 yılında Boston kentinde kurulmuştu. Kalvinci bir çizgi izleyen ABCFM, Mesih'in yeniden gelmesi için İsrail Devleti'nin kurulması ve Ortadoğu'nun kana bulanması gerektiğine inanır. Aslında ABCFM'nin geçmişteki ve günümüzdeki faaliyetlerinin nihai amacının bu olduğunu hesaba katmak gerekir.<sup>131</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'na ayak basan ilk Amerikalı misyonerler, 15 Ocak 1820'de İzmir'e gelen Pliny Fisk ve Levi Parsons<sup>132</sup> ilk misyonu burada kurdular. 1828'de "The American Board for Foreign Mission" Protestanlığı yaymak amacıyla yayınladığı Türkçe/Ermenice kitaptan sonra, Protestanlığa geçen Ermeni sayısı da artmaya başlamıştır.<sup>133</sup> ABCFM, Pliny Fisk ve Levi Parsons'a 1 Aralık 1833 tarihli talimat mektubu ile şu görevi veriyordu: "Bu mukaddes ve vaadedilmiş topraklar silahsız bir haçlı seferi ile geri alınacaktır."<sup>134</sup>

ABCFM'nin faaliyetlerini özetleyen 1880 tarihli Bartlett Raporu "Misyonerlik faaliyetleri açısından Türkiye, Asya'nın anahtarıdır."<sup>135</sup> Olgusunu vurgulayarak başlar. Bunu; İstanbul (1831), Trabzon (1835), Erzurum (1839), Antep (1847), Sivas (1851), Adana

<sup>129</sup> skantarci@eraren.org Erişim Tarihi: 20.01.2007.

<sup>130</sup> Joseph L. Grabil, **Protestant Diplomacy and The Near East. Missioning Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minnesota, 1971, s.7.

<sup>131</sup> Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, 2. Bası, Arba Yayınları, İstanbul, 1991, s. 29.

<sup>132</sup> Şimşir, a.g.e., s. 92.

<sup>133</sup> www.igdirli.com, Erişim Tarihi: 10.12.2006.

<sup>134</sup> Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 33.

<sup>135</sup> A.g.e., s. 29.

(1852), Merzifon (1852), Diyarbakır (1853), Kayseri (1854) ve Harput (1855)'ta açılan misyonlar takip etti.<sup>136</sup>

Açıkçası Protestan misyonerlere göre Türkiye Türklerin değildir. Amerikalı Protestan misyoner Everett P. Wheeler "Biz Türkiye'de Hristiyanlar ve Hristiyanlık için okul, hastane açıyoruz, ilaç götürüyoruz, modern tıbbı ve eğitimi kuruyoruz. Türkler bizi istemeyebilir, ama oranın sahibi Türkler değil ki..."<sup>137</sup> ifadesiyle düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm Protestan misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı yönünden ABD %30-35'lik bir paya sahip olmakta ve Amerikan misyoner örgütleri içinde de aslan payını alan örgütlerden birisi (her zaman ilk üçe girmek üzere) ABCFM olmaktadır. ABCFM, sınır ötesinde yapılan misyon faaliyetlerinde Amerika'da kurulan ilk örgüttür.<sup>138</sup> Esas itibariyle ABD'deki, sayıları beş bini aşan kiliseye devam eden milyonlarca dini bütün Protestan'ın üç centle binlerce dolar arasında değişen bağışlardan beslenen ABCFM'nin tüzüğüne göre amacı, "Dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymaktır." Board'un, yapısı ve işleyişi iyi belirlenmiş katı bir örgütsel dizgesi vardı. Bu dizgeye zaman zaman ABD içinde bile itirazlar olmuş, ABCFM, "Anayasal yönetim içinde bir tür usule aykırı yönetim yaratmakla" suçlanmıştır."<sup>139</sup>

#### **ç. Amerikan Board'un Ermenileri Osmanlıdan Koparma Çalışmaları ve Eğitim Faaliyetleri**

1880'li yıllara kadar İngiliz hariciyesi himayesinde çalışan Amerikalı misyonerlerden istenen şey, öncelikle gittikleri yerlerde halkın arasına karışarak bilgi sahibi olmaktır. Özellikle halkın dini durumunu tespit etmek, din adamları hakkında (sayıları, bilgi düzeyleri, eğitim durumları vs.) bilgi edinmek, ülkedeki eğitim ve öğretim durumunu tespit etmek ve halkın moral durumunu öğrenmektir. Bunlar yapıldıktan sonra ne tür bir çalışmada bulunulacağı belirlenecekti. Onlardan istenen bir diğer şey ise; bu mukaddes ve vaadedilmiş toprakların silahsız bir haçlı seferiyle geri alınmasını sağlamak için gerekli olan herşeyin yapılmasıydı.<sup>140</sup>

<sup>136</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim: 30.03.2007.

<sup>137</sup> İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 321-332.

<sup>138</sup> Charles Howard Hopkins, **The Rise of The Social Gospel in American Protestantism: 1865-1915**, New Haven, CT: Yale University Press, 1940, s.5.

<sup>139</sup> Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 16.

<sup>140</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi:29.03.2007.

Eli Smith ve Harrison Gray, Otis Dwight adlı iki American Board misyoneri Anadolu’da yaptıkları "Researches in Armenia" isimli araştırmaları sonucunda; Ermenilerin misyoner çalışmasının hedefi olabileceği görüşü keskinlik kazanmıştı. 1830-1831 yılları arasında yapılan bu araştırma gezisi sırasında Anadolu’daki Hristiyanların maddi ve manevi durumlarının çöküntü içinde olduğu, ancak reforma tabi tutulmalarıyla bundan kurtulabilecekleri belirtilmiştir. Smith yazdığı kitapta Müslümanların Protestanlaştırılmasının olanaksız olduğunu belirttikten sonra "... ancak Hristiyanlar arasında çalışmak suretiyle, düşman topraklarının ta kalbine kolayca girme olanağına kavuşmuş oluyoruz” diyordu.<sup>141</sup>

Amerikan misyonerler, gerçek yüzlerini pek de gizlemeye gerek görmeksizin faaliyet göstermekteydiler. Kurdukları okulları, misyon evlerini, hastaneleri ve hayır kuruluşlarını, Ermenileri ayaklanmaya, isyan ve savaşmaya hazırlayacak merkezlere çevirmişler, silah ve cephane depoları haline getirmişlerdi. Özellikle dini duyguları körükleyerek, bir kutsal savaş havası yaratmaya çaba harcayan misyonerler, din olgusunu, kin ve nefret duygularını arttırmaya yönelik bir araç olarak, çok acımasızca kullanmışlardır. Misyonerler tamamıyla din tesirinde kalarak Ermenileri Müslümanlara karşı hazırladılar, dinamit yapmasını öğrettiler ve her fırsatta onları İslamlara karşı kullandılar.<sup>142</sup>

Amerikalı misyonerler Anadolu’da yaptıkları gözlemlerin ardından Müslümanları etkileyemeyeceklerini anladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlıklara yönelmişler<sup>143</sup> ve nihayet Dođu Hristiyanlarını (Rumlar, Nasturiler, Sryniler ve özellikle de Ermeniler) amaçları için uygun kitle olarak görmüşlerdir. 1800’li yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sosyal bozukluđuň şiddetli bir şekilde artması, Ermenileri Amerikalılara daha derinden yaklaştırmıştır.

Bu amaçla işe koyulan misyonerler kurdukları “misyon” lar yanında ilk, orta ve yüksek seviyelerde açtıkları okullar ile matbaa, hastane ve yardım kurumlarıyla çok yönlü bir Protestanlaştırma faaliyetlerine giriştiler.<sup>144</sup> İlk Protestanlık propagandaları başlangıçta, kişilerle yüz yüze görüşülerek anlatılmaya çalışılmıştır. Goodell, bu olayı şöyle anlatmıştır: “Biz onlara dürüstçe yaklaşıyoruz ve diyoruz ki, siz zaten bir mezhebe sahipsiniz ve biz size

<sup>141</sup> Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 38.

<sup>142</sup> Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, And Kartpostal ve Yayınları, İstanbul, 1976, s. 122.

<sup>143</sup> Aydemir Okay, **Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Faktörü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 1992, İstanbul, s. 116.

<sup>144</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 29.03.2007.



bir yenisini getirmiyoruz. Ayrıca sizin kilisenizi de yıkmak gibi bir niyetimiz yok hatta kendi düşüncemizi yerleştirmek için sizin üyelerinizi de kilisenizden uzaklaştırma gibi bir gaye içerisinde değiliz.”<sup>145</sup>

Goodell ve Dwight’in birlikte kaleme aldıkları 1832 tarihli mektup oldukça dikkat çekicidir: “Sorun, Ermenilerin iyiliği için mümkün olan en yararlı işi hangi yoldan yapacağımızda... Onlarla ilgili olarak işe doğru uçtan başlamak için ilkokullar açmalıyız... Bir çocuğun kafasında yetişkin insanınkinden çok daha kolay iz bırakılabilir. Üstelik, bunların pek çoğu okuyamıyor, hemen tümü yazamıyor şimdi iki harfi birbirinden ayıramayan bu adamlara biz Tanrı’nın Kitabı’nı versek ne olur? Genişlememize gerek yok; demek ki işe okullardan başlamalıyız...” Gerçekten, 1830’lar ve 1840’larda misyonerler kendi hedeflerine ulaşmada, Ermeni çocuklarının okumaları için ilkokullar açmanın gerekli olduğunu görmüşlerdir. Yine bu düşüncüyü, Goodell, Schaufler ve Dwight’in birlikte yazdıkları 8 Mayıs 1837 tarihli mektuplarında görmek mümkündür: “Bütün Ermeni ulusu eğitimin önemine yönelik bir uyanışın içerisinde. Şimdi Üsküdar’da bir büyük kolej ya da üniversite kuruyorlar. Ancak, binaları, paraları olmasına rağmen adamları yok. Bütün bu girişime biçim ve hayat verebilmek için Ohannes’e bağımlı kalacaklar, o da bize, öğretmenlerinin eğitilmesi işini gerektirecektir.”<sup>146</sup>

American Board Ortadoğu’da inançlarını yaymak için araç olarak kiliseyi değil de, okulları kullanmayı tercih etmişti. Büyük maddi güce dayanan Amerikan misyonerleri önce Müslümanları ardından Yahudileri, başarılı olunamayınca da gayrimüslimleri hedef almıştır.<sup>147</sup> Bu da özellikle Ermeniler demektir ve 1830’lardan sonra Ermeniler arasında bir eğitim seferberliği başlatmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan çeşitli azınlık gruplarından biri olan Ermeniler, Osmanlı tebaasının tabii olduğu yasalar ve kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürmekte, tıpkı diğer cemaatler gibi kendi millet okullarında çocuklarını eğitmekteydiler.<sup>148</sup> Anadolu’daki eğitimin öncelikli hedefi, Ermenilere ilk önce okuma ve yazmayı öğretmektir. Öyle ki Protestanlar halkın arasına en çok kitap satmak bahanesiyle giriyorlar, çocuklara kitap yanında şeker vererek sempatilerini kazanıp kendi mezheplerine çekmeye çalışıyorlardı.<sup>149</sup>

<sup>145</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 61.

<sup>146</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 61.

<sup>147</sup> Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, 2.baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 290.

<sup>148</sup> İlknur Haydaroglu, “Ermeni Toplumunu Osmanlıdan Koparan, Ermeni ve Amerikan Ermeni Okulları”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 467.

<sup>149</sup> <http://www.geocities.com/begunay/z25.htm>, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

Ermeni çocuklarının misyonerler tarafından bazen kandırılarak, bazen zorla okullara öğrenci olarak alınışını konu edinen, Hacin kazasında Amerikan Misyonerleri tarafından daha önceden inşa edilmiş olan yetimhanenin gittikçe genişlemekte olmasından ve Ermeni çocukların zorla denebilecek bir şekilde yetimhaneye alınmalarından söz eden belgede, Amerikan misyonerlerinin çabalarını Ermeniler üzerinde yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır.<sup>150</sup> İlk Ermeni misyoner okulunu da 1834'te Beyoğlu'nda açmışlardı. Özellikle misyonerlerin Ermeni Gregoryan Patrikhanesi'nin direnişiyle karşılaşmaları sonucunda, Ermenileri Protestan mezhebine çekmeyi başaramamışlar ve önceleri İstanbul ve İzmir gibi kıyı şehirlerinde faaliyet gösteren misyonerler,<sup>151</sup> 1838'den sonra Anadolu'ya yönelmişler ve Anadolu'da başarılı olmuşlardır. Daha sonra aynı gayelerle iç bölgelere doğru yayılmışlardır. Hareket, çok geçmeden İstanbul dışında diğer merkezlere de yayılmaya başlamıştır. Okullar kurulmuş, bununla paralel olarak yeni misyonerler gelmeye başlamıştır. Böyle olunca da yeni istasyonlar açılmıştır. Bu arada Malta'da bir de matbaa kurmuşlardır. ABCFM, ABD'deki Protestan misyoner örgütlerin en kıdemlisi ve en büyüklerinden birisi olarak tarihe geçmiştir.<sup>152</sup>

İlk gelenlerin ve sonrakilerin nihai hedefi Kudüs'e giderek bu mübarek topraklardaki bütün dinsizleri, Müslümanları, Musevileri ve Protestanlar dışındaki Hristiyanları doğru yola davet etmektir.<sup>153</sup> Protestanlığa kazandırılmaları konusunda öyle büyük bir çalışma yapılmıştır ki, sonunda 1848 yılında Osmanlı Devleti, Protestanları bir cemaat olarak tanımakla kalmayıp Ermeni Milletini de Gregoryan, Katolik ve Protestan Ermeniler olarak üç ayrı kategoride kabullenmek zorunda kalmıştır.<sup>154</sup> Bütün bu çabaların nedeni de dine kazandırılan her kişinin siyasi açıdan da o devlete sadık bir eleman olarak kazanılmasıydı.<sup>155</sup> Gittikçe yaygınlaşan ve gelişen okullar artık 1840'lara ve 1850'lere gelindiğinde ortaokul ve liseleri gerekli kılmış, İstanbul ve Suriye gibi yerlerde ilk Amerikan kolejleri eğitim vermeye başlamıştır.<sup>156</sup>

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin altın çağıdır. Zira bu çağ aynı zamanda kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü çağdır. Bu dönüşümde araçsal görev üstlenen mekanizmalardan birisi de misyoner dizgesi olduğuna göre, bunda şaşılacak bir yan olmasa gerekir. Ayrıca yeri gelmişken belirtmelidir ki misyonerliğin belki de en ironik ve paradoksal yanı, aslında kendisi başka şeylerin aracı olmasına karşın, önemli

<sup>150</sup> Erol Kırşehirlioğlu, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul, 1963, s. 150.

<sup>151</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 29.03.2007.

<sup>152</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 62.

<sup>153</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 29.03.2007.

<sup>154</sup> Şimşir, a.g.e., s. 94.

<sup>155</sup> Haydaroğlu, a.g.e., s. 193-196.

<sup>156</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 62.

ve ulvi bir amaçmış gibi ortaya konmuş olmasıdır. Misyonerliğin yapısı ve işlevleri dikkate alındığında bunu anlamak mümkündür.<sup>157</sup>

Amerikan Misyonerleri tüm kuvvetleriyle çalışmış, Anadolu'yu 3'e ayırarak tüm illerde organize olmuşlardır. Batı Türkiye Misyonu, İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini,

Doğu Türkiye Misyonu, Harput, Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis'ten başka Rus ve İran sınırına kadar olan bütün Doğu Anadolu'yu içine alıyordu.

Merkezi (Orta) Türkiye Misyonu ise, Toros'ların güneyinden Fırat nehri vadisine kadar olan bölgeyi (Özellikle Maraş ve Antep illerine ağırlık veriliyordu) içine alıyordu.<sup>158</sup> Bu çalışmaları "Board" sekreterinin raporlarında "Anadolu'da girilmeyen il ve ilçe bırakılmamıştır" cümleleriyle yer almıştır.<sup>159</sup>

Burada Amerikan misyonerleri ile ilgili asıl önemli nokta diğer ülke misyonerlerinden farklı olarak her Ermeni köyüne hatta her Ermeni evine sızabilmiş olmalarıdır. Amerikalılar bu derinliğine çalışma ile diğer bütün çalışmaları geride bıraktılar. Böylece XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine girerken okul, hastane, matbaa gibi kurumlarıyla en güçlü misyon haline gelen ülke Amerika oldu. Her misyonlarında ise halkla ilişkileri farklı bir özellik arz ediyordu. Örneğin; Batı'da Eğitim, Orta ve Doğu Anadolu'da sağlık hizmetleri öncelikli hale geldi. Yirminci yüzyılın başında Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarına ait yaklaşık 20 bin öğrencinin öğrenim gördüğü 337 okul vardı ve bu okulların %42'si Batı'da, %30'u Merkezi Türkiye'de, %20'si ise Doğu Türkiye Misyonu'nda idi.<sup>160</sup>

Islahat Fermanı'nın ilanından üç yıl sonra da Harput'ta, ilk amacı Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek olan Amerikan misyoner koleji açılmıştır. Ermeniler bir yandan kiliselerde, bir yandan da kolejde çok yoğun bir eğitimden geçirilmişlerdir. 1870 yılında Harput'a gönderilen Amerikan kadın misyoneri Maria A. West, "Romance of Mission" adıyla yayınladığı kitapta Ermeni kadın ve kızlarının da yoğun bir eğitimden geçirildiğini yazmaktadır.<sup>161</sup>

<sup>157</sup> Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 14.

<sup>158</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 29.03.2007.

<sup>159</sup> [www.igdirli.com](http://www.igdirli.com), Erişim Tarihi: 10.12.2006.

<sup>160</sup> [www.ait.hacettepe.edu.tr](http://www.ait.hacettepe.edu.tr), Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>161</sup> Şimşir, a.g.m., s. 94-95.

Osmanlı İmparatorluğu'nda okul açan yabancı devletler kapitülasyonlardan faydalandıkları için programları Osmanlı Devleti tarafından denetlenemiyordu. Bu okullar ait oldukları devlet tarafından himaye edilip yönetiliyordu. Önceleri çok çeşitli yardımlarla yanaştıkları Ermeni Cemaat Okullarını himayeleri altına alıp Amerikan-Ermeni okulları olarak programlayan sonra da Ermenileri de öğrenci olarak kabul eden Amerikan okullarını açan Amerikalılar; bu okulları siyasi kimliğe büründürüp, eğitimi maske olarak kullanan, siyasi faaliyet ağırlıklı kurumlar olarak çalıştırmaya başlamışlardı.<sup>162</sup>

Bu okulda verilen eğitimin yanı sıra Ermeni gençlere kazandırılan siyasi kimlik oldukça önemliydi. Osmanlı'nın aleyhine, Amerikalıların lehine bir görünümle bu okulda Ermeniler, Amerikalı Prof. Earle'ün "American Missions in the Near East" adlı eserindeki deyişle "dilleri ve tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrenip, Batı'nın siyasal, toplumsal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar. Buldukları duruma karşı daha etkin bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü Müslüman komşularına karşı daha keskin bir üstünlük duygusu beslemeyi öğrenmişlerdi."<sup>163</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nda en etkin iki Amerikan koleji; Robert Koleji (İstanbul) ve Suriye Protestan Koleji (Beyrut) idi. 1863 yılında New Yorklu tüccar Christopher Rinlender Robert'in maddi katkısıyla Cyrus Hamlin isimli bir misyoner tarafından İstanbul'da açılan Robert Koleji'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlayacak kadroların yetişmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir.<sup>164</sup> Bu okullarda sadece dil, kültür vb. öğretilmekle kalmıyor, öğrencilere hürriyet fikri de aşılanıyordu. Nitekim, kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden meydana gelen bu kolejin 1863-1903 tarihleri arasındaki mezunlarının çoğunu Bulgar öğrenciler oluşturuyordu. Yine, kolejin ilk Bulgar mezunlarından beşinin Bulgaristan'da başbakanlık görevinde bulunduğu ve Birinci Dünya Savaşı öncesi Bulgar kabinelerinden her birinde en az bir Robert Koleji mezununun yer aldığı görülüyordu.<sup>165</sup> Ermeni ayrılıkçıları ve Beyrut'taki Arap milliyetçilerinin hepsinin Amerikan tedrisatından geçtiğini hatırlatmakta fayda vardır.<sup>166</sup> Bu da eğitim maskesi altında siyasi faaliyetlerin odak noktası haline gelmeye başlayan okullar sayesinde olacaktı. Misyonerlerin dini nedenlerle

<sup>162</sup> Haydaroğlu, a.g.e., s. 468.

<sup>163</sup> A.g.m., s. 470.

<sup>164</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 19.03.2007.

<sup>165</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 29.03.2007.

<sup>166</sup> Mim Kemal Öke, **Unutulan Savaşın Kronolojisi: Kore, 1950-1953**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 45.

başlattıkları bu etkileme çalışmaları giderek azınlık okullarının, himayesine girdikleri devletin çıkarları doğrultusunda Osmanlı toplumu için zehirli otlar haline gelmelerine yol açtı.<sup>167</sup>

Yüklü bir program uygulayan kolejde Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dilleri yanında başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere on beşe yakın değişik dilin öğretilmesi kolejin çok yönlü amaçlarını ortaya koymasından önemli bir husustur.<sup>168</sup> Robert Koleji zamanla misyoner örgütünden ayrılmıştı. İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin 1901–1902 resmi istatistiklerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda, Ermenilerin, toplam 803 okulu, 81.226 öğrencisi ve 2.088 öğretmeni bulunmaktaydı. Bu rakamlara Katolik ve Protestan okullarını da eklemek gerekir.<sup>169</sup> 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyoner faaliyetleri sonucunda okulların sayısında önemli artışlar görüldü.<sup>170</sup>

Amerikan Board Teşkilatı, Anadolu başta olmak üzere Osmanlı topraklarında karışık örgütlenmişti. Amerikan Misyoner Örgütü Boston merkezi sekreteri Judson Smith, 1893 yılında, "Hamdolsun, Çanakkale ve Akdeniz kıyılarından Rus sınırına ve Karadeniz'den Suriye'ye kadar, Türkiye'nin hemen hemen bütün kent ve köylerine erişebildik" diyordu.<sup>171</sup> Gerçekten de ABCFM, 1893 yılına kadar Osmanlı topraklarında, 624 okul, 436 ibadethane açmıştır.<sup>172</sup> Bu tarihte Türkiye'de 1317 misyoner görev yapmaktaydı ve 1893 yılına kadar Türkiye'de 3 milyon İncil ve yaklaşık 4 milyon da değişik kitap dağıtılmıştı. ABCFM'nin 1893'e kadar harcadığı para 10 milyon doları aşmıştı. Bunun yarısından fazlası Amerikan vatandaşlarından toplanmıştı.<sup>173</sup>

ABD misyonerlerinin beyni ve yönlendiricisi American Board of Mission adına 1895'te bir açıklama yapmış olan H.O. Dwight, şunları söylemiştir:

*“Derneğimiz yaklaşık olarak 65 yıldır Türkiye'de faaliyette bulunmaktadır. Her yönden, Misyonerler, bu bölgede kendi çıkarlarımız için uygun bir ortam yaratmışlardır. Biz bu bölge halkını, yalnız bizim sattıklarımızı almaları için değil; gelecekte kurulacak tesisleri geliştirip yaşatabilecek bir düzeye gelmeleri için de eğitiyoruz. Bu yoldan Amerikan yatırımlarına yeni alanlar açmak umudundayız.*

<sup>167</sup> Haydaroğlu, a.g.e., s. 181.

<sup>168</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi:31.04.2007.

<sup>169</sup> Haydaroğlu, a.g.e., s. 60.

<sup>170</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi:29.03.2007.

<sup>171</sup> Şimşir, a.g.m., s. 93.

<sup>172</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz., Uygur Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, (Ankara, 8-9 Mart 1990), Ankara, 1992; M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Ankara, 1997, s. 109-111.

<sup>173</sup> Şimşir, a.g.m., s.98-100.

*Örgütün devamlı olarak yaşayabilmesi için yapılan harcamalar yıllık altı milyon dolar civarındadır. Amerikalılar Asya Türkiye'sinde, daha şimdiden kârlılığa geçen bir iş kurmuşlardır. Bu durum bütün bölge halkının bir gün bizim müşterimiz olacağına dair umudumuzu gerçekleştirmektedir. Şu anda Asya Türkiye'sinin değişik bölgelerinde, 435 okulumuz ve bunlarda eğitim gören 19.795 öğrencimiz vardır... ”<sup>174</sup>*

1900 senesinde on iki yıl kadar Birleşik Devletler sefirliği yapan Cox, Osmanlı'daki misyon faaliyetlerinin bilançosunu; meşgul olunan şehir ve kasaba sayısını 394, bu faaliyet için angaje edilen Amerikan vatandaşını 254, Türk tebaasından yardımcı olanları 1049, mabet adeti 400, satılan dini kitaplar 50000, sene de Türkiye'ye gönderilen ve dağıtılan vasati para 700000, senede satılan risale adeti 100000...<sup>175</sup> şeklinde bildirmiştir. Bu çerçevede misyonerlerin 1900 yılında Anadolu'da yaptıkları toplam harcamalar aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. 1900 yılında Anadolu'da Toplam Harcama

Misyoner Merkezleri	Board (Dolar)	Yerli(Dolar)
Batı Türkiye Misyonu	81,172	53,375
Merkez Türkiye Misyonu	27,169	10,795
Doğu Türkiye Misyonu	38,834	14,134

(George White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, (Çev: Tarık Yüksel), İstanbul, Enderun Yayını, 1995, s. 42.)

<sup>174</sup> **Avrasya Etüdüleri**, s.16, (Kış, 1999), s. 17.

<sup>175</sup> Erol Güngör, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri**, I. Baskı, Ötüken Yayını, İstanbul, 1999, s. 27.

Tablo 2. ABCFM'nin Osmanlı'daki Harcamaları (1819-1914)

Yıllar	Harcanan Miktar (ABD Doları)
1819-1824	12,47
1825-1834	128,966
1835-1844	554,584
1845-1854	776,773
1855-1864	1,484,963
1865-1874	1,830,848
1875-1884	1,817,065
1885-1894	2,187,939
1895-1904	1,917,824
1905-1916	2,634,344

(George White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, (Çev: Tarık Yüksel), İstanbul, Enderun Yayını, 1995, s. 42.)

Tabloya bakıldığı zaman yıllar itibariyle büyük güçlerin ve misyonerlerin yardımları artış göstermektedir. Amerikan dış misyoner örgütünün sekreteri Judson Smith, yukarıdaki rakamların bir bölümünü sıraladıktan sonra; "Bütün bu asil hizmetlerimiz, Ermeni milletini bize karşı sonsuz sevgi ve şükran duygularına gark etti ve Ermenilerin yüreklerini çelik bir çengelle misyonerlere bağladı. Artık Ermeni milleti, bu koruyucularının ve velinimetlerinin ellerinde bir balmumu parçası gibidir" diyerek Ermenilerin ABD'ye artık göbekten bağlı olduğunu aleni bir şekilde ifâde etmiştir.<sup>176</sup>

ABCFM'nin yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, 1908'lere gelindiğinde 20 istasyonu ve bu istasyonlara bağlı 269 dış istasyon şubesi, 130 kilisesi bulunuyordu. Sadece 1893 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde 3 milyon İncil ve yaklaşık 4 milyon da değişik dini kitap dağıtmış olmaları, Protestan misyonerliğinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin yoğunluğunu göstermektedir.

<sup>176</sup> Şimşir, a.g.e., s. 98-100.

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklar üzerinde gerek mezhep, gerekse milliyetçilik fikirlerinin aşılmasında başarılı olmaları nedeniyle Osmanlı yönetimi misyonerlerin faaliyetlerini dikkatle izlemeye başlamıştır. Özellikle II. Abdülhamit zamanında birçok Amerikan okulunun kapatılmasıyla Türk-Amerikan ilişkileri bir süre gerginliğini korumuştur.<sup>177</sup>

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmalarının gün geçtikçe kontrol dışına çıkması ve Osmanlı yönetimine yönelik tehditlere dönüşmesi üzerine, özellikle misyoner okulları üzerinde bir denetleme mekanizması kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ama her türlü denetimden rahatsız olan misyonerler, ABD yöneticilerine gönderdikleri raporlarda, sürekli şikayette bulunmuşlar, başta ABD başkanları olmak üzere, önemli kişilerin desteğini almaya çalışmışlardır. Bunda da başarılı oldukları söylenebilir. Ünlü başkanlardan Theodore Roosevelt, ABD başkanlık seçimlerinden birkaç yıl önce: "Dünyada herkesten önce ezmek istediğim iki güç İspanya ve Türkiye'dir,(Osmanlı İmparatorluğu)"<sup>178</sup> diyerek misyonerlik faaliyetlerine ne kadar önem verdiğini ve Osmanlı Hükümeti'nin tutumu karşısında ne kadar hassas olduğunu ortaya koymuştur.

ABD XIX. yüzyılın son çeyreğinde diplomatik ilişkilerde Osmanlı Devleti ile daha yakından ilgilenmeye, yani "Şark Meselesi" ile alakadar olmaya başlamıştır. Bunda misyonerlerin oldukça büyük payı vardır. Çünkü ABD'nin politik olarak ve diplomatik yollardan Osmanlı Devleti ile her türlü ilişkisi az ya da daha çok misyonerlerle ilgiliydi. Örneğin en büyük sürtüşme konusu okullardı. Osmanlı Devleti 1869'dan itibaren her türlü yabancı okulu, bu arada Amerikan misyoner okullarını da yakından izlemeye başlamıştı. Dolayısıyla Amerikan okulları Türk-Amerikan ilişkilerinde az ya da çok, ama sürekli bir sürtüşme alanını teşkil ediyordu.<sup>179</sup>

Birinci Dünya Savaşı'nda ABD ile Osmanlı Devleti arasında ilişkilerin kopmasına rağmen, Washington, düşmanı Almanya'nın müttefiki olan Türklere karşı savaş açma ilanından kaçınmıştır. Çünkü bu ülkedeki misyoner faaliyetlerine sekte vurulmasından çekinmiştir. Savaştan sonra da Amerikalı misyonerler Washington'un dış politikasının saptanmasında önemli rol oynamışlardır. Hatta misyonerlerin ünlü ismi Grabill, bu dönemde

<sup>177</sup> Okay, a.g.e., s. 117.

<sup>178</sup> Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 20.

<sup>179</sup> Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 22.



misyonerlerin dış politikaya Amerikan diplomatlarından daha fazla hakim olduğunu söylemektedir.<sup>180</sup>

19. yüzyılda patlak veren ve devletin dağılmasına yol açan ayaklanmalarda, misyonerlik faaliyetleri ile bu faaliyetlerin tabii bir sonucu olarak kurulan çeşitli seviyelerdeki okul ve kolejlerin payı büyük olmuştur. Misyonerler, söz konusu eğitim faaliyetleri ile azınlıklar üzerinde bu şekilde etkili olurlarken, yabancı okullara devam eden Müslüman Türk unsurları da dinlerinden uzaklaştırma, kültürlerinden koparma ve çoğunlukla Amerikan hayranı insanlar olarak yetiştirmede etkin rol oynamışlardır.<sup>181</sup>

Bu dönemde politika ile iç içe olan hatta politikanın emrinde çalışan misyonerler, ait oldukları ülkelerden gördükleri büyük destekler sayesinde dikkate değer başarılar göstermişlerdir. Faaliyet alanlarını köy kasaba gibi ülkenin en ücra köşelerine kadar götüren misyonerler çalışmalarının sonuçlarını almaya başlamışlardır.<sup>182</sup> Bundan dolayıdır ki, devletin zayıfladığı dönemlerde azınlıkların ayaklanmaları sonucunda Batılı devletlerin de yardımlarıyla birer bağımsız devlet haline gelmelerinde misyonerlerin bu tür faaliyetlerinin etkisi oldukça büyük olmuştur.<sup>183</sup>

Özetle, American Board ve diğer misyonerler ile Ermeni okullarının teşkilatlarının bu derece etkin ve yoğun çalışmaları, 1880'lerden itibaren ABD'ye, Orta Doğu ve Anadolu'da ekonomik, sosyal ve kültürel bir hayat sahası oluşturmada aracı rol oynadığı gözden kaçmayacak bir gerçektir.<sup>184</sup>

#### **d. Misyoner Müesseselerine Karşı Osmanlı Hükümeti'nin Tutumu**

Boston'dan yola çıkan Amerikalı misyonerlerin Osmanlı coğrafyasında Protestanlığı yayma misyonları, Katolikler arasında da yoğun tepkilere yol açmıştır. Öyle ki Katolikler, Amerikan misyonerlerini Suriye'den çıkarmaya çalışmışlardır. Hatta Katoliklerin şikayetleri üzerine misyonerler tutuklanarak Türk mahkemelerine sevk edilmişlerdir. Şikayet sebepleri ise, Protestan misyonerlerin ne Hristiyan ne İslam ve ne de Musevi dinlerine uymayan kitapçıklar dağıtmasıydı.<sup>185</sup>

<sup>180</sup> Öke, a.g.e., s. 46.

<sup>181</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 18.03.2007.

<sup>182</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 07.03.2007.

<sup>183</sup> <http://www.kemalist.org/archive>, Erişim Tarihi: 15.01.2007.

<sup>184</sup> [www.ait.hacettepe.edu.tr](http://www.ait.hacettepe.edu.tr), Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>185</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 60.

Misyonerlere yönelik, Osmanlı Devleti'nin tutumu, gelişen olaylar neticesinde belirginleşmiştir. Konsoloslarla misyonerler arasındaki işbirliğini fark eden Babıâli, konsolosların faaliyet alanlarına ve yeni konsolosluklar açma isteklerine bazı sınırlandırmalar getirmeye çalışmış ancak, ABD ile 1830'da imzalamış olduğu antlaşma buna engel olmuştur.<sup>186</sup>

Osmanlı Devleti, konsolosların Osmanlı vatandaşı olmaması şartını getirmiş ancak, Amerikalılar bu engeli aşmak için misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu merkezlerde "acente" adı altında birimler açarak, buralarda gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını görevlendirme yoluna gitmiştir. Öyle ki, ABD'nin konsolosluk açmak istedikleri bazı yerleşim merkezlerinde hemen hiç vatandaşı yoktu. Babıâli, Amerikan konsolosluklarının misyoner okulları ile birlikte isyanlara destek olduğunu bildiğinden, söz konusu konsoloslukların faaliyetlerini gözetim altına alma, çeşitli bahaneler ileri sürerek atamalarını geciktirme gibi tedbirleri almaya çalışmıştır.<sup>187</sup>

Savaş yılları boyunca Amerikan müesseselerine zorunlu kalmadıkça dokunmak istemeyen Osmanlı Hükümeti sadece ordunun acil ihtiyaçları söz konusu olduğunda bazı hastane ve binalara el koymuştur. Ancak bu gibi durumlarda da Amerikalıların gücendirilmemesi için azami derecede dikkat gösterilmiştir. Nitekim 25 Ağustos 1916 tarihinde Kayseri Mutasarrıflığı'ndan askeri ihtiyaçlar sebebiyle el konulacak Amerikan müesseselerinde şu hususların gözetilmesi istenmiştir:<sup>188</sup>

1. Müesseselere dostça el konulması,
2. Binalara el konulmadan önce müdürlerine ve ilgili kişilere bilgi verilmesi,
3. El konulacak eşyanın iki listesinin hazırlanması ve bunlardan birinin müessese ilgililerine, diğerinin ise askeri yetkililere verilmesi,
4. Gereksiz eşyaların alınmasına izin verilmemesi,
5. Kiliselere ve Amerikalıların özel eşyalarına dokunulmaması,
6. Yetimlerin muhafazasına memur olanlardan orada kalmayı arzu edenlere kalacak yer tayin edilmesi ve onlara iyi davranılması, gitmek isteyenlere de yardım edilmesi gerektiği gibi hususları kapsıyordu.

<sup>186</sup> A.g.e., s. 60.

<sup>187</sup> A.g.e., s. 61.

<sup>188</sup> Fatih Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, Alternatif Yayınları, 2006, İstanbul, s. 139.

Vilayetlerdeki yetkililer, genellikle hükümetin bu talimatları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Nitekim Harput'taki misyonerlerden Tacy Atkinson, Türkiye'den ayrılmadan önce, Osmanlı Hükümetince el konulan Amerikan Hastanesinde bulunan eşyaların bir listesinin çıkarıldığını ve bu listenin bir kopyasının da kendisine verildiğini ifade etmiştir.<sup>189</sup>

Amerikalılarla ilgili uygulamalarda verilen talimatların dışına çıkıldığı durumlarda, Dahiliye Nezareti olaylara bizzat müdahale ederek yetkilileri uyarmıştır. Örneğin Merzifon'da Amerikan kurumlarına el konulurken buradaki görevlilerin evlerine ve özel eşyalarına da el konulmuştu. Ayrıca Merzifon dışına çıkarılan görevlilerin durumlarını Amerikan sefaretine bildirmelerine de engel olunmuştu. Bu durumun haber alınması üzerine Dahiliye Nezareti 10 Haziran 1916 tarihinde Sivas Valiliği'nden söz konusu durum hakkında gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir. Ancak aradan sekiz ay gibi uzun bir süre geçmesine rağmen Amerikalılara ait ev ve eşyaların sahiplerine iade edilmediği anlaşılmaktadır. Amerikan sefaretinin durumu hükümete bildirmesi üzerine 19 Şubat 1917 tarihinde Sivas vilayetine ikinci bir yazı gönderilerek konunun yeniden soruşturulması istenmiştir.<sup>190</sup>

ABD savaşa girdikten sonra, Osmanlı Hükümeti ABD ile herhangi bir çatışmaya meydan vermemek için misyoner kurumları ile ilgili konularda daha dikkatli davranmaya çalışmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi savaşın başlarında gerek görülen hallerde misyoner kuruluşlarına el konulmakta iken, ABD'nin savaşa girmesiyle Osmanlı Hükümeti'nin tutumu değişmiş, Talat Paşa'nın 2 Mayıs 1917 tarihli talimatıyla bu uygulamadan da vazgeçilmiştir. Söz konusu talimata rağmen, muhtemelen bir takım zorunluluklar nedeniyle, bazı vilayetlerde Amerikan kuruluşlarına el konulmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma tepki gösteren Dahiliye Nezareti, yetkilileri kesin bir dille uyararak Amerikan müesseselerine el konulmamasını istemiştir.<sup>191</sup>

---

<sup>189</sup> Gencer, a.g.e., s. 139-140.

<sup>190</sup> A.g.e., s. 140.

<sup>191</sup> A.g.e., s. 140.

## B. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE ERMENİLERİN PROPAGANDA FAALİYETLERİ

### a. Propaganda Faaliyetlerinin Başlaması

Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni lobi faaliyetleri, Ermeni propagandası ve lobi faaliyetlerinin başlangıç yılı, Ermeni siyasi kuruluşları olan Taşnak ve Hınçak Komitelerinin ABD'de faaliyete geçtikleri 1890 yılıdır.

Amerikan misyonerleri ve misyoner okulları tarafından sağlanan bilgi, Amerika'dan çok uzak mesafede olan bir ülkede, devletine isyan eden, bağımsız bir cumhuriyet için örgütlenmiş, ihtilalci bir Ermeni topluluğunu ortaya çıkarmıştır.<sup>192</sup>

Basın yoluyla ABD kamuoyunda taraftar toplayarak ABD yönetimine lobi uygulayan Ermeni komiteleri, gazete, dergi, beyanname ve duvar afişleriyle Amerikalıların Türkler hakkındaki düşüncelerini kendi düşünceleri istikametinde yönlendirmeye çalışıyorlardı. Bunun için öncelikle Anadolu'da Ermeni komitelerinin mensuplarınca zoraki bir olay çıkartılıyor, bunu Osmanlı yerel makamlarının Ermenileri tutuklaması takip ediyor, orada bulunan din görevlisi olayı patrikliğe ve ABD konsolosluğuna; sefir, Dışişleri Bakanlığı'na; misyoner de bağlı bulunduğu teşkilata ve gazetelere çarpıtarak aktarıyordu. Böylece bu haber döngüsü bir çığ gibi büyüyordu. Bu aslında Hınçak nizamnamesinin bir gereği idi.

Ermeni Komitecileri bu şekilde Anadolu'da yapacakları ihtilale destek sağlayabilmek için Amerikan yönetimini zorlamayı umuyorlardı.<sup>193</sup> Destek için ön şart ise Amerikan halkının yönetimi zorlamasıydı. Ermeni komitecileri gazetelere sürekli yazılar yazarak, mitingler düzenleyerek halk desteğini kazanmaya çalışmışlardır.<sup>194</sup>

Amerika'daki Ermeniler de ihtilâl fikirlerini Amerikan halkına ve idarecilerine kabul ettirmek, Osmanlı Devleti'nin zalim bir devlet olduğunu ispatlamak için yoğun bir

<sup>192</sup> Ertuğrul Yılmaz, **Etkin Bir Halkla İlişkiler uygulaması Olarak Lobcilik ve Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Lobisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Eğitimi Anabilim Dalı, 2006, Ankara, s. 90.

<sup>193</sup> Selvi, a.g.m., s. 121.

<sup>194</sup> Yılmaz, a.g.e., s. 90.

propaganda faaliyeti gösterdiler. Bunun için iki yol seçtiler; bunlardan birincisi, gazetelerde yazılar yayınlamak, ikincisi de sık sık mitingler tertiplemekti.

Ermenilerin Amerika’da çıkardıkları ilk gazete Kaprilian’ın Haik Gazetesi’dir. Bu gazete Ermenileri kurtarmak için silâh ve savaşın gerekli olduğunu yazarak Ermenileri tahrik ediyordu. Haik Gazetesi, Anadolu’nun bazı vilâyetlerinde devrimci ilanlar sergileyen afişler asıldığını Amerikalı Ermenilere duyurarak Anadolu’yu karışık bir halde gösteriyor, yabancı basın yoluyla da Ermeni davasına yardımcı olacak fikirleri dünya kamuoyuna aksettirmeye çalışıyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin dışta itibarını sarsmak için Ermenilere yapılan şiddet, işlenen suç ve kötülüklerin yayınlanmasını istiyordu.<sup>195</sup>

New York şehrinde çıkan Haik Gazetesi 15 Ekim 1892 tarihli nüshasında, Ermenilerin bulunduğu her yerde komite kurulmasını ve bunların üstünde Avrupa’da bir merkezi komitenin bulunmasını istiyordu. Bu fikrini kuvvetlendirmek için de İngiliz Başbakanı Gladstone’un fikirlerini ve onun Ermenilerin buldukları yerlerde komite kurmalarını ve bir araya gelmelerini tavsiye ettiğini yazıyordu. Ayrıca gazete bu birliğin Osmanlı Devleti’ne tazyik edebilmek için tek yol olduğunu vurguluyordu.<sup>196</sup>

Gazete 1 Ekim 1892 tarihli nüshasında, Anadolu’da Arapkir taraflarında meydana gelen olaylardan bahsederek Müslümanların, Hristiyan Ermenilere zulmettiğinden bahsetmiş ve “Bütün bunlara rağmen Ermeniler mallarını dahi satıp silahlanmaktadırlar ve bu konuda büyük maharet göstermektedirler” diye yazıyı bitirmiştir.<sup>197</sup>

Ermeniler, kendi lehlerinde yazılar yayınlatabilmek için New York’ta 10.000 Ermeni’nin oturduğunu, hangi gazete Ermeni davasına yer verirse ona abone olacaklarını basına bildirmişlerdir. Bu bildiri üzerine pek çok gazete Anadolu’da cereyan eden olayları çarpıtarak Ermeni yanlısı haber ve yorumları okuyucularına duyurmaya başlamıştı.<sup>198</sup> Bu teşebbüslerin etkisi de oldu. 21 Mart 1894 tarihli Worcester Daily Spy Gazetesi “Acı Çeken Ermenistan” başlıklı yazısında Hınçak lideri Nisen Garabetyan ile bir röportajını yayınlıyor ve Ermenilerin eğitimli, ilerleme isteği olan, medeni insanlar olduğunu Türklerin şu anda Anadolu’da bu Ermenilere zulüm yaptığını yazıyordu.

<sup>195</sup> Selvi, a.g.m., s. 31.

<sup>196</sup> A.g.m., s. 32.

<sup>197</sup> A.g.m., s. 32.

<sup>198</sup> Yılmaz, a.g.e., s. 91.

1894 Ağustos'unda meydana gelen Sasun Ayaklanması ve bunun sonunda meydana gelen olaylardan sonra Amerika'da Türkiye aleyhine büyük bir propaganda patlaması oldu. Ermenilerin ayaklanma çıkardıkları göz ardı edilerek sırf Hristiyan oldukları için kılıçtan geçirildikleri ileri sürüldü. Kiliselerde Türkleri lanetleme duaları, meydanlarda protesto mitingleri yapıldı. Gazetelerde ve dergilerde koyu düşmanlık yazıları yazıldı, birçok kitap ve broşür yayınlandı.<sup>199</sup>

Sasun olaylarında yaklaşık 900 Ermeni'nin ölmesini Hayk gazetesi "...10.000 Ermeni katledildi" diye yazmıştır. Ayrıca bütün Amerikalıları ve Avrupalıları bu olaya müdahale etmeye çağırdı.<sup>200</sup> Ermeni propagandaları ile zihinleri bulanık olan pek çok Amerikalı da Türkiye karşıtı mitingler düzenlemiş, 15 Kasım 1894'te, Boston Valisi'nin de katıldığı bir miting düzenlenerek Osmanlı Devleti aleyhine kararlar alınmış ve bu kararlar hükümete bildirilmiştir.<sup>201</sup> Türk Hükümeti bu olumsuz havayı dağıtmak için karşı bir lobi hareketi olarak Amerika'ya çağrıda bulunmuş, Sasun'da meydana gelen olayları soruşturmak için görevlendirilen komisyona, tarafsız bir ülke olarak Amerika'nın da bir üye vermesini istemiştir. Amerika, önce bunu kabul etmemiştir. Daha sonra fikir değiştirerek kabul etmiş olsa da bu kez, Avrupa Devletleri'nin Amerikan delegesine itirazı sonucu Osmanlı yönetimi, Amerikalı bir üyenin soruşturma komisyonunda görev almasını kabul edemeyeceğini ABD'ye bildirmiştir.<sup>202</sup>

Bu defa da Amerikan delegesinin reddedilmesi Ermeni toplulukları ve destekçileri tarafından ABD'ye karşı bir hakaret olarak gösterilerek Başkan Cleveland'a daha aktif bir politika izlemesi amacını güden propaganda destekli bir başka lobi baskısı başlatılmıştır.<sup>203</sup>

Kitapları da propaganda malzemesi olarak kullanan Ermeniler, çoğunlukla misyonerler ve din adamları tarafından kaleme alınan pek çok kitabı bu dönemde piyasaya sürmüşlerdir. Bu dönemde ABD'de basılmış olan Türk düşmanlığıyla ilgili kitaplar adeta kapışılıyor, satışları arttırabilmek için bu kitaplar düzmece bir takım resimlerle dolduruluyordu. On yıldan beri Amerika'da bulunan teoloji ve tıp eğitimi almış olan ve Amerikan misyonerleri tarafından desteklenen ve himaye edilen Rahip Gabrielian

<sup>199</sup> Şimşir, a.g.m., s. 106.

<sup>200</sup> Selvi, a.g.m., s. 33.

<sup>201</sup> Yılmaz, a.g.e, s. 93.

<sup>202</sup> A.g.e., s. 94.

<sup>203</sup> Şimşir, a.g.m., s. 112.

tarafından 1893 yılında Philadelphia’da “Ermeniler ve Ararat Halkı” adında bir kitap yayınlanmıştı. Kitapta Ermeni edebiyatı ve tarihi ile tamamen Osmanlı ve Müslümanlık aleyhinde bilgiler bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti kitabın ülkeye sokulmaması için gerekli tedbirleri aldı. 1895 yılında diğer bir kitap Frederick Davis Grenee adlı Amerikan misyoneri tarafından yazıldı. Grene, dört yıl Anadolu’da görev yapmıştı ve kitabının adı “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Buhranı ve 1894 Katliamı” adını taşımaktaydı. Bu kitapta da Anadolu’dan gelen imzasız mektuplar yayınlanarak Müslümanların Ermenileri katlettiğinden bahsediliyordu.<sup>204</sup>

Amerika’da 1896 yılında üç kitap daha basıldı. Amerikalı misyonerlerin yayınladığı bu üç kitapta da Türk düşmanlığı vardı ve daha sonraki araştırmacılar tarafından kullanılacak temel eserlerden oldular. Bu üç çalışma şunlardı: Rahip Edwin M. Blisa, “The Armenian Attrocities”, A.W. Williams, “Bleeding Armenia”, Frederic Davis Greene, “Armenian Massacres or The Sword of Muhammed.”<sup>205</sup>

Ermeniler bu kitaplar dışında, 1893 yılında, “Ermenilere Askerî Talim Dersleri” adlı bir kitap bastırarak dağıtımını yaptılar. Yine aynı yılın Kasım ayında Hınçak Partisi Worcester Şubesi’nin çıkardığı broşürde Ermenilerin Anadolu’da katliama maruz kaldıklarını ileri sürdüler.<sup>206</sup>

### **b. Amerikan Basınında Ermeni Propagandası**

Ermenilerin yaptığı faaliyetlerin aynısı Amerikan gazetelerinde de yayınlanmaya başlamıştı. Padişah ve hükümet hakkında yalan dolu yazılar yazılmış ve iftiralar atılmıştır. Washington Post gazetesi Ermenilere dayanarak verdiği bir haberinde Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermeni nüfusunun 3 milyon olduğunu ileri sürerken, bu rakam gerçekte sadece 900 bindi. The Daily News gazetesi ise asılsız iddiaları biraz daha ileriye taşır ve Bitlis’te aile reisi tutuklanmamış bir tane bile Ermeni kalmadığını ileri sürer.<sup>207</sup> 6 Kasım 1918’de Morgenthau, New York Times gazetesinde bağımsız bir Ermenistan’ın oluşturulması için Türkiye’nin Müttefiklerce birkaç yıl işgal edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>208</sup> Lord Bryce, 31 Aralık 1919’da New York Times’a verdiği demeçte, “Ermenilerce yapılacak yardım, 1453’te Müslümanlar tarafından ele geçirildikten

<sup>204</sup> Selvi, a.g.m., s. 33.

<sup>205</sup> A.g.e., s. 33.

<sup>206</sup> A.g.e., s. 33.

<sup>207</sup> www.aksiyon.com.tr, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>208</sup> Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

sonra bile, bir Hristiyan şehri olarak kalan İstanbul'un Türklerden temizlenmesine yardımcı olacaktır." demiştir.<sup>209</sup>

Hristiyan Amerikan toplumunun kendilerine duyduğu sempatiyi sonuna kadar kullanan Ermeniler, çıkardıkları yayınlarla hep mazlum rolünü oynamışlar, yaptıkları tüm bölücü ve yıkıcı faaliyetlerin haklı gerekçeleri olduğu konusunda kamuoyunu ikna etmeyi çalışmışlardır.<sup>210</sup> New York Times "Türkiye Tümüyle Polis Denetimi Altında Tutulmalıdır" başlığı altında, "Türkiye'nin Avrupa ve Asya'daki toprakları, bir bütün olarak yabancı birlikler, tercihen Amerika birlikleri tarafından etkili bir polis denetimi altına alındıktan sonra parçalanmalıdır" deniliyordu.<sup>211</sup>

### c. Toplanan Yardım Paraları

Bu ihtilalci örgütlenmeyi beslemek amacıyla Amerikalı misyonerler aracılığıyla ABD halkından toplanan yüksek miktarda yardım parası Ermenilerin ihtiyaçları için kullanılmak adına Anadolu'ya gönderiliyordu. 1893 yılına kadar Amerikan vatandaşlarından 6 milyon dolar toplandı biliniyor.<sup>212</sup> Bu parayı toplayabilmek için Amerikan Protestan Kilisesi Amerikanın bir ucundan öbürüne seferber olarak, Türkiye Ermenilerine gönderilmek üzere Amerikan halkından para talep ediyordu. Bağış toplanabilmesi için binlerce kilisede, her ayinde, "*Korkunç Türk*"<sup>213</sup> teması sayısız kez Amerikan halkının düşüncelerine sokuluyordu. Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen olayları fırsat bilen Hınçaklar kiliselerinde papazları kullanarak epey para topladılar. New York'a tayin olunan beş kişi bir hafta zarfında sekiz yüz dolar topladılar. Paraların çoğu bunların cebinde kalıyordu. Hınçakların Amerika'da şehir şehir dolaşan adamları vardı.<sup>214</sup> Anadolu'daki Ermenilerle ilgili her türlü spekülasyon gelişme misyonerler tarafından ABD kamuoyuna bilinçli olarak aktarılıyor, bu yüzden Amerika'da sık sık yeni bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatılıp, Amerikan kuruluşları ve basın organlarının da katıldığı kampanyalarla Türk düşmanlığı körükleniyordu. Türkiye ve Türkler ne kadar çok kötülenirse ve masum olduğu öne sürülen Ermenilere ne kadar çok acındırılırsa, toplanan para o ölçüde artıyordu. Toplanan bu bağışlarla Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerinin maaşları

<sup>209</sup> Gencer, a.g.e., s. 141.

<sup>210</sup> www.aksiyon.com.tr, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

<sup>211</sup> Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L.E. Browne'm Faaliyetleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

<sup>212</sup> Şimşir, a.g.m., s. 100.

<sup>213</sup> A.g.m., s. 100.

<sup>214</sup> Selvi, a.g.m. s. 33.



ödeniyor, Türkiye'deki misyoner okulları ve kiliseleri kurulup, geliştiriliyordu. Misyonerlerin ABD'de bağlı olduğu topluluklar bu görüş tarzını tereddütsüz bir şekilde kabul etmiş bu şekilde kiliselerin himayesi altında kuvvetli bir Türk düşmanlığı doğmasına neden olmuşlardır.<sup>215</sup>

Ermeniler için en önemli konu Osmanlı Devleti'nde yürütecekleri ihtilal hareketi için para ve silâh tedariki idi. Bağış Ermeni İhtilâl Komitelerinin başlıca finans kaynaklarından biriydi. Silâh tedariki, komitelerin sıcak savaşı için kesin bir ihtiyaçtı. Bir yandan nizamnameleri gereğince her Ermeni'nin kendi silâhını temin etmesi istenirken bir yandan da bu silâhların komiteye giriş ve aidat paralarıyla yabancı memleketlerden dolayı bir şekilde satın alınıp Osmanlı ülkesine gizlice sokulmasına ve yurt içinde depolanmasına çalışılıyordu. Yardım ve bağışın merkezi, kiliseler ve halk toplantılarıydı. Ermeni papazları gönüllü olarak veya cebren komitenin emrine girmişler hatta liderlik etmişlerdir. Worcester'daki Rahip Saraciyan burada pazar ayinlerinde konuşmalar yaparak komitelere yardım edilmesini istemiştir. Bu tür faaliyetlerden sonra 1894 Nisan ayına kadar Amerika'daki Ermeniler 50.000 martini, 75.000 tabanca, 2 milyon tüfek ve tabanca mermisi ve muhtelif miktarlarda dinamit satın almışlar ve Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu çalışmalarına Amerikalıları da katmak isteyen Ermeniler 1 Mayıs 1894'te "Ermeni Dostları Birliği Derneği"ni kurmuşlardır.<sup>216</sup>

#### **ç. Amerika'da Ermenilerin Miting Faaliyetleri**

Amerika'daki Ermenilerin en önemli faaliyetlerinden birisi de Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen olaylardan sonra ve bu olayların yıl dönümlerinde mitingler tertip etmeleridir. Amerika'daki mitingleri, sayıları yirmiyi bulan ihtilâl cemiyetlerinin Chicago, Philedelphia ve Boston başta olmak üzere çeşitli şehirlerindeki şubeleri düzenliyordu. Bu cemiyetlerin ortak amacı, bütün Ermenileri Osmanlı Devleti idaresinden kurtararak bağımsız Ermenistan'ı kurmaktı. Bu cemiyetler, 1893 Şubat ayında Kayseri ve Merzifon çevresinde meydana gelen olaylardan dolayı New York'ta 200 kadar Ermeni'yi toplayarak protesto etmişlerdi. Yine ihtilâl cemiyetlerinden birisi olan "Büyük Ermenistan Vatansever

<sup>215</sup> Yılmaz, a.g.e., s. 91.

<sup>216</sup> Selvi, a.g.m., s. 34.

Cemiyeti” de 25 Temmuz 1894’te 200 kişi ile New York sokaklarında dolaşarak “Türkiye Batsın, Yaşasın Ermeni İhtilâli” diye bağırımlardı.<sup>217</sup>

14 Şubat 1918’de, Hotel Commodore’da “Gasp Edilmiş Ermenistan” adlı YDYK’ce hazırlanan özel bir foto-drama programında New York’un önde gelenleri bir araya gelmişlerdi. İki saatlik bölümler halinde sahnelenen ve “gaddarlıklara”, “sürgünlere”, “idamlara”, “köle pazarlarına”, “kamçılamalara” bolca yer verilen programda Ermeniler, kutsal şehitler olarak (İsa gibi) sunulurken Türkler, “sadist”, “barbar”, “sarıklı”, “esmer”, “kıllı” ve “yozlaşmış insanlar” olarak tanıtılmıştı. Doğal olarak bu filmi izleyen herkeste beklenen etkiyi uyandırmıştır.<sup>218</sup> Ermenilerin bu yalan propagandalarına inanan Amerikalılar da Osmanlı Devleti aleyhine mitingler düzenlediler. Amerikalılar tarafından Boston’da, 15 Kasım 1894’te Boston Valisi’nin de katıldığı bir miting tertip edilerek Osmanlı Devleti aleyhine kararlar alınmış ve bu kararlar diğer hükümetlere de tebliğ edilmiştir.<sup>219</sup>

#### **D. ERMENİ İHTİLAL KOMİTELERİNİN KURULUŞU ve GELİŞİMİ**

##### **a. Ermeni İhtilal Komitelerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri**

Balkan komitecilerinin Müslümanlara karşı uyguladığı terör eylemlerini kendilerinin de yapabileceğine inanan, gerekli desteği hem Ermeni ve hem de Batı Kiliselerinden, Rusya, İngiltere ve Fransa’dan alabileceklerini ümit eden Ermeniler, derhal faaliyete geçerek önce terör faaliyetine başlayacakları bölgelerde hazırlıklar yaptılar. Ermeni kilisesinin ricalarıyla Orta ve Doğu Anadolu’da yaşayan Türk, Kürt ve Çerkez halklarının, Ermenileri, girişecekleri faaliyetlerde rahatsız etmemeleri için Berlin Konferansı’nın aldığı kararlar içine özel bir madde (Madde 61) koydurdular. Ermenilerin Osmanlı’ya karşı planladıkları isyanları, siyasi ve silahlı olarak örgütlemek amacıyla; 1887’de Hınçak, 1890’da Taşnaksutyun partilerini kurdular ve amaçlarını; Ermenileri silahlandırmak, çeteler oluşturmak, köylülere silah kullanılmasını öğretmek olarak belirlediler.<sup>220</sup> Nihayet 1887’de İsviçre’de Hınçak, 1890’da Tiflis’te Taşnaksutyun

<sup>217</sup> A.g.m., s. 34.

<sup>218</sup> Gencer, a.g.e., s. 164.

<sup>219</sup> Selvi, a.g.m., s. 34.

<sup>220</sup> Azmi Süslü ve diğerleri, **Türk-Ermeni İlişkileri Tarihçesi, (Efsane ve Gerçekler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 17.

Komitelerini kuran Ermeni militanları, 1890'lı yılların içinde hem Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da ve hem de Doğu Anadolu'da ilk terör denemesine başladılar.<sup>221</sup>

İstanbul'da ve Doğu Anadolu'da yapılan bu Ermeni terörü Osmanlı Türkiye'sinde nefretle karşılanırken, Avrupa ülkeleriyle ABD'de büyük sempatiyle karşılanmıştır. Ermenilerin çıkardığı gazeteler, misyoner teşkilatlarıyla, kiliselerin neşrettiği gazete ve dergiler olayları tamamen saptırarak, "Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan Ermenilerin Müslümanlarca acımasızca katledildikleri" şeklinde halka duyurmuştu. 1890'lardan I. Dünya Harbinin başlamasına kadar geçen sürede Ermeni terör teşkilatları bir taraftan Avrupa ülkeleriyle Amerika'da yoğun propagandaya devam etmiş, diğer taraftan da Ermeni Kilisesi ile zengin Ermenilerden her türlü maddi ve manevi desteği sağlayarak bir nevi Osmanlı Devleti'ne meydan okur hale gelmişlerdir.<sup>222</sup>

Ermenistan'da ihtilal hareketlerini yöneten tek Ermeni Partisi olan Hınçak İhtilal Partisi'nin altyapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç yaşamamış, Paris'te eğitim görmüş Kafkasyalı Ermeniler tarafından oluşturulmuştur. Kuruluşunda, Kral Marx'ın ilkelerini temel alan bu parti 1887 yılında Avedis Nazarbekyan, Marian Vardanyan ve Gevorg Haracıyan, Gabriel Kafian, Ruben Hanazard, Ruben Martinyan Mıgırdıç Manuçuryan isimli Ermeniler tarafından kurulmuştur.<sup>223</sup> Bunlar hali vakti yerinde ailelerin çocuklarıydı. 20 yaşlarında gençlerdi, Marksist fikirleri benimsemişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'na hiç ayak basmamışlardı ama Osmanlı Ermenilerini kurtarmak amacıyla ihtilalci bir örgüt kurmuşlardı.

Bu komitenin ve partinin programından birkaç madde şunlardır:

“1. Bugünkü düzen bir ihtilalle ortadan kaldırılmalı ve yeni bir cemiyet oluşturulmalı.

2. Partinin ilk hedefi Türkiye Ermenistan'ının bağımsızlığını sağlamaktır.

3. Ekonomik gayeler, halkın ihtiyaç ve istekleri incelendikten sonra tespit edilecektir.

<sup>221</sup> Mehmet Saray, "Ermeni Terörü (1887-2002)", Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 384.

<sup>222</sup> Saray, a.g.m., s. 384.

<sup>223</sup> Şimşir, a.g.e., s. 80.

4. Türkiye’de ihtilal yoluyla gerçekleştirilecek olan hedeflere ulaşabilmek için kullanılacak metot: propaganda, tahrik, terör, teşkilatlanma, köylü ve işçi hareketidir.

5. Terör hareketini yürütmek için özel bir kol kurulacaktır.

6. Partinin bir merkez komitesi olacaktır. Köylülerden ve işçilerden iki geniş ihtilal grubu kurulacaktır. Bunlardan ayrı olarak gerilla çeteleri teşkil edilecektir.

7. İhtilali gerçekleştirmek için en elverişli zaman Türkiye’nin savaşa girdiği zaman olacaktır.

8. Süryaniler ve Kürtler, Türklere karşı mücadelede kazanılacaktır.

9. Türkiye Ermenistan’ının bağımsızlığı elde edildikten sonra ihtilal Rusya ve İran Ermenistan’ınca teşmil edilecek ve federatif bir Ermenistan kurulacaktır.<sup>224</sup>

Bu partinin amacı önce Türkiye Ermenistan’ını kurmak, daha sonra Rus ve İran Ermenistanları ile birleşerek, özgür ve bağımsız bir Ermenistan oluşturmaktadır. Bu hedeflerine ulaşabilmek için, parti yöneticileri tarafından ihtilal hareketlerini gerçekleştirecek en uygun zaman olarak, Türkiye’nin savaşa girdiği dönem hedeflenmiştir.<sup>225</sup>

1890 yılında Tiflis’te Ermeni İhtilalci Federasyonu (Taşnaksutyun) kuruldu. Taşnaksutyun Ermenice “federasyon” demektir. Bu partinin içinde çeşitli Ermeni grupları yer almıştır. İlk hedefi Hınçaklarla birleşerek Türkiye’deki Ermeni çetelerine yardım etmektir. Başlangıçta solcu gruplar ve bu arada Hınçaklar da buna katılmışlar ama çok geçmeden ayrılmışlardır.

Taşnakların programı 1892’de hazırlamıştır. Programda, isyan yoluyla amacına erişmek için ihtilalci gruplar kurulacağı belirtilmiş ve kullanılacak metotlar şöyle tespit edilmiştir:

“1. Çeteler kurmak ve onları eylemler hazırlamak.

2. Her yola başvurarak halkın maneviyatını ve ihtilalci faaliyetini arttırmak.

<sup>224</sup> Uras, a.g.e., s. 135-136.

<sup>225</sup> Gürün, a.g.e., s. 131.

3. Halkı silahlandırmak için her yola başvurmak.
4. Hükümet yetkililerini, muhbirleri, hainleri, soyguncuları yıldırarak.
5. İnsan ve silah nakliyatı için ulaştırmayı sağlamak.
6. Hükümet kurumlarını yağmalamak ve harap etmektir.”<sup>226</sup>

Bu partinin amaçları arasında; çeteler için her yola başvurmak, hükümet müesseselerini yağmalamak ve harap etmek fikirleri bulunmaktaydı.<sup>227</sup> Taşnak Partisi kurulduğu andan itibaren bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştı. Bu şekilde faaliyete geçen Taşnaklar; Osmanlı Bankası Baskını'nı, Sasun'daki 1904 isyanını ve Yıldız Suikasti'ni üstlenmişlerdir.<sup>228</sup>

Hınçak ve Taşnak Komitelerinin en kanlı eylemleri, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da olmuştur. Hiçbir hukuka riayet etmeyen Ermeni militanları, Kafkaslardan çekilen Rus birliklerinin kendilerine verdiği silah ve mühimmat ile Azerbaycan ve Anadolu halkından yarım milyondan fazla insanı acımasızca katletmişlerdir.<sup>229</sup>

### **b. Ermenilerin İsyân Hareketleri**

1880 yılından itibaren doğu illerindeki İngiliz konsolosluklarından gelen habere göre Ermeniler arasında isyan hazırlıkları başlamıştır. Örneğin; Van konsolosu Clayto, 12 Ekim 1880 tarihli raporunda, Rusya'dan Türkiye Ermenilerine silah göndermek için cemiyetlerin kurulduğunu, Kasım ayındaki raporunda ise; Ermenilerin isyan hazırlığı içerisinde olduklarını açıkça beyan etmektedir.<sup>230</sup>

18 Ocak 1914 tarihli ve İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Pomiankovski'den Viyana'da Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen şifrede; genel kaniya göre Ermenilerin Osmanlı yönetiminden hiçbir şey beklemedikleri, sürekli olarak silah, mermi ve dinamit kaçıarak Osmanlı topraklarında yığınak yaptıkları, baharda Rusya'nın

<sup>226</sup> Şimşir, a.g.e., s. 82.

<sup>227</sup> Gürün, a.g.e., s. 133.

<sup>228</sup> A.g.e., s. 134.

<sup>229</sup> Saray, a.g.m., s. 384.

<sup>230</sup> Gürün, a.g.e., s. 126-127.

yönetiminde silaha sarılacakları bildirilmektedir. Türk askeri arşivi kayıtlarına göre seferberlik ilanına kadar Ermenilerin ayaklanma hazırlıkları sekiz başlıkta toplanabilir:<sup>231</sup>

1. Sınırın doğusunda (Rusya’da) köy ve kasabalarda bulunan Müslüman köylüleri arattırılarak silahlarına el konulmaktadır ve bu silahlar Ermenilere dağıtılmaktadır.

2. Sınırın batısında (Türkiye’de) ve özellikle sınıra yakın köy ve kasabalarda bulunan Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak üzere Oltu, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır’a çok sayıda silah, cephane ve bomba yerleştirildiği, Van ve Bitlis’te dağıtılacak silahlarla, daha sonra alınacak tertibatın kararlaştırılması için Rus generallerinden Boris Melikof’un oğlunun yanında bulunan Taşnak reislerinden Malkon ve Ohannes ile birlikte Abaga yoluyla 10 Ekim 1914’te Van’a geçtikleri haber alınmıştır.

3. Rusya’nın İran konsoloslarının, İran Ermenilerine de Türkiye’den zaptedilecek yerlerde Ermenistan tesisi vaadinde bulunarak İran Ermenilerini silahlandırmaktadır.

4. Kafkasya ve Osmanlı Taşnak Komitesi yöneticilerinden bir kısmı, sınır yakınlarında Ermeni çete teşkilatları oluşturmuştur.

5. Kars, Sarıkamış, Kağızman bölgelerinde teşkilat kurmakla görevlendirilenler, ünlü Ermeni reislerinden Antranik, Bayburtlu Arsak, Bitlisli Aram’dır. Iğdır ve civarında da, Erciş’te Eczacı Rupen Mıgırdıçyan, Toros Karakaşyan, Portakalyan ve Taşnakların Bayazıt Delegatesi Surpen teşkilatı kurmakla görevlendirilmişlerdir.

6. Türk ordusunun hal ve hareketlerinden devamlı olarak Rus ordusunu haberdar etmek üzere Trabzon, Erzurum, Muş, Bitlis, Van, Sivas ve Kayseri’de de birer casus merkezi teşkil edilmiştir.

7. Sınırdan geçirilen silah ve ateşli maddelerden fazla olanları Şebinkarahisar, Sivas, Kayseri’de saklanmaktadır.

8. Gerekli ateşli ve patlayıcı maddelerin sahilden Türkiye’ye sokulmasını temin ve Karadeniz sahilinin Türklere ait kısmındaki Rum ve Ermenilerden istifade edilerek ayaklanma çıkarmak ve Türk ordusu hakkında ayrıntılı bilgi alınmak üzere Batum’da Rus, Ermeni ve Rum’dan oluşan bir komite kurulmuştur.

<sup>231</sup> Hikmet Özdemir, “Seferberlik İlanından Rus İşgaline Kadar Ermeni Milislerle Çatışmalar”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 111

Nihayet Ermeniler, Ermenistan Devleti kurmak amacı ile oluşturdukları terör örgütleri vasıtasıyla bir çok yerde isyanları başlattılar. Bu isyanların önemli olanları; Anavatan Müdafileri Olayı, Musa Bey Olayı, Erzurum İsyanı, Kumkapı Numayışi, Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları, Sasun İsyanı, Zeytun İsyanı, Sivas İsyanı, Babıali İsyanı, Trabzon İsyanı, Elazığ İsyanı, Osmanlı Bankası Baskını, Yıldız Suikasti ve Adana İsyanlarıdır.<sup>232</sup>

Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaptığı soykırım haberi 6 Eylül 1915 tarihli “Novoye Obozrenye” gazetesinde yayımlanmış ve şu şekilde yazılmıştır:<sup>233</sup> P.T.A. Bakü’den bildirmekte: “Bakü’de Yeni Çarpışmalar: 16 Ağustos’ta Şuşa’da Ermeniler, şehrin Ermeni kısmında yaşayan ve burada ticaretle meşgul olan Müslümanlara tecavüz edip hepsini kestiler. Bilahare 40 evlik mahalleyi yaktılar. Başlarında bir Han bulunan 100 kişilik bir Müslüman grubu, halkı sakinleştirmek için Ermeni bölgesine geçerek Ermeniler üzerine hücum edip, birçoklarını yaralamış, kalanları ise esir etmiştir. Yardıma gelen Vali Baranovski’yi Ermeniler yaralamışlardır. Müslümanlar yaralıyı şehre götürmüş, galeyana gelen halk Ermeni tecavüzüne karşı gelmeye başlamıştır. Civar köylerden, sayıları Ermenilerin yarısı kadar olan Müslüman halk yardıma gelince, o vakte kadar sessiz kalmış olan Ermeni ruhanileri zorbalıklara son verilmesi istek ve ricasıyla ortaya çıkmışlardır. Müslümanlar sonunda ateşi kesmişler, fakat Ermeni taraf kurşun yağdırmaya devam etmiştir. Bundan sonra Müslümanlar hücumu geçmiş, taraflar birbirini kesmeye devam etmektedir. Şehrin her tarafı yanmakta...”

Bu isyanlar, Ermeni ihtilal komitelerinin çalışmalarına başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı Hovahonnes’in de itiraf ettiği gibi; komiteler çetelerin teşekkülünü sağlamıştır. Bu komiteler; iyilik veya zor kullanarak Ermenileri isyana sürüklemiştir.<sup>234</sup> Bu komitelerin en tehlikelisi olan Taşnak Partisi’nin Türklere karşı giriştiği terör hareketinin yanı sıra kendi ırkdaşlarının da canına kastedecek kadar gözü dönmüş olduğu, bir Ermeni subayının hayat hikayesinin anlatıldığı “Men Are Liked That” adlı kitapta ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Böyle, kan ve şiddet yanlısı bir siyasi

<sup>232</sup> Şenol Kantarcı, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Ankara, 2003, s. 23-24.

<sup>233</sup> İsmet Binark, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, 2001, Ankara, s. 221.

<sup>234</sup> Kantarcı, a.g.m., s. 24.

teşekkülün Osmanlı Devleti aleyhinde yürüttüğü propaganda neticesinde ülkenin çeşitli vilayetlerinde ortaya çıkan Ermeni isyanları güçlkle bastırılabilmiştir.<sup>235</sup>

Bu isyanlar patlak vermeden önce ihtilalci örgütlerin yanı sıra, batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin de isyan hareketlerini destekleyen tavrı, isyanların çıkmasında büyük ölçüde etkili olmuştur. 1870'li yıllarda, Osmanlı ülkesinden Ermeni göçlerinin Amerika'ya doğru artarak yönelmesi ve 1894'te Ermeni sorununun ilk defa Amerikan Senatosunda gündeme getirilmesi de bu desteği açıkça göstermektedir.<sup>236</sup>

### c. I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Meselesi

Dünya Savaşı başlar başlamaz, tüm milletler kendi çıkarlarına uygun planlar yaparken, Ermeniler de, Türkiye'den ayrılarak, bağımsız bir Ermenistan kurmak için faaliyete geçmişlerdi. Ermenilerin bu isteğini çıkarları uğrunda bir araç olarak kullanan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri silahlandırarak, Osmanlı'yı savaş sürecinde etkisiz hale getirmek istiyordu.<sup>237</sup> Bu arada, Osmanlı Devleti de kendi savaş politikasını belirleyerek, Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine karşı, İttifak Devletleri arasında yer aldı. Osmanlı'nın bu şartlarda savaşa girmesi Ermenileri oldukça memnun etmişti. Çünkü Ermeniler Osmanlı topraklarında ayaklanma başlatmak üzere en uygun zamanı bulmuşlardı. Zira Ermenilere göre, isyanları başlatmak için savaş döneminden daha uygun bir zaman olamazdı.<sup>238</sup> Bu dönemi en iyi şekilde değerlendirmek isteyen Ermeniler, Rusya ile işbirliği fikrine çok sıcak bakıyorlardı. Zaten, Rusya kendini "Ermenilerin hamisi" olarak ilan ederken, ileride olabilecek bir işbirliğinin işaretini veriyordu. Resmi yayın organlarında da Ermeniler, bu durumu dile getirerek, maddi ve manevi anlamda, Rusya ordusuna yardım edilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı.<sup>239</sup>

Bu arada İngiltere ve Fransa İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde şiddetli bir propaganda yaparak, bunların amacının Hristiyanları yok etmek olduğunu ve sadece Müslümanlardan oluşan bir devlet kurmak istediklerini iddia ediyorlardı. Böylece tarafsız Hristiyan devletler henüz safını açıklamayan ABD'yi kendi gruplarına dahil etmeyi planlıyorlardı. ABD'nin bu planlara bilinçli olarak ayak uydurduğunu söylemenin yanlış

<sup>235</sup> Erdal İlater, **Taşnak Partisinin Ermeni İsyanlarındaki Rolü**, Ankara, 2000, s. 88.

<sup>236</sup> Bilal Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, Ankara, 2001, s. 32.

<sup>237</sup> Azmi Süslü ve Diğerleri, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995, s. 157.

<sup>238</sup> Kantarcı, a.g.m, s. 24.

<sup>239</sup> Süslü ve diğerleri, a.g.e., s. 159.



olmayacağı aşikardır. Çünkü ABD gerek yurtiçi gerekse yurtdışı faaliyetlerinde ve izlediği politikalarda sürekli olarak Osmanlı karşıtı tavırlar sergilemiş ve özellikle yurt içindeki faaliyetlerinde de Ermeni propagandasına gerek fiilen gerekse siyasi olarak çanak tutmuştur. Aynı zamanda, Rusya'nın Osmanlı'daki Ermenilere silah ve cephane yardımı devam etmekteydi. Bu yardımların neticesinde, Ermeniler güçlenerek, gönüllü alayları oluşturmuşlar ve Kafkas cephesinde Ruslara katılmışlardı. Ancak bu gönüllü alayları sadece Türkiye'de değil, Rusya, İran, Romanya, İtalya, İngiltere ve Amerika'da da oluşturularak aktif hale getirilmişti.<sup>240</sup>

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ilk Ermeni isyanı Zeytun'da başlamıştır. 30 Ağustos 1914'te çıkan Zeytun isyanından sonra, isyanlar daha da genişleyerek farklı bölgelere de yayılmıştı. Bu bölgeler; Kayseri, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara, İzmit, Van, Adapazarı, Adana, Halep, İzmir ve Canik'tir.<sup>241</sup>

Bu bölgelerde gerçekleşen isyanlar neticesinde, çok sayıda masum insanın katledildiği ve ölenlerin yalnızca Türkler olmadığı, isyan hareketlerine destek vermeyen Ermeni ve diğer unsurların da acımasızca öldürüldüğü tespitler arasında yer almaktadır.<sup>242</sup> İsyandar sürecinde insanların katledilmesiyle ilgili olarak, Van İngiliz Konsolosu Sir Williams, bu olayların temel sorumlusunun Ermeniler olduğunu ve 15 Mayıs 1896 tarihli raporunda, Ermenileri ikaz ettiğini ancak, onların kendisini dinlemeyecek kadar gözlerinin dönmüş olduğunu ifade etmiştir.<sup>243</sup>

Ermenilerin, masum ve savunmasız Türk halkına yaptığı mezalimi şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:<sup>244</sup>

Erkeklerini savaşa göndermiş, savunmasız kadın, çocuk ve yaşlıların bulunduğu köy ve kasabalarda insanlıkla bağdaşmayacak mezalim ve katliam yapmak, evleri, ağılları, hayvanları ve ürünleri yakmak, kadın ve kız çocuklarının ırzına tecavüz, masum insanların burunlarını, kulaklarını ve çenelerini kesme; cesetleri parçalayarak ateşte pişirip yakınlarına yemeleri için zorlama; cesetleri köpeklere yedirmeleri; mezarlıkların kazılarak defnedilmiş olanların dışarı atılmaları; hamile kadınları karınlarından süngülenmesi, rahimlerinden bebeklerin çıkarılması, cami ve türbeleri tahrip ve tahkir etme, resmi binaları

<sup>240</sup> A.g.e., s. 158.

<sup>241</sup> A.g.e., s. 18.

<sup>242</sup> Kantarcı, a.g.m., s. 25.

<sup>243</sup> Süslü ve diğerleri, a.g.e., s. 17.

<sup>244</sup> Binark, a.g.e., s. 222.

yakma, cepheden yaralı dönen askerlerin akla gelmeyecek işkencelerle vahşice öldürülmesi olaylarıdır.

Ermeni isyanlarıyla ilgili olarak, Stefaos Yerasimos ise, I. Dünya Savaşı başlarında, ihtilalci örgütlerin yardımıyla, Rusların, Ermenilerden oluşan dört gönüllü tabur oluşturduklarını ancak bundan başka, Ermenilerin yoğun oldukları bölgelerde bir isyan hareketinin görülmediğini ileri sürmüştür. Yusuf Halaçoğlu ise Yerasimos'un Ermeni isyanlarını ve katliamlarını görmezlikten geldiğini, I. Dünya Savaşı başlarında Ermeni terör örgütlerinin cephe gerisinde isyanlar çıkararak, Müslüman köyleri basıp halkı katlettiklerini ve Rus arşivlerinde bu bilgilerin tespit edildiğini ortaya koymuştur.<sup>245</sup>

Bu konuda, birinci elden kaynak olarak gösterebileceğimiz, bir başka kaynak da Halaçoğlu'nu doğrulamaktadır. Van Jandarma Alay Kumandanının hükümete sunduğu, resmi raporu şöyledir; “Ruslar Osmanlı sınırına hücumla geçtikleri zaman, Ermeniler öteden beri bekledikleri fırsatın geldiği düşüncesiyle, her yanda katliama ve ihtilal teşebbüsüne başladılar. Savunmasız Müslüman köylerine ve yolculara tecavüz ederek, her yanı yağmalamaya başladılar.”

Görüldüğü gibi, I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni isyanları Anadolu'nun pek çok bölgesinde, şiddetli olarak meydana gelmiştir ve bu isyanlar sonucunda katliam ve zulümlerin gerçekleştiği yerli ve yabancı pek çok eserde açıkça ortaya konulmuştur.

---

<sup>245</sup> Yusuf Halaçoğlu , “Prof. Dr. Yerasimos'un I. Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme”, 2004 (www.ttk.org.tr, Erişim Tarihi: 11.10.2006).

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### (TEHCİR KARARI ve SONRASI OSMANLI-ABD- ERMENİ İLİŞKİLERİ)

#### A. ERMENİ TEHCİRİ

##### a. Tehcirin Tanımı

Her şeyden önce “Tehcir” veya “Yer Değiştirme” veya “Sevk ve İskan” geçici kanunu ve “tehcir”in kelime anlamı nedir? Onu görmek ve bilmek gerekir.<sup>246</sup>

“Tehcir” kelime olarak Arapça’dır ve “hecera” fiilinden türeyen mastar bir isimdir. Bir yerden başka bir yere göç ettirmek, yer değiştirmek ve hicret ettirmek anlamına gelir. Fiilde sürgün kavramı yoktur. Çıkartılan kanun da “Sevk ve İskan veya Yer Değiştirme” dir. Tehcir kelimesi yoktur. Bu kelimedeki temerküz kampına koymak manası yoktur, yer değiştirmek manası vardır. Bu sebeple Fransız ve İngilizlerin tehcir karşılığı kullandıkları “Deportation” kelimesi kasten yanlış kullanılan bir kelimedir. Bu kelime cezaen bir yerde mahfuzen ikamete mecbur edilmek, yani sürgün edilmek manasına gelir. Sürgünde, yani deportation’a gönderilen kişi gittiği yerde serbest değildir, belirli bir mekan içinde, hapisanede, kalede veya kampta dış dünya ile irtibatı kesik olarak yaşar.<sup>247</sup>

##### b. Tehciri Gerekli Kılan Sebepler

I. Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914’te seferberlik çağına gelmiş tüm Osmanlı vatandaşlarını orduya almak istemiştir. Bu durumda, Osmanlı vatandaşı olan azınlıklardan, Ermeniler de silah altına çağrılmıştır. Ancak, bu döneme kadar, “Millet-i Sıdika” olarak bilinen Ermeniler, bu çağrıyı açıkça olmasa da, gizli toplantılar yoluyla reddederek, isyan hareketlerine başlamışlardır.<sup>248</sup> Osmanlı İmparatorluğu, Ermeni militanlarının neden olduğu oldukça güç bir durumla karşı karşıya kalmış, savaş kesimlerinde dış düşmanlarla boğuşurken, arkada iç düşman olduğunu kanıtlayan Ermeni militanları ve çeteleriyle de savaşmak zorunda kalmıştır.<sup>249</sup> Bir kısım Osmanlı ordusundaki Ermeniler ise,

<sup>246</sup> Hasan Kundakçı, “Yer Değiştirme, Sevk ve İskan Kanunu (Tehcir) Nedenleri ve Uygulaması”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 163

<sup>247</sup> Gürün, a.g.e., s. 208

<sup>248</sup> Süslü ve diğerleri, a.g.e., s. 19.

<sup>249</sup> Salahi Sonyel, **I. Dünya Savaşı’nda Türk Ermeni İlişkileri**, Belleten, Cilt: LXIII. Sayı: 222. Ağustos 1994, s. 377.

düşman saflarına geçerek, Türklere karşı savaşmışlardır. Bu arada, Ermenilerin oluşturduğu gönüllü birlikler de yağma ve katliama başlamışlardır.<sup>250</sup>

Ermeni gönüllü birlikleri ile ilgili olarak, Kafkas Ermenistan'ında da Başbakanlık yapmış olan Kaçaznuni'nin 1923'te Viyana'da basılan kitabında yazdıkları oldukça dikkat çekicidir. Bu düşünceler: “1914 Sonbaharında Ermeni gönüllü grupları kuruldu. Türklere savaşıldı. Bunun aksi olamazdı. Zira yaklaşık çeyrek asırdan beri Ermeni toplumu belli ve kaçınılmaz bir psikoloji ile beslendi. Bu ruh halinin tezahürü gerekli idi ve gereken oldu” şeklinde yer almıştır. Ermenilerin yapmış oldukları isyan ve katliamların bir Ermeni lider tarafından açıkça ifade edilmesi, Ermeni tehcirinin gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Osmanlı Hükümeti, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda ülkelerini istila eden Rus askeri güçleriyle işbirliği yapan Ermenilere karşı olan güvenini yitirmişti. Üstelik Ermeniler 1914 Birinci Dünya Savaşı'nda da aynı yöntemi izlemeye başlamışlardı.<sup>251</sup>

Osmanlı Hükümeti'nin buna bir çözüm bulması gerekiyordu. Dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa Erzurum Mebusu Vartkes Efendiye “Ermenilerin bu çeşit muamelelere tevessül etmeye devam ettikleri takdirde çok şiddetli tedbirlerle karşılaşacaklarını” bildirmiş; Başkumandan Vekili Enver Paşa da aynı şekilde Patrik ile görüşerek, cemaatine barış nasihatında bulunmasını istemiş ve söz konusu hareketlerin “umumi bir mahiyet aldığı takdirde askeri hükümetin en sıkı tedbirleri almak mecburiyetinde kalacağını” da vurgulamıştır.

Enver Paşa'yı Van İsyanı çok düşündürmüştür. İsyanın söndürülmemesi ve sonunda Van'ın Ermeni isyancılarının eline geçmesi çok üzücüdür. Ancak daha sonra Ermenilerin şehrin anahtarını Ruslara teslim etmeleri daha da üzücüdür. Ayrıca, Rusların 20 Nisan 1915'te, kendi sınırları içindeki Müslümanları, Türk sınırlarına aç, sefil ve perişan bir halde göndermesi, Enver Paşa'nın kafasında yer değiştirme düşüncesinin belirmeye başladığını göstermektedir.<sup>252</sup>

Tehcir kararının verilmesinde ilk önemli işaret bu yazıdır. Enver Paşa ve karargahı, bir taraftan Van'daki isyanın ordunun hareketine olan etkilerini düşünürlerken, bir taraftan da Rusların on binlerce Müslüman'ı aç, sefil ve perişan bir halde sınırlarımıza göndermesini bir

<sup>250</sup> Süslü ve diğerleri, a.g.e., s. 19.

<sup>251</sup> Hatice Kumral, “**Kurtuluş Savaşı'nda Ermeniler ve Ermeni Sorunu**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s. 37.

<sup>252</sup> Hasan Kundakçı, “Yer Değiştirme, Sevk ve İskan Kanunu, Nedenleri ve Uygulaması”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 164.

türlü işlerine sindirememişlerdir. Gelenleri nerelere yerleştireceklerini düşünürlerken isyan eden Ermenilerin yerleri de akla gelmiştir.<sup>253</sup>

Enver Paşa'nın ve Talat Paşa'nın, Ermenilerin yer değiştirmesi konusunda önceden verilmiş bir kararlarının olmadığı 2 Mayıs 1915 tarihli yazıda açıkça görölmektedir. Özellikle yazının ikinci paragrafında, isyancıların nerelere gönderileceği bile kesinlik kazanmamıştır. Daha çok Ruslara karşılık verilmesi bakımından sınırların ötesine gönderilmeleri ağırlıklıdır. Ayrıca, Anadolu içine de gönderilmeleri söz konusudur. Karar oluşmaktadır, ancak henüz olgunlaşmamış ve kesinlik kazanmamıştır.<sup>254</sup>

Michelle G. Lathaw'a göre: "*Tehcirin asıl amacı hırsızlık ve yağmacılıktı, bu gerçekten felaket için yeni bir methottu. Türk yetkililer tehcir kararını verdiği zaman, aslında bütün bir irkin tümüyle öldürölmesini garanti altına alıyordu.*"<sup>255</sup> şeklinde yazdığı tezinde gerçeklikten ne kadar uzak bir söylem içerisinde bulunduğu, tehcir için alınan tedbirler bölümünde incelenecektir.

Türkiye'de yaklaşık beş yıl görev yapan ve bu görevin bir yılını Erzurum ve çevresinde geçirmiş olan Von Staszewski de, savaşın başlarında Van'da bulunan bir Ermeni'nin evinde oturduğunu, Van'da Ermenilerin Türk halkına ve memurlarına karşı şiddetli saldırılar yaptığını ve binlerce Türk'ün evlerini terk etmek zorunda kaldığı yazmaktadır. Daha sonra, "Türkler, isyancıları bu tehlikeli bölgeden uzaklaştırdılar. Bu onların hakkı ve görevi idi. Uygulanış olarak sert ve ağır idi. Biz, Ermenistan'daki üç Alman subayı için durum çok kolay değildi. İnsan ve Hristiyan olarak bekleneceği gibi Ermenilerin tarafında, asker olarak da haklarını arayan Türklerin yanında bulunmamız gerekirdi" demektedir.<sup>256</sup>

Tehcirin gerekçesiyle ilgili olarak, Samual A. Weems şu ilginç tespitleri yapmıştır;

- Ermenilerin yaptıkları katliamlar, Rus arşivlerinde de mevcuttur.
- Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişler ve bu durumu gören Osmanlı Devleti, zorunlu olarak göçe başvurmuştur.
- Pek çok İngiliz ve Amerika'lı yetkiliye göre, Ermeniler, Osmanlı topraklarını kendi istekleriyle terk etmişlerdir.

<sup>253</sup> Kundakçı, a.g.m., s. 169.

<sup>254</sup> A.g.m., s. 169.

<sup>255</sup> Michelle G. Lathaw, **Economic Motives for Total Genocide: A Comparison of the Armenian, The Holocaust and Rwandan Genocidies**, The Graduate School of Arts and Sciences, Master of Degree, Boston College, Boston, May 2000, s. 21.

<sup>256</sup> Ramazan Çalık, "Almanların Ermeni Olaylarına Bakışı", **Ermeni Araştırmaları I.Türkiye Kongresi Bildirileri**, I.Cilt, Asam Yayınları, 2003, s. 105.

Bu tespitlerin de doğruladığı gibi tehcir olayı son çare olarak başvurulmuş bir yoldur ve isyanları kesin olarak ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu yüzden Türk Hükümeti kesin tedbirler almaya karar vermiştir ve 2 Haziran 1915’de çıkarılan bir emirle şu hususları yürürlüğe koymuştur:

1. Ermeni askerlerinin silahlı birliklerden alınıp silahsız birliklere ve geri hizmete verilmesi,
2. Ermeni ahalisinin hareket bölgesinden alınıp Irak’a yerleştirilmesi.<sup>257</sup>

Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu’dan birkaç milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır. İlk olarak Türkler silahlı Ermenilerin saldırılarına maruz kalınca Orta Anadolu’ya göç etmeye mecbur kalmışlardır. Sonra da Ermeniler Irak ve Suriye’ye göç ettirilmişlerdir.<sup>258</sup>

#### ç. Tehcir Kanununun Çıkarılışı ve Uygulanışı

Ermeni isyanlarının hızlı yayılması, geniş çaptaki öldürme ve sabotaj faaliyetleri<sup>259</sup> ve hükümetin tüm uyarılarına rağmen herhangi bir çözüme ulaşamaması sonucunda, savaş bölgesindeki Ermenilerin daha güvenli yerlere aktarılması fikri zaruri bir hal almıştır. Bu sebeple, tehcir yani göç ettirme işlemine başvurulmuştur. Bu işlem Ermenilerin can ve mal güvenliğinin tamamen devlet tarafından sağlanması şartıyla gerçekleştirilmiştir.<sup>260</sup> Tehcir Kanunu üç maddeden ibaretti ve bu kanunla:<sup>261</sup> Madde 1: Sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutaları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri<sup>262</sup> görürlerse hemen askeri kuvvetler karşı koyacaklardır. Saldırı ve direnmeyi kökünden yok etmekle yetkili ve yükümlüdürler.

<sup>257</sup> Sebahattin Selek, **Milli Mücadele**, Orgün Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 9.

<sup>258</sup> Barçın Kodoman, **Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, s. 16.

<sup>259</sup> Başgün, a.g.e., s. 84.

<sup>260</sup> Kantarcı, a.g.e., s. 26.

<sup>261</sup> Genel Kurmay Başkanlığı, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Atase Yayınları, Ankara, 1992, s.224.

Madde 2: Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlere dayanan casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya toplu olarak, memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralarda oturtabilirler.

Madde 3: Bu kanun yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir (27 Mayıs 1915)

Osmanlı İmparatorluğu bu geçici kanunu normal koşullarda ve sakin bir ortam içinde kabul etmemiştir; Birinci Dünya Savaşı gibi korkunç ve kanlı bir savaşın içindedir. Osmanlı orduları çeşitli cephelerde dünyanın en güçlü ordu ve donanmalarına karşı savaşırken, düşmanla işbirliği yapan, içeride isyanlar çıkartan, Türk köylerine saldırarak onları öldürüp toplu mezarlara dolduran Ermeni çetelerine karşı alınan bir önlemdir.<sup>263</sup> Bu kanunun en önemli özelliği ise, kanun metninde herhangi bir etnik veya dini grubun belirtilmemiş olmasıdır. Bu kanunda Ermenilerin ismi zikredilmemektedir. Dolayısıyla Ermenileri direk hedef de almamıştır. Ancak kanunun uygulanmasından en fazla Ermeniler etkilendi.<sup>264</sup> Ayrıca kanunda tehcir kelimesi geçmemekte sadece “diğer mahallere sevk ve iskan ibaresi kullanılmaktadır.”<sup>265</sup> Ayrıca çıkarılan sevk ve iskan kanununun uygulanması, idarecilerin yorum ve kabiliyetlerine bırakılmamış, uygulamada idarecilerin neyi nasıl yapacaklarına dair kararlar alınmıştır.<sup>266</sup> Böylece çıkarılan kanun ve talimatnamelerle sevk ve iskanın nasıl yapılacağı ayrıntılarıyla hükme bağlanmıştır. Buna göre; göçe tabii tutulan ahali, kendilerine tahsis edilen bölgelere rahat bir şekilde, can ve mal emniyetleri sağlanarak nakledilecektir. Yeni yerlerine yerleşene kadar işçileri göçmenler ödeneğinden karşılanacaktır.<sup>267</sup>

Bu kanun önceleri İzmit, Bursa ve Kayseri gibi yerlerde uygulanmamıştı. Fakat İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'ye, Rus donanmasının Karadeniz limanlarına taarruzu karşısında, adı geçen yerlerde ve İstanbul civarında bulunan Ermenilerin de faaliyetleri artınca buralardaki Ermeniler de sürüldü.<sup>268</sup> Tehcir uygulamasının sadece isyan bölgeleri için yapılmak istendiği Başkumandan vekili Enver Paşa'nın Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya göndermiş olduğu şifrede açıkça belirtilmektedir: “Van gölü etrafında ve Van Valiliği'nce bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanları sürdürmek için, daima toplu ve hazır bir haldedirler. Toplu halde bulunan

<sup>263</sup> Kundakçı, a.g.e., s. 164.

<sup>264</sup> Sabit Duman, “Amerikan Basınının Tehciri Soykırımı Dönüştürmesi”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I.Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 169.

<sup>265</sup> Yusuf Sarınoy, “Ermeni Sorunu ve Türk Arşivleri”, **Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 229.

<sup>266</sup> BOA, Meclis-i Vükela Kararları, 30 Mayıs 1915, Sıra No: 163, 1981.

<sup>267</sup> Sarınoy, a.g.m., s. 229.

<sup>268</sup> A. Alper Gazigiray, **Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982, s. 286-287.

Ermenilerin buralardan çıkartılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. 3. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Ruslar, 20 Nisan 1915'te kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan sınırlarımızdan içeri sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak hem de yukarıda belirttiğim amacı sağlamak için, ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek yahut bu Ermenileri ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanın seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahzur yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine sınırlarımız içine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim.”<sup>269</sup> Bütün bu hadiseler yaşanırken Ermeniler Anadolu'da Ermeni katliamı yapıldığı propagandası yapmaya başlamıştır. Bu durumla tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Talat Paşa tehciri kanunlaştırmak için çalışmaları hızlandırmıştır.<sup>270</sup>

#### ç. Tehcir İçin Alınan Tedbirler

Tehcir kararı alındıktan sonra uygulanması için bazı tedbirler alınmıştır. Bunların başında, göç ettirilecek Ermenilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması şartı gelmektedir. Bununla ilgili olarak hazırlanan talimnamede şu hükümler yer almaktadır;

- a. Tahliye edilen bölgelere hiçbir şüpheli şahıs girmeyecektir,
- b. Göç ettirilen Ermeniler, istedikleri eşyaları götürebileceklerdir.
- c. Yanlarında götürmeyecekleri eşyaların bozulacak olanları satılacak, bozulmayacakları ise sahipleri adına korunacaktır.
- d. Göç ettirilen Ermeniler, mallarını yabancılar hariç istemedikleri kişilere satabileceklerdir.<sup>271</sup>

Bu talimatnameye göre, göçe tabi tutulan Ermenilerin mal varlıkları kesinlikle koruma altına alınmıştır. Böylece göç ettirilen Ermenilerin maddi anlamda mağduriyeti de engellenmiştir. Tehcir edilenlerin mal varlıkları ile ilgili olarak bir arşiv belgesinde; Sivas, Trabzon, Elazığ vilayetleriyle, Canik Mutasarrıflığı'na gönderilen şifre ile tehcire tabi tutulan Ermeni vatandaşlarının götürmeyecekleri gayr-ı menkullerin daha sonra sahiplerine iade edilmek üzere muhafaza altına alındığı belirtilmektedir.<sup>272</sup>

<sup>269</sup> Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 47.

<sup>270</sup> Halaçoğlu, a.g.e., s. 50.

<sup>271</sup> A.g.e., s. 69.

<sup>272</sup> BOA.DS.ŞAR.nr.54/202.



Dahiliye nezareti tarafından Erzurum vilayetine gönderilen bir başka şifrede ise, başka bölgelere sevk edilen Ermenilerin tehcir sırasında, eldeki kuvvetlerle muhafaza altına alınması ve gerekirse mevcut kuvvetleri arttırmak suretiyle korunmalarının tam anlamıyla sağlanmasına karar verilmişti.<sup>273</sup> Bu iki belgeden de anlaşıldığı gibi göç ettirilen Ermeni vatandaşlarının can ve mal güvenliği ciddi önlemlerle sağlanmıştır. Göç sırasında meydana gelebilecek saldırılar için yedek kuvvetlerle muhafız alayları artırılmıştır. Ayrıca Ermenilerin tehcir süresince, eşkıya saldırılarına maruz kalarak öldürülmeleri ve soyguna uğramaları karşısında, muhafızı olmayan hiçbir kafilenin yola çıkmaması gibi talimatlar da mevcuttur.<sup>274</sup> Tehcir sırasında emniyetin sağlanması için oldukça çaba sarf eden Osmanlı Hükümeti, bu konuda gerekli özeni göstermeyen yetkilileri ve suç işleyenleri özel mahkemelerde yargılamıştır. Bu mahkemelerde toplam 1397 kişi yargılanarak, idam dahil çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.<sup>275</sup> Tehcir sırasında suçlu bulunanların divan-ı harpte yargılanarak cezalandırıldıklarını doğrulayan bir belgede, mahkeme heyetinin yargılama neticesini derhal dahiliye nezaretine tebliğ etmekle de yükümlü olduğu görülmektedir.<sup>276</sup>

Osmanlı Hükümeti nakil vasıtalarının çoğunu Ermenilerin tehciri için ayırdı. Böylece Ermenilerin yollarda zarar görmemeleri için elden gelen her şey yapıldı. Hatta, Hükümet Ermenileri yollarda intikam hırsıyla hareket edecek İslamların taarruzlarından korumak için, savaşta kendisine çok lazım olduğu halde, birlikler ayırmayı bile ihmal etmemiştir. Ayrıca Ermenilerin menkul ve gayrimenkul mallarının korunması için bir kanun çıkarıldı. Bu malların herhangi bir kayba uğramaması için komisyonlar kuruldu.<sup>277</sup> Fakat, bu sevkiyat sırasında ve ülkedeki savaş koşulları yüzünden örneğin, gıdasızlık, ilaç eksikliği, iklim değiştirme, uzun yolculuk, kimi yerel Müslüman aşiretlerinin Ermeni militanlarından öç almak için konvoylara yaptıkları saldırı, Ermeni militanlarının çıkardığı isyan, sabotaj ve baskın olayları sırasında Ermenilerin ölü sayısının arttığı bilinmektedir.<sup>278</sup> Osmanlı arşivlerinde zorunlu göçe tabi tutulan Ermeni nüfusu toplam 438.758 olarak geçmektedir. Bunlardan 382.148'i göç ettirilecekleri bölgelere varmışlardır. Aradaki fark 56.610'dur. 500'ü Erzurum-Erzincan arasındaki bölgede yollarda Ermeni zulmünden zarar gören çetelerce öldürülmüştür. 2000'i Meskene'de, 2000'i ise Mardin'de yine bu Ermeni zulmünden zarar gören çetelerce

<sup>273</sup> BOA.DH.ŞFR.nr.54/156.

<sup>274</sup> Halaçoğlu, a.g.e., s. 60.

<sup>275</sup> Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 223.

<sup>276</sup> BOA.Meclis-i Vükela Mazbataları, 213/6.

<sup>277</sup> Gazigiray, a.g.e., s. 321-322.

<sup>278</sup> Hatice Kumral, **Kurtuluş Savaşı'nda Ermeniler ve Ermeni Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s. 39.

öldürülmüştür. 5000-6000'i Dersim bölgesinde yaşayan köylüler tarafından öldürülmüştür. Geri kalan ölümler Osmanlı arşivlerinde yer almamaktadır.<sup>279</sup> Fakat bu sayı kesin olarak tespit edilmemiştir. Gerçekten telef olan Ermenilerin sayısının kesin olarak tespit edilememesi hem Ermeni propagandacıları için, hem de uydurma rakamlar kullanan İtilaf Devletleri için bir nimet olmuştur.<sup>280</sup> Ermeniler, yaptıkları araştırmalara göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan toplam nüfusları 2.5 milyon olan Ermeni nüfusunun, 1.5 milyonunun bu göç esnasında öldürüldüğü savını ileri sürmektedirler.<sup>281</sup> Osmanlı Hükümeti tehcir esnasında olan hadiseleri duyar duymaz buna engel olmuş ve gerekli tedbirleri almakta gecikmemiştir. Bu arada yakaladığı suçluları idam ettirmiştir.

30 Mayıs 1915 tarihli kararında iskan işinin adil ve insani bir şekilde gerçekleşmesi için bazı önlemler almıştır. Bu önlemler şunlardır:

1. Nakli gerekenler, iskan edilecekleri mahallere refah içinde can ve mal güvenlikleri sağlanarak sevk edileceklerdir.

2. Gittikleri yerlerde kesin yerleştirilmelerine kadar, kendilerine göçmen ödeneğinden geçimlerini sağlayabilmeleri için yardım yapılacaktır.

3. Eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine arazi ve mal verilecektir.

4. Hükümet tarafından bunlar için ev yaptırılacaktır.

5. Çiftçilere tohumluk, zanaat erbabına alet edavat verilecektir.

6. Terk ettikleri taşınabilir mal ve kıymetler kendilerine ödenecektir.

7. Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunan Ermenilere ait taşınmaz malların sayımı yapılacak. Bunların cinsleri, miktarları ve kıymetleri tespit edildikten sonra bu köylere yerleştirilecek muhacirlere verilecektir.

8. Ermenilerden boşaltılacak yerlere iskan edilecek muhacirlerin kullanmayacakları mallar, yani zeytinlik, dutluk, bağ ve portakal bahçeleri, han, fabrika, depo ve dükkan gibi gelir

<sup>279</sup> www.unrealarmeniangenocide.com, Erişim Tarihi: 01.07.2007. (An interview with Prof. Dr. Yusuf Halacoglu).

<sup>280</sup> Gazigiray, a.g.e., s. 290-291.

<sup>281</sup> [http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/facts/gen\\_bibl.html](http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/facts/gen_bibl.html), Erişim Tarihi: 23.06.2007 ( Knights of Vartan Armenian Research Center, **Armenian Genocide**, The University of Michigan, Dearborn, MI 48128)

getirecek taşınmaz mallar açık artırma ile satılacak veya kiralanacak ve bu gelirler sahiplerine (Ermenilere) verilmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.<sup>282</sup>

İskan sırasında dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın valiliklere gönderdiği 28 Ağustos 1915 tarihli talimatnamede ise şöyledir:

1. İskana tabi tutulan Ermenilerden araba veya yaya olarak yola çıkan gruplar en yakın demiryolu istasyonuna götürülecek, oradan da yerleştirecekleri yerlere trenle sevk edileceklerdir.

2. Tehcire tabi tutulanlar, tren istasyonlarına vardıklarında aile reisleri asker olan veya bakacak kimsesi bulunmayan kadın ve yetimler, durumlarını resmi belge ile yetkililere ibraz ettikleri takdirde başka yere iskan edilmeyerek istasyon yakınındaki şehir, kasaba ve köylere yerleştireceklerdir.

3. Başka yerlere iskan edilecek Ermenilerin sevk sırasında iaşeleri temin edilecek. Fakirlerin iaşeleri ise ücretsiz olarak karşılanacaktır.

4. Sevk sırasında Ermenilerin güvenliği sağlanacaktır. Hamile ve yeni doğmuş çocukların ihtiyaçları karşılanacaktır.

5. İskana tabi tutulanlar arasında yerlerini terk etmek istemeyenler veya yerlerine dönmek istemeyenlerden makul sebep gösterenlerin dilekçeleri, görevlilerin görüşleri de alınarak Dahiliye Nezareti'ne gönderilecek ve Nezaret'in vereceği cevaba göre hareket edilecektir.

6. Göç sırasında veya konaklama esnasında Ermeni göçmenlere yapılacak herhangi bir saldırı derhal zararsız hale getirilecektir. Saldırıda bulunanlar tevkif edilerek Divan-ı Harb mahkemesine sevk edilecek ve en ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

7. Göçe tabi tutulanlardan rüşvet veya hediye alanlar, tehdit ile kadınları iğfal edenlere veya onlara gayrimeşru münasebet kuranlar derhal görevden alınıp Divan-ı Harbe sevk edilecek ve en ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.<sup>283</sup>

---

<sup>282</sup> BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter Nr. 198, Karar Sıra Nr. 163, Karar Tarihi: 15 Receb 1333-17 Mayıs 1331.

<sup>283</sup> Atilla Şehirli, "Ermeni Tehciri", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, II. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 18-19.

#### **d. Tehcir Kararının Sonuçları**

Tehcir esnasında yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı gibi birçok önlem alınmış fakat yer değiştirme esnasında ölenler olmuştur. Bunların sebeplerine bakıldığında:

1. EşkİYaların saldırılarından dolayı ölenler olmuştur. O yıllarda Anadolu'nun her tarafında eşkıya vardı. (Özellikle Erzurum-Erzincan arasında, Tunceli ve Diyarbakır'da)

2. Hastalıklardan, yaşlılıktan, yorgunluktan pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Özellikle tifo, tifüs, sıtma ve çiçekten ölenler olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de bu hastalıklardan her yıl yüz binlerce insan ölmüştür. Ermeniler evlerinde de kalsa, bu hastalıklardan öleceklerdi. Bundan kaçınmak olanaksızdır. Osmanlı Ordusu Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşırken, gıdasızlıktan ve çeşitli hastalıklardan dolayı 550 bin civarında subay ve asker ile 2 milyon sivil hayatını kaybetmiştir.

3. Hava ve arazi koşullarından dolayı ölenler olmuştur. Doğu Anadolu'da iklim çok sert geçer. Arazi gerçekte zordur. Osmanlı Devleti, savaş içerisinde olmasına ve trenlere çok ihtiyacı bulunmasına karşın, yer değiştiren Ermenilere trenler tahsis etmiş buna karşın kendi askerlerini yürütmüştür.

4. Yeterli besin ve sağlık maddelerinin yokluğundan bazı insanlar kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti, bütün yokluklara, zorluklara karşın elindeki sıtma haplarını göçmenlere dağıtmış, elinde ne varsa kullanmıştır.<sup>284</sup>

## **B. WILSON PRENSİPLERİ**

### **a. Wilson Prensipleri'nin Ortaya Çıkışı ve Başkan Wilson'un Tutumu**

Amerika'da 1912 seçimlerinde, Balkan Savaşları'nın başladığı bir sırada Woodrow Wilson Başkan seçilmiş bulunuyordu. Kendisi aynı zamanda bir tarih hocasıydı. Bundan dolayı olsa gerek, Wilson Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağına kesin gözüyle bakmaktaydı. Bu sebeple, o sıralarda boş bulunan, Amerika'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne tayin yapılması gerektiği kendisine söylenince, Osmanlı Devleti'nin yıkılacak olması dolayısı ile

<sup>284</sup> Kundakçı, a.g.m., s. 178-179.

büyükelçi tayinine gerek olmadığını bildirmiştir. Sonunda Morgenthau'yu İstanbul Büyükelçiliği'ne tayin etmeyi kabul etmiştir.<sup>285</sup>

Wilson'un tutumu bu olmakla beraber, Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra Amerika, Osmanlı Devleti'ne karşı tam bir "tarafsızlık" politikası izlemiştir. Hatta 1914 Ekim ve Kasım aylarında Morgenthau, Osmanlı Devleti'ni savaştan alıkoymak gibi bir takım teşebbüslere giriştiğinde, siyasal teşebbüslerde bulunmaması için Washington'dan sert uyarılar almıştır.<sup>286</sup>

1914'de Birinci Dünya Savaşı başladığında, İtilaf Devletleri, Bolşevik İhtilali yüzünden Rusya'nın savaştan çekilmesiyle çok zor bir duruma düşmüşlerdi. İşte bu sıkışık anda ABD İtilaf Devletleri saflarında savaşa girdi. (6 Nisan 1917) ABD, Türkiye ve Bulgaristan'a savaş açmadı. İngiltere ise, sadece Türkiye'ye savaş açılmasını istiyordu. ABD Hariciye Vekili Robert Lansing ise Türkiye'ye savaş açılmasına taraftar değildi ve şu nedenleri ileri sürmekteydi. "Harbin Türkiye'deki Amerikan Misyoner teşkilatına büyük zararları olacaktı. Amerika her ay şarktaki Ermenilere 2 milyon Türk Lirası tutarında yardım yapıyordu. Harp açıldığı takdirde bu teşkilat bozulacak, misyonerler memleketten sürülecek ve servetleri müsadere edilecekti." Esas sebep bu idi. İkinci sebep ise; "Türkiye, Amerika ile siyasi münasebetlerini kestiği halde, Amerika'ya karşı hiçbir tecavüzi harekette bulunmamıştı. Bu böyle olunca hangi sebeple Türkiye'ye harp açılacaktı."<sup>287</sup>

Amerika'nın Türkiye'deki menfaatlerini tehlikeye sokması çok mantıklı bir hareket olmayacaktı. Aynı zamanda, Türkiye'ye savaş açmakla, Şark Meselesi'ne de karışmış olacaktı. Ayrıca Başkan Wilson'nun dış politikada farklı bir düşüncesi vardı. Amerika'nın hedefi "Bütün milletler ile kuvvete değil de, hak ve adalete, eşit menfaatlere dayanan bir münasebet kurmaktır."<sup>288</sup> Bu düşünceler doğrultusunda ABD'nin İngiltere'ye nazaran esnek düşüncelere sahip olduğunu görmekteyiz.<sup>289</sup>

1918 yılının başlarında, ABD Başkanı Wilson 18 Ocak 1918'de 14 maddelik bir beyanat yayınlamıştır. Bu ilkelerin esasında, halklara egemenlik hakkının tanınması vardır.

<sup>285</sup> Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türkiye-Amerikan İlişkileri", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 282.

<sup>286</sup> Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerika İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)", **Türk Diploması: 200 Yıllık Süreç**.

<sup>287</sup> Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, Giresun, 1972, s. 1.

<sup>288</sup> Barçın Kodoman, **Sevr ve Lozan**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, s. 17.

<sup>289</sup> Kodoman, a.g.e., s. 17.

Mesele Osmanlı İmparatorluğu olunca Paris Barış Konferansı'nda bu ilkelere pek uyulmadığını belirtmek yanlış olmaz. Wilson'un savaş sırasında verdiği beyanatlar Osmanlı İmparatorluğu için pek de geçerli olmamıştır.

### **b. Wilson Prensipleri'nin Maddeleri**

Başkan Wilson, sonunda 8 Ocak 1918'de kendi görüşlerini ortaya koyabildi. Kongre'nin bir ortak oturumunda yaptığı konuşmada, Amerika'nın savaş amaçlarını iki kısma ayırarak, 14 nokta şeklinde açıkladı. Bunlar:

1. Barış antlaşmaları açık olacak, gelecek uluslararası antlaşmaların açık olması.
2. Karasuları dışına da, savaş ve barışta denizlerde mutlak serbesti bulunması.
3. Uluslararası bütün ekonomik engellerin kaldırılması ve eşitlik sağlanması.
4. Ülkelerin silahlanmayı bırakıp, yalnızca iç güvenlikleri seviyesine indirilmesi için karşılıklı garanti verilmesi.
5. Sömürgeler üzerindeki isteklerin serbestçe ve tam yansızlıkla incelenerek, bu bölgeler halkının çıkarları göz önünde tutularak sonuca bağlanması.
6. İşgal edilmiş Rus toprakları boşaltılacak ve Rusya'ya kendi gelişmesini sağlamak için her çeşit imkan verilmesi.
7. Belçika'nın egemenlik haklarına dokunulmaksızın, boşaltılıp yeniden kurulması.
8. İşgal edilen Fransız topraklarının boşaltılıp, Almanya'nın 1871 yılında Alsace-Lorraine'i almakla yaptığı hatanın düzeltilmesi, yani bu toprakların tekrar Fransa'ya geri verilmesi ve barışın garanti altına alınması.
9. İtalyan sınırlarının ulusal esaslara göre düzeltilmesi.
10. Romanya, Sırbistan, Karadağ topraklarının boşaltılması Sırbistan'a denizden serbest bir kapı verilmesi, Balkan Devletleri'nin ilişkilerinin ulusallık bakımından, tarihsel esaslara göre dostça düzenlenmesi, Balkan Devletleri'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve sınırlarının dokunulmazlığı için uluslararası garantiler verilmesi.

11. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması. Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması. Boğazların uluslararası garanti altında bütün devletlerin ticaret gemilerine açılması.

12. Denizden bir kapısı bulunan bağımsız bir Polonya kurulması.

13. Büyük ve küçük ulusların siyasal bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin karşılıklı güvenliğinin garanti altına alınması amacı ile bir millet teşkilatı kurulması.

14. Galip devletler mağlup devletlerden toprak ve savaş tazminatı alamayacaktır.<sup>290</sup>

Wilson, galip devletlerin savaş sonrasında sömürgecilik yapmaması gerektiğini, kendilerinin de bu amaçla mücadele verdiğini savunuyordu. Buna karşın kendini idare edemeyen, ya da belli olgunluğa erişmemiş olan milletlerin manda ve himaye yoluyla idare edilmesi fikrindeydi. Aslında bu ilke sömürgeciliğin kılıf değiştirmiş halinden başka bir şey değildi. Bu açıdan ABD'nin yapacağı yardımlar milletlerin silah zoruyla değil, zaman içerisinde kendi istekleriyle sömürgeleştirilmesine yol açacak bir nitelik arz ediyordu. Fakat ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve işgallerin yarattığı olumsuz ruh hali mandayı savunan insanların bu gerçeği görmesini engelliyordu.<sup>291</sup>

Bu 14 maddeden sekizini yapılması zorunlu hususlar olarak şöyle sıraladı: Açık diplomasi, denizlerin serbestliği, genel silahsızlanma, ticari engellerin kaldırılması, sömürgecilikle ilgili taleplerin tarafsız bir şekilde çözümlenmesi, Belçika'nın yeniden kurulması, Rus topraklarının boşaltılması ve Milletler Cemiyeti'nin kurulması.<sup>292</sup> Wilson, kalan daha spesifik altı noktayı yapılması “zorunlu” değil, “gerekli” şeklinde sundu.

12. maddesi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirmekteydi. Daha ayrıntılı bir çözümlemeyle, 14 noktanın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olan on ikincisi, üç unsurdan oluşmaktaydı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği, azınlıklara özerklik verilmesi ve Çanakkale Boğazı'nın devamlı olarak bütün devletlerin gemilerine açık olması. Wilson'un 14 noktası, bir takım genellemelere ve moral değerlere dayalı prensipler olup, pratikteki uygulamaların ana hatları dışında belirtilmemesi ve uygulanma zorluğu bu

<sup>290</sup> Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Ege Üniversitesi Basımevi, 1986, İzmir, s. 96- 98.

<sup>291</sup> Selçuk Ural, “Amerikan Yakındoğu Yardım Cemiyeti'nin (Şark-İ Karib Muavenet Cemiyeti) Çalışmaları”, **Ata Dergisi**, Sayı 12, Konya, 2004, s. 135-147.

<sup>292</sup> Henry Kissenger, **Diplomasi**, İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2002, s. 219.

prensiplerin başlıca handikapıydı. Şöyle ki: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Türklere meskun kısımlarda tam bir hükümlanlık sağlanacak, fakat şimdi Türk hakimiyetinde bulunan diğler milletlere tam bir yaşama emniyeti ve muhtar bir gelişme imkanı temin edilecektir.” Bu maddeye rağmen Ermeniler Doğu Anadolu’daki toprak isteklerini yürürlüğe koymaya kalkışmışlardır.<sup>293</sup>

### C. PARİS BARIŞ KONFERANSI ve ERMENİ TALEPLERİ

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919 tarihinde toplandı. Dünya haritasının yeniden şekilleneceği bu konferansa Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin mirasından faydalanmak ve “Büyük Ermenistan”ı kurmak düşüncesiyle katıldılar. Mondros Mütarekesi sonrasında, ülkenin işgal altında kalmış olması ve Ermenilerin Fransa’nın koruması altında yapmış oldukları mezalime bakıldığında, Paris’te toplanacak olan konferanstan da olumlu bir sonuç beklemek imkansızdı.<sup>294</sup>

Paris Barış Konferansı’ndan 10 gün önce, E.C. Little adlı bir milletvekili Temsilciler Meclisinde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada, Türklerin Ermenileri ezdiği ve bu sebeple, Ermenilerin ABD’nin himayesine girmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durum Wilson’un, Paris Barış Konferansı’nda Ermeniler hakkındaki tavrını belirlemesinde etkili olmuştur.

Ermenileri Paris’te iki heyet temsil ediyordu. Bunlardan biri müttefiklerce Ermenilerin resmi temsilcisi olarak tanınan Bogos Nubar Paşa’nın başkanlığındaki Ermeni Milli Birliği, ki bu heyet Türk Ermenileri ile dünyanın çeşitli ülkelerindeki Ermenileri temsil ediyordu<sup>295</sup>, diğeri ise, 30 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Ermenistan Cumhuriyeti’ni temsil eden<sup>296</sup> Taşnak lideri Avedis Aharonian başkanlığındaki Ermeni Milli Meclisi idi. Bu iki Ermeni heyeti aralarında fikir birliği olmamasına rağmen Ecmiyazin kilisesinin yönlendirilmesiyle ve ayrı olmalarının konferansta aleyhlerine olacağını anlayarak tek bir grup gibi hareket ediyorlardı. Böylece, Aharonian, Bogos’un taleplerine uyma yolunu tercih etmiştir. Bu iki heyetten başka çeşitli ülkelerden gelen 40 kadar bağımsız Ermeni

<sup>293</sup> Erol, a.g.e., s. 6.

<sup>294</sup> Ülkü Ağırtaş, **Ermeni Meselesi (1918-1923)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Hatay, 2004, s. 44.

<sup>295</sup> Nurşen Mazıcı, **ABD’nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 35.

<sup>296</sup> Mazıcı, a.g.e., s. 35.



heyeti Paris Barış Konferansı'nda yoğun bir lobi faaliyeti içindeydiler. Yüzlerce gazeteci, yazar, senatör, profesör ve eski bakan Ermeni davası lehinde faaliyette bulunuyorlardı. Wilson, Lloyd George ve Clemenceau'nun peşinden hiç ayrılmayan Ermeni delegeler devamlı olarak Ermenistan'a borçlu olduğunu, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında uzanan büyük bir Ermenistan Devleti'nin kurulması Ermenilerin savaş sırasında İtilaf Devletlerini desteklediklerini ve galip tarafın yanında savaştıklarını belirterek konferansa katılan devlet adamları üzerinde etkili olmaya çalışıyorlardı.<sup>297</sup>

Aynı konferansta söz alan Milli Ermeni Heyeti Bogos Nubar, Ermenilerin İtilaf Devletleri ile olan ilişkilerini kabul ederek daha fazla haklar elde etmek için açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları Time Dergisi, 30 Ocak 1919 tarihinde yayınlanmıştır. Bogos Nubar konuşmasında; "Maalesef pek az sayıda kişinin bildiği gerçeği açıklayalım: savaşın başlangıcından beri Ermeniler, her savaş kesiminde Bağlaşıklar safında çarpışmışlardır... Ermeniler, Türkiye'den yana geçmeyi öfkeyle reddettikleri günden bu yana fiili olarak savaşan bir yanı olmuşlardır. Gönüllülerimiz Fransız Yabancı Lejyonu mensubu olarak çarpışmış ve onur kazanmıştır. Doğu Lejyonu'nda 5000'den çok Ermeni görev yapmış, Suriye ve Filistin'deki Fransız Ordusu'nun yarısından çoğunu oluşturmuş ve General Allenby'ni kesin zaferine katkıda bulunmuştur."<sup>298</sup>

Her iki heyet de 12 Şubat 1919 tarihli yayınladıkları ortak bir bildirin ardından 26 Şubat'ta Ermenistan'ın sınırlarını açıkladılar.

a. Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon (Vilayet-i Sitte'nin ötesine geçilmiş ve Trabzon yedinci vilayet olarak istenmiştir.)

b. Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana ve Antakya (Kilikya yöresi)

c. Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti'ni içine alan arazi. (Erivan, Gümrü ve Kars dahil)<sup>299</sup>

Buradan da anlaşıldığı üzere Ermeniler, hem delegeleri yalnız bırakmayarak baskı altına almaya çalışmışlar hem de yayınladıkları bildiriyle işi oldu bittiye getirmeye çalışmışlardır.

<sup>297</sup> A.g.e., s. 35.

<sup>298</sup> A.g.e., s. 36.

<sup>299</sup> Mim Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 169.

Bu heyetlerin hiçbirinin devamlı temsilciliği, Paris Barış Konferansı'nda kabul edilmemiştir. Bu konuda, Ermenistan Cumhurbaşkanı Ahorianian'ın "Barış Konferansı'nın dışında bırakılmak Ermeni ulusu için çok acı bir hayal kırıklığı olmuştur" şeklindeki demeci 1919 Şubatında La Temps'de yer almıştır.<sup>300</sup> Bundan sonra Ermeniler, yeni kurulacak devletin bir büyük devletin himayesi altına alınmasını teklif etmişlerdir. Bu devletin gerçekleştireceği şartlar şunlardı:

1. Halen Ermeni topraklarını işgal eden Türk Hükümeti memurlarının o toprakları boşaltmak zorunda bırakılması,
2. Halkın silâhlarının toplanması,
3. Öldürmelere katılanların, halka taarruz ve yağmacılık yapmış olanların cezalandırılması,
4. Düzeni bozuk unsurların ve bozguncu göçebe aşiretlerinin memleketten kovulması,
5. Getirilmiş ve yerleştirilmiş olan İslam göçmenlerinin memleketten çıkarılması.<sup>301</sup>

Paris Barış Konferansı'ndan ayrılmadan önce, Başkan Wilson'un çizdiği Ermenistan sınırları ise şu şekildeydi; "Ermeniler, Van gölünün kuzeyinde küçük bir sahada, Kars ve Erivan'dan başka her yerde azınlıktadır. Nüfusun %30-35'den fazlasını meydana getirmezler. Ermeniler, binlercesi sürülmüş, katledilmiş ve tabiat felaketlerine uğramış, bundan dolayı nüfusları azalmıştır. Aynı zamanda onlar beynelmilel entrikalara da hedef olmuşlardır. Haritada görülen hudutlar tabi hudutlardır ve bu hudutlar arasında kurulacak Ermenistan'a iktisadi hayatları için Karadeniz ve Akdeniz'de olmak üzere iki çıkış noktası verilmelidir. Ahlat, Kars, Erivan, Kilikya Ermeni bölgesidir. Ayrıca Ermenilerin bir avantajı da Trabzon'un kendilerine verilmesiyle, oradaki Rumlarla birleşerek çoğunluğu teşkil etmesidir." Başkan Wilson'un Paris Barış Konferansı'ndan ayrılmasıyla birlikte, Konferans; bir barış görüşmesi özelliğini yitirerek, İngiltere ile Fransa'nın çıkarlarının yarıştığı bir platform haline gelmiştir.<sup>302</sup>

<sup>300</sup> Erdal İlter, "Ermeni Kilisesi ve Terör", **Atatürk Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını**, Sayı 3, 1999, Ankara, s. 60.

<sup>301</sup> Sadi Kocaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 3.Baskı, Truva Yayını, Ankara, 1970 s. 263-264.

<sup>302</sup> Ağırtaş, a.g.e., s. 45.

## Ç. GENERAL HARBORD’UN RAPORU ve ERMENİ MANDASI FİKRİ

### a. General Harbord’un Anadolu’ya Gelişi

Konferans’ta Amerika Birleşik Devletleri’ne önce Türkiye mandası, bir hafta sonra da Boğazlar ve Ermenistan mandası önerilmişti. Fakat konferansta İstanbul ve Boğazlar’ın tarafsız bir komisyon tarafından idare edileceği konusunda hemen hemen kesin bir antlaşmaya varıldığı için geriye Amerika için, sadece Ermenistan mandasını kabul etmek kalıyordu.<sup>303</sup>

Ermenistan ve manda ile ilgili tartışmaların uzaması Wilson’u karar vermekte çekimser yapmıştı. Her ne kadar kendisinin benimsediği bir görüş olsa da Amerika Senatosu’nun görüşünü alma gereği duydu. Bölgeyi iyi tanıyan Ortadoğu Yardım İşleri yöneticisi Herbert Hoover, durumu bölgede incelemek üzere Genelkurmay Başkanlığı yapmış General Harbord yönetiminde bir heyetin gönderilmesine karar verdi. Bu görüş Wilson tarafından da benimsendi.<sup>304</sup>

Ermenistan mandası konusunun incelenmesi için, Wilson 1 Ağustos 1919’da General Harbord’u görevlendirilmişti. General Harbord 46 kişilik bir heyetle yola çıkmadan önce, Ermenilerin tarihsel kökenini ve I. Dünya Savaşı’ndaki durumlarını, siyasal konumlarını inceledi. Paris’te Ermeni Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar ile de görüştü. Fakat Boghos Nubar dahil Ermeni konusunda yetkili olarak tanıtılan pek çok kişinin söz konusu bölgede hiç bulunmamış olduklarını öğrenmek Harbord’u oldukça şaşırtmıştı. 21 Ağustos 1919’da Paris’ten yola çıkan Harbord ve heyeti 24 Ekim 1919’da “Yakın Doğu’da Hakikatler” başlığını taşıyan raporunu da dönüşte Amerikan Senatosu’na sundu.<sup>305</sup>

Şimdi General Harbord ve heyetin bu gezi sırasında edindiği izlenimleri inceleyelim. General Harbord bu gezisi esnasında 22 Eylül’de Sivas’a giderek Milli Mücadele önderi Mustafa Paşa ile görüşmüştü. Mustafa Kemal, Türk görüşünü kapsayan bir muhtırayı Harbord’a gönderdi. Muhtıra’da “Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluş sebepleri, teşkilatı, son durumu, Ermeniler, Amerikan yardımı ve Bolşevizm” konuları yer alıyordu. Harbord’u, Sivas’ta Mustafa Kemal ile yaptığı 25 saatlik görüşme çok etkilemişti. Gerek Ermeni, gerekse manda sorununun konuşulduğu bu görüşmede Mustafa Kemal Kurtuluş

<sup>303</sup> Kumral, a.g.e., s. 46.

<sup>304</sup> A.g.e, s. 46.

<sup>305</sup> A.g.e, s. 46.

Savaşı'nı yapan güçler olarak Ermenilere karşı düşmanca bir davranış düşünmediklerini açıkladı.<sup>306</sup>

General Harbord Eylül 1919 'da Sivas'a geldi. 22 Eylül 1919'da Mustafa Kemal'le görüştüktan sonra 25 Eylül'de Erzurum'a giden General Harbord, Kazım Karabekir tarafından karşılandı. Kendisine Ermenilerin mezalim ve entrikalarını bir rapor halinde sundu. Burada gördüğü gerçeklerden oldukça etkilenen General Harbord'un raporundan bazı alıntılar şöyledir:

*"Ermenilerin hayalleri ne olursa olsun, Türkiye hudutları içinde bir Ermenistan kurmanın imkânı yoktur<sup>307</sup> Osmanlı İmparatorluğu içinden bağımsız bir Ermenistan çıkarma teklifine karşı Türkler bakımından söylenecek birkaç şey vardır. Önce Ermenistan olacak bölgede, bütün mülteciler evlerine dönse dahi, Türkler yine çoğunluktadır. Sürgünlerden evvel de yine Türkler çoğunlukta idi."308*

General Harbord, yerinde gördüğü gerçekler karşısında ilk defa Türk toprakları üzerinde müstakil bir Ermenistan kurulamayacağını ifade etmiş, Türklerin değil Ermenilerin zulüm yaptığını büyük bir cesaretle dünya kamuoyuna açıklamıştır. Raporun son bölümünde, milletlerin toplu halde tahlilleri yapılırken Türkler hakkında şu hükme varılmıştır; *"Ön Asya'da Türkler, güvenilecek tek millettir, idareleri altındaki ekalliyetleri istemiş olsalardı yok edebilirlerdi."*

## **b. Harbord Heyeti'nin Raporunda Açıklanan Hususlar**

Ermeni halkının tarihi ve mevcut durumu, politik şartlar ve düzeltilmesi istenen durumlar, mandacı devletin karşılaştacağı problemler, manda kurulması lehinde ve aleyhinde olan düşünceler yer almaktaydı. Harbord raporunda, söz konusu bölgede Amerika'nın herhangi bir sorumluluk üstlenmesinin Amerikan halkına büyük bir ekonomik yük getireceğini bildirmişti. Harbord, Türkiye'de yaptığı incelemeler sonucunda edindiği izlenimleri 13 maddede toplayarak mandayı kabul etme ve etmeme nedenlerini sıraladığı raporunda, heyet üyelerinden bazılarının özellikle insancıl amaçlarla Ermenilere yardım yapılmasını istemelerini ve bazılarının da manda yanlısı görüşlerini de yansıtmıştır. Bunun yanı sıra Amerika'nın

<sup>306</sup> A.g.e, s. 46.

<sup>307</sup> Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 160.

<sup>308</sup> Kutay, a.g.e., s. 168.

Ermeni mandasını üstlenmesi durumunda bu bölgede güvenliği sağlamak amacıyla çok sayıda asker bulundurulması gerektiğine işaret ederek, Türk topraklarında ancak Doğu Anadolu'yu da içermek üzere tek bir mandanın başarılı olabileceğini belirtmiştir. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan fikrine karşı çıkarak buradaki Ermeni nüfusu başka yerlere göç etmiş Ermenilerin de dönmesi halinde bile çoğunluğu oluşturamayacaklarını ifade ederek ABD'nin ayrı bir Ermenistan kurulmasına kesinlikle karşı olduğunu açıklamıştır.<sup>309</sup>

General Harbord, raporunda tarafsız davranarak sadece Türklerin Ermenilere saldırmadığını, bir çok yerde Ermenilerin de Türklere saldırdıklarını örnekleriyle belirtmiş ve Ermenilere yardım kuruluşları ile Ermeni davasını destekleyen Amerikan politikacılar, Rusya Ermenistan'ına sığınan Ermeni mültecilerin sayısını 700-800 bin olarak iddia ettikleri halde, General Harbord bu miktarın 300 bin civarında olduğunu söylemiştir.<sup>310</sup> Türklerin, Ermenilerden daha fazla zulümlerle karşı karşıya geldiklerini öğrendiler. Ermenistan olması düşünülen bölgenin demografik durumunu incelerken de, Ermenilerin Türkiye'deki bölgede çoğunluk olmadığını saptamışlardı. Ermenilerin sosyal ve ekonomik durumlarının söylendiği gibi can güvenliğinden yoksun olmadığı anlaşılmıştır.<sup>311</sup>

“Yola çıkarken gerçekten bir Ermenistan ve katliamlar göreceğimizi sanmıştık” diyen Harbord bölgede hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Ermeni çoğunluğunun olmadığına tanık olmuştu. Türklerin Ermenilere karşı hiçbir zaman soykırım hazırlığında bulunmadıklarını da görmüştü. Hatta Türklerin Ermeniler tarafından çok kötü davranışlara maruz kaldığı inancı kesinleşmişti.<sup>312</sup>

### c. Amerikan Mandası Fikri

Amerikan Kamuoyu Ermeni mandası fikrine sempatiyle bakmasına rağmen, mandanın kabulü yönünde Wilson'la aynı fikirde değildi. Bunun sebeplerine gelince;

1. Mesela, Amerikan iş çevrelerinin mandaya karşı olmalarının nedeni, bölgenin yatırım için uygun olmamasıdır.

2. Amerikan Zenci Cemaati de Wilson'u ve Demokrat Parti'yi desteklemiyordu.

<sup>309</sup> Akgün, a.g.e., s. 143-145.

<sup>310</sup> Kumral, a.g.e., s. 46.

<sup>311</sup> A.g.e., s. 46.

<sup>312</sup> A.g.e., s. 46.

3. Amerikalı Yahudiler Ermeni davasına sempati duymakla beraber, asıl ilgilendikleri Filistin Sorunu'nun kendi lehlerine çözümlenmesi ve İsrail Devleti'nin kurulmasıydı.

4. İrlandalı Amerikalılar da gerek mandaya, gerekse Milletler Cemiyeti'ne genel olarak karşıydılar. Milletler Cemiyeti'nin İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğine inanmaktaydılar

5. Alman, İtalyan ve Çinli Amerikalılar da mandaya, kendi ırkdaşlarının hedeflerine ve amaçlarına hizmet etmediği için karşıydılar.

6. İşçi sendikaları da mandaya karşıydılar. Çünkü bunlar eninde sonunda Ermeni topraklarının ABD tarafından ilhak edileceğine inanıyorlardı.

7. Liberal çevreler Paris Barış Konferansı sonrasında Wilson'a sırt çevirmişlerdi. Çünkü Wilson'un İngiltere, Fransa ve İtalya'yı takip etmek için kendi ilkelerinden ödün verdiğine inanıyorlardı.

8. Amerikan askeri çevreleri de mandaya, tüm bu gruplarda olduğu gibi karşıydılar. Harbord Misyonu'nda bulunan Amerikan askeri personeli Ermeni mandası konusunda olumsuz görüş bildirmişti.<sup>313</sup>

Ayrıca Ermenistan'ı güdümü altına alacak bir devletin, burada etkili olabilmesi için Anadolu, Rumeli, İstanbul ve Kafkas ötesini de güdümü altına alması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bütün ülke işgal altına alınmadan Anadolu'dan ayrı bir Ermenistan kurulmasının akla yatkın olmadığı ifade edilmiştir.<sup>314</sup> Bu nedenle şayet ABD bölgede mandater olmayı kabul edecekse, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ı içine alan bir manda yönetiminin oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır.<sup>315</sup>

General, ABD Kongresine verdiği bir raporda: "Türkler Ermenilerle asırlardır beraber yan yana yaşadılar. Türkler de tehcir işinde Ermeniler kadar acı çektiler. Cepheye giden Türk köylülerinin sadece yüzde 20'si köylerine geri dönebildiler. I. Dünya Savaşı başlarken Ermeniler, Ermenistan denilen toprakların hiçbir yerinde çoğunluğa yakın bir nüfusa sahip değillerdi. Bütün tehcir edilen Ermeniler dönse dahi yine oralarda çoğunluk olamayacaklardır." demiştir. Bunun üzerine 1920 Nisan'ında ABD Kongresi, "Türkiye'de bir Amerikan mandası

<sup>313</sup> Okay, a.g.e., s. 141-143.

<sup>314</sup> Gencer, a.g.e., s. 175.

<sup>315</sup> A.g.e., s. 175.

kurulması” fikrini reddetmiştir. Tehcir konusunda ABD’li tarihçi Prof. Dr. William Langer; “Muazzam bir ayaklanmayı sezen ve sonra da gerekli tedbirleri alan Osmanlı Hükümeti’ni kimse kusurlu bulamaz.” demektedir.<sup>316</sup>

#### **D. SAN REMO KONFERANSI ve SEVR ANTLAŞMASI’NDA ERMENİ MESELESİ**

Sevr Antlaşması’na gelinceye kadar Ermeni meselesinin, ABD tarafından uluslararası platformda sürekli gündemde kalması sağlanmıştı. Wilson’un savaş sonrasındaki meşhur demecinde, Ermeniler önemli bir yer teşkil etmekteydiler. Ayrıca, Wilson’un Amerika Senatosu’nda “Bağımsız bir Ermenistan’ı tanıyacağına dair açıklaması” da Sevr Barış Görüşmeleri’nde, Osmanlı delegelerinin karşısına, Ermeni Cumhurbaşkanı Avetiş Ahoronyan’ın çıkmasına sebep olmuştur.<sup>317</sup>

1919 yılı ağırlıklı olarak manda sorununun tartışma ve yazışmalarıyla geçmiştir, fakat Amerika Birleşik Devletleri’nin manda yönetimini üstlenip üstlenmeyeceği sorunu, netlik kazanamamıştır.<sup>318</sup> Wilson’un Paris Barış Konferansını terk edip ABD’ne dönmesi, İngiltere’nin bu konuda tüm kontrolü ele almasına neden olmuştur. Konferansta söz alan Milli Ermeni Heyeti Başkanı Bogos Nubar, Ermenilerin İtilaf Devletleri ile olan ilişkilerini kabul ederek daha fazla haklar elde etmek için açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları Time Dergisi, 30 Ocak 1919 tarihinde yayınlanmıştır. Bogos Nubar konuşmasında, “... Maalesef pek az sayıda kişinin bildiği gerçeği açıklayalım: savaşın başlangıcından beri Ermeniler, her savaş kesiminde Bağlaşıklar safında çarpışmışlardır... Ermeniler, Türkiye’den yana geçmeyi öfkeyle reddettikleri günden bu yana fiili olarak savaştan bir yan olmuşlardır. Gönüllülerimiz Fransız Yabancı Lejyonu mensubu olarak çarpışmış ve onur kazanmıştır. Doğu Lejyonu’nda 5000’den çok Ermeni görev yapmış, Suriye ve Filistin’deki Fransız Ordusu’nun yarısından çoğunu oluşturmuş ve General Allenby’ni kesin zaferine katkıda bulunmuştur” şeklindeki konuşmasıyla İtilaf Devletleri’ni etkilemeye çalışmış ve bunu da başarmıştır.<sup>319</sup>

<sup>316</sup> Şehirli, a.g.e., s. 23-24.

<sup>317</sup> Halil Metin, **Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, 3. Baskı, Ankara, MEB Yayınları, 1992, s. 67.

<sup>318</sup> Mazıcı, a.g.e., s. 65.

<sup>319</sup> Süleyman Beyoğlu, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Ankara, 2006, s. 544.

Bu bağlamda 19 Ocak 1920'de Paris'te Clenemceau başkanlığında, Lloyd George, Lord Curzon ve Winston Churchill'n de katıldıkları Yüksek Konsey toplantısında, Ermeni devleti hükümetinin fiilen tanınacağına karar verilmiştir. ABD Hükümeti ise, bu karara uymamış, Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanımada kesin bir sonuca henüz ulaşamadığını, ABD'nin Ermeni Devleti'ne yönelik girişimlerini, ancak Türk barış antlaşmasının koşulları altında belirleyebileceğini, sınırları belli olmayan bir devleti tanımanın olağandışı olacağını açıklamıştır.<sup>320</sup>

18 Nisan 1920'de San Remo'da Yüksek Konsey toplanarak, Londra Konferansı'nda çözümlenemeyen konuları, özellikle Ermenistan sorununu halletmek istiyordu. Ancak San Remo'da bulunan devlet başkanları Ermenistan konusu açıldığında durumdan hoşnut kalmadılar. Fransa ve İtalya ne mali ne de askeri yardımda bulunmayacaklarını, çünkü hazırlıklı olmadıklarını ifade ettiler. Özellikle İtalya Boğazlar konusu dışında Küçük Asya ile ilgili antlaşmalarda hiçbir şekilde askeri sorumluluk almayı kabul etmiyordu. İngiltere'de aynı şekilde Ermenistan'a asker gönderme konusunda isteksizdi.<sup>321</sup>

İş dönüp dolaşıp ABD'nin Ermenistan'a mali destek vermesine geliyordu. İtilaf Devletleri almak istediklerini almışlardı. Bu sebeple Ermenistan ile uğraşmayı boşuna iş yükü olarak görmekteydiler. Çünkü Ermenistan iç bölgede Türkler tarafından tehlike arz etmekteydi. Bu nedenle Lloyd George Ermenistan'dan Türk milliyetçilerini çıkarmak için ABD'den yardım istemeyi uygun görmüştür. Eğer ABD bu öneriyi kabul etmezse, daha küçük bir Ermenistan kurulması uygun olurdu.<sup>322</sup> Milletler Cemiyeti üyesi her ülke ve ABD'nin de devlet olarak Ermenistan'a birkaç milyon dolar borç para vermesini, ayrıca Amerika'da bulunan çok sayıdaki Ermeni örgütlerinin ve varlıklı Ermenilerin de katkı yapmasını öneren Yüksek Konsey, "... Eğer bu öneriyi sıcak bakılmazsa, Ermenistan'ın korku ve kaygıları en üst düzeye çıkacak ve Doğu dünyası da ciddi bir biçimde edilgenleşecektir" yorumunu yapmıştır.<sup>323</sup>

11 Mayıs 1920'de İtilaf Devletleri San Remo'da Osmanlı Hükümeti ile Türk Milleti'ne kabul ettirilecek barış şartları üzerinde tek taraflı anlaşmaya vardılar. San Remo Konferansı'nda alınan kararlar Osmanlı Delegasyonu tarafından Damat Ferit Paşa'ya sunuldu. Yine aynı gün antlaşmanın bir özeti basına verildi ve o da bu kararları protesto ederek,

<sup>320</sup> Mazıcı, a.g.e., s. 66.

<sup>321</sup> Kodoman, a.g.e., s. 28.

<sup>322</sup> A.g.e., s. 28.

<sup>323</sup> Mazıcı, a.g.e., s. 69.



Türklerin İstanbul ve boğazlara ilişkin kararları kabul etmeyeceklerini, bunun Türkiye'nin geleceğini felç edeceğini ve kalbinden vuracağını söylemiş, Ermenistan'a ilişkin koşulları da reddetmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması kararına da 8 Temmuz 1920'de benzeri protestoyu göstermiştir.<sup>324</sup> Böyle bir Ermenistan devletinin sınırlarını çizme yetkisinin, Başkan Wilson'a verilmesi uygun olacaktı. Bu arada manda ABD tarafından kabul edilmedi. Beklenildiği gibi Başkan Wilson Ermeni sınırını çizmeyi kabul etti. Wilson çizdiği sınırlarda Erzurum'un yanı sıra Erzincan ve Trabzon'u da Ermenistan'a veriyordu.<sup>325</sup> San Remo Konferansı'nın bitmesiyle artık Osmanlı Hükümeti'yle yapılacak olan antlaşmanın ana hatları tamamlanmıştır.

Avrupa basınının tepkisi genel olarak olumlu idi. Antlaşma maddeleri genel olarak ağır olduğu kabul edilmekle birlikte, Türklerin bunu hak ettiklerini söylüyorlardı. Çok az basın organı antlaşmaya karşı çıktı. Manchester Guardian, "barış koşullarının haksız olduğunu", söylüyor. Westminster Gazetesi, "müttefiklerin çözmeye muvaffak olmadıkları sorunları maskeleyerek amacıyla kaleme alınmış hatipçe bir metin", yorumunu yapıyordu. Observer Gazetesi, "antlaşma için yapay, güvenilmez ve geçici", ifadelerini kullanıyordu. Bu arada bazı basın organları antlaşmayı adil olarak değerlendirirken, devletlerin uygulamada ne derece başarılı olabileceği konusunda şüpheleri vardı.<sup>326</sup>

Türk basınının tepkisi ise öfke ve dehşetti. Ama, teslimiyet söz konusu bile değildi. Türklere idam cezası verildiği söylenmekteydi. Bu antlaşmayı Kuvayı Milliyecilerin kabul etmesine imkan yoktu. Zaten ardından da Mustafa Kemal, halkı direnişe çağırdı. Çağrıdan sonra on binlerce Türk İstanbul'u terk ederek Milli Mücadeleye katılmıştı.<sup>327</sup>

17 Haziran 1920'de Damat Ferit Paşa Paris'teki görüşmelere katılmıştır. Maddelerin değiştirilmeyeceği ve eğer anlaşma kabul edilmezse Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olacağı konusunda bir nevi uyarılmışlardır ve Hükümette bundan çekinerek anlaşmayı kabul etmiştir.

Osmanlı Hükümeti 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalayarak, Doğu Anadolu'da Türk topraklarında bağımsız bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını kabul etmiştir. Böylece, nüfusun ancak %4-5'i Ermeni olan Trabzon ile, nüfusunun 1/3'ünü teşkil

<sup>324</sup> A.g.e., s. 69-70.

<sup>325</sup> Kodoman, a.g.e., s. 29.

<sup>326</sup> A.g.e., s. 31.

<sup>327</sup> A.g.e., s. 31.

etmeyen Doğu Anadolu Ermenilere bırakılıyordu.<sup>328</sup> Sevr Antlaşması'yla İtilaf Devletleri, Doğu Anadolu'da Şark Meselesi'nin Ermenilerle ilgili kısmını tamamen çözmeye çalışmışlardır. Sevr Antlaşması'nın altıncı bölümünde Ermenistan ile ilgili altı maddeye (88-93) yer verilmiştir.<sup>329</sup> “Sevr Antlaşmasındaki bu altı madde şöyle idi:

88. Madde: Türkiye Müttefik Devletleri tanıdığı gibi, Ermenistan'ı hür ve müstakil bir devlet olarak tanıdığını beyan eder.

89. Madde: Osmanlı Devleti ile Ermenistan ve diğer imzası bulunan devletler, Erzurum, Trabzon, Bitlis vilayetlerinde de Türkiye ile Ermenistan arasındaki hududun tayini Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanlığı'nın hakemliğine havale etmeyi ve onun vereceği kararı ve Ermenistan'ın denize çıkışında ve adı geçen hududa komşu olan Osmanlı arazisinin askerden arındırılmasıyla ilgili olarak belirleyeceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

90. Madde: 89. Madde gereğince, tayin edilecek hudut, adı geçen vilayetlerin kısmen veya tamamen Ermenistan'a terkine yol açtığı takdirde, Osmanlı Devleti karar tarihinden itibaren, terk edilen arazi üzerindeki bütün hak ve hukukundan vazgeçtiğini şimdiden beyan eder. İş bu antlaşmanın, Türkiye'den ayrılan araziye uygulanacak hükümleri, sonradan Ermenistan'a terk edilecek araziye de uygulanacaktır.

Ermenistan'ın kendi hakimiyeti altına giren arazi sebebiyle, üslenebileceği Osmanlı Devleti'ne ait mali yükümlülüklerin ya da iddia edeceği hakların oranı ve niteliği, iş bu antlaşmanın sekizinci bölümünde (Mali Hükümler) 241.-244. maddelere uygun olarak tayin edilecektir. İş bu antlaşma ile çözülmemiş ve düzenlenmemiş bulunan ve söz konusu arazinin intikalinden doğabilecek olan bütün meseleler, ileride bütün sözleşmelerle hal edilecektir.

91. Madde: 89. Madde belirtilen arazinin bir kısmı Ermenistan'a intikal ettiği takdirde, Osmanlı Devleti ve Ermenistan arasında, (aynı maddede öngörülen karara dayanarak) belirlenecek olan hududu, arazi üzerinde çizmek üzere, adı geçen kararın verilmesinden on beş gün sonra, teşekkül şekli sonradan tayin edilecek olan bir Hudud Belirleme Komisyonu kurulacaktır.

<sup>328</sup> Seçil Akgün, “Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü”, **Tarih Boyunca Türk-Ermeni Toplumu İle İlişkiler Sempozyumu**, Ankara, 1985, s. 345.

<sup>329</sup> Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s. 252.

92. Madde: Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan'la olan hududu, ilgili devletler tarafından uzlaşma yoluyla belirlenecektir. 89. maddede açıklanan karar alındıktan sonra, alakadar devletler uzlaşma yoluyla hudutları tespit etmede muvaffak olamadıkları takdirde, iş bu hudut Müttefik Büyük Devletler tarafından tayin edilecektir ve hududun arazi üzerinde çizilmesi de bu devletlere ait olacaktır.

93. Madde: Ermenistan Hükümeti; Ermenistan'da ırk, dil veya din bakımından ahalinin ekseriyetinin (teşkil eden nüfusun) dışında kalan azınlıkların menfaatini korumak için, Müttefik Devletlerin lüzum göreceklere hükümleri ve bu devletlerce yapılacak olan antlaşmaya da hükümlerin yazılması muvafakat etmek suretiyle kabul eder.

Bunların dışında dolaylı olarak Ermenilerin lehine olan 230. maddeye göre ise; “Osmanlı Hükümeti 1 Ağustos 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan ve Müttefik Devletlerce istenen kişileri kendine teslim etmeyi yüklenir.” hükmü yer almaktaydı.<sup>330</sup> Sevr Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili dikte edilen maddelerine bakıldığında, bütün maddelerin Ermenilere bağımsızlık getirirken, Türkiye açısından büyük toprak kayıpları içermektedir.

23 Nisan 1920'de kurulan TBMM Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nı kabul etmesi imkansızdı. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal'in antlaşmayı kesin olarak tanımama tavrı ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde, Ankara Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, bu durumu Kazım Karabekir Paşa'ya bildirerek şöyle sormuştur; “... Bolşeviklerin Van ve Bitlis teklifine ne dersiniz?” Kazım Karabekir Paşa'nın tepkisi ise: “Üç sancağın (Kars-Ardahan-Batum) işgaline devam en iyi cevap olur.” şeklinde olmuştur.<sup>331</sup>

Mustafa Kemal'in başkanı olduğu meclis Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için çaba sarf etmekteydi. Bu durumda, Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve Ermeni hayallerinin gerçekleşmesi, ancak Ankara Hükümeti'nin silah zoruyla yenilgiye uğramasına bağlıydı.<sup>332</sup> TBMM'nin Anadolu'daki direnişinin, Sevr ile birlikte hız kazanmış olması bu antlaşmanın ölü

<sup>330</sup> Gürün, a.g.e., s. 252.

<sup>331</sup> Cemalettin Taşkiran, **Kazım Karabekir Paşa Askeri Hayatı ve Komutanlığı**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1993, s. 71.

<sup>332</sup> Abdurrahman Çaycı, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 84.

doğmasına sebep olmuştur. Sömürgeci devletlerin birbiriyle giriştikleri rekabet Anadolu'daki direnişi körüklemiş ve milliyetçilik duygularıyla toplumun birbirine kenetlenmesini sağlamıştır.

Sevr Antlaşması hükümleri ile Ermeni Devleti'ni güven altına alan Ermeniler bununla yetinmemiş ve milli mücadeleyi yürüten kuvvetlerle olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla Milletler Cemiyeti'ne başvuruda bulunmuşlardır. Cemiyet-i Akvam Kasım 1920'de yaptığı görüşmede oybirliği ile şu kararı almıştır.<sup>333</sup>

“Mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda müthiş Ermeni trajedisine son vermek için konsey ile görüşmek ve birlikte çalışmak isteyen Asamble, hükümetlerle anlaşmak ve Ermenistan ile Kemalistler arasındaki savaşa son vermek için bir devletin görevlendirilmesini ve Ermenistan ve Kemalistler arasındaki durumu sona erdirmek için alınacak tedbirleri incelemek ve bu toplantı sırasında bir rapor düzenlemek üzere altı üyeden meydana gelen bir komisyon kurulması.”<sup>334</sup>

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 Haziran 1920 tarihinde çıkarmış olduğu kanunla, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul Hükümetince akdedilmiş veya edilecek bilimum muadehat keenlemyekundur hükmü nedeni ile, İstanbul Hükümeti'nin imzalamış olduğu Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koymamıştır, böylece tüm Ermeni çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim 28 Eylül 1920 tarihinde Ermenilerin saldırıları üzerine TBMM'si adına harekete geçen Türk Orduları 1 gün sonra Sarıkamış'ı 30 Ekim'de Kars'ı kurtarmışlardır. Kazım Karabekir'in komutasındaki Türk Kuvvetleri 7 Kasım'da Gümrü'ye girmiştir. Erivan'ın tehlikeye düşmesi üzerine bütün Türk talepleri kabul edilerek 3 Aralık'ta Gümrü Anlaşması'nı imzalamışlardır. Böylece Ermenistan Cumhuriyeti Anadolu toprakları üzerinde Ermeni taleplerinin olmadığını kabul ederek, bugünkü Türkiye – Ermenistan sınırı çizilerek Sevr'in geçersizliği onaylatılmıştır.<sup>335</sup>

<sup>333</sup> Beyoğlu, a.g.e., s. 545.

<sup>334</sup> A.g.e., s. 546.

<sup>335</sup> A.g.e., s. 546.

## E. LOZAN ANTLAŞMASI ve ERMENİ FAALİYETLERİ

### a. Lozan Konferansı Öncesi Ermeni Faaliyetleri

Lozan Barış Antlaşması başlamadan önce, 27 Şubat 1921’de Londra’da toplanan Konferansta Ermeni delegelerinden Bogos Nubar ve Ahoronyan da dinlenmişti. Bunlar, Sevri’n geçerliliğinin kabulü için büyük çaba sarfetmişlerdi. Ancak, sonuç Ermenilerin aleyhine gelişince, Ermeniler birleşik ve bütün bir Ermenistan için Lozan’a kadar sessiz bir politika izlediler.<sup>336</sup> Türkiye ile barış antlaşması akdedilmek üzere Lozan’da konferans toplanacağı belirlendiği andan itibaren Ermeniler, yeniden harekete geçtiler. Ermenileri temsil edenlerin başında Ahoronyan, Hadisyan, Nuradukyan, Leon Paşalya gibi isimler bulunmaktaydı. Ermeni davasının temsilcisi olan bu 4 kişi barış görüşmelerine katılmamışlardı. Ancak, bu temsilcilerin Azınlıklar Alt Komitesinde dinlenmeleri karara bağlanmıştı.<sup>337</sup> Lozan Konferansı çalışmaları başlarken Ermeniler, Lozan’da ekalliyetlere ve Ermenilere ait işlerin bir sonuca bağlanması için konferansa Ermeni Heyeti olarak kabul edilmelerini istemişler ve çok geniş bir çalışma yapmışlardır. Ermeniler, bir yandan Aharonyan ve Hadisyan öncülüğünde Ermeni Cumhuriyeti heyeti adıyla kurulmuş ve Ermeni Cumhuriyeti’ni temsil eden heyetin, diğer yandan da Noradunkyan ve Leon Paşalyan liderliğinde Ermeni Milli Heyeti adında daha ziyade Taşnak Komiteleri’nin etkisiyle kurulmuş heyet birlikte hareket ederek, davalarını Lozan Konferansı’nda savunmak istemekteydiler. Sonuçta bu iki heyet arasında Ermenilere bağlı bütün meselelerde tam bir ittifakla hareket kararı verildi. Bu karar sonucu olarak “Müttehit Ermeni Heyeti” adıyla temsil edilmeyi uygun bulmuşlardır.<sup>338</sup> Lozan görüşmeleri sırasında, Ermeni Cumhuriyeti ve Ermeni Milli Heyeti’nin, Müttehit Ermeni Heyeti olarak anlaşmaya varması, Ermenilerin Lozan’daki ısrarını ortaya koymaktadır.<sup>339</sup>

Ermeniler hem konferansa kendilerini davet ettirmek, hem de isteklerini tekrar gündeme getirmek maksadıyla yoğun bir siyasi çalışmaya başlamışlardır. Lozan Konferansı’na Ermeni delegesi olarak katılmış bulunan Hadisyan’ın dediğine göre: “Lozan’da Türkler ve Hilaf Devletleri arasındaki sorunları kesin olarak halledileceğini haber alınca Ermeni Cumhuriyeti Heyeti ve Ermeni Milli Heyeti faaliyete geçtiler.”<sup>340</sup> Buna göre:

<sup>336</sup> İhsan Sakarya, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1992, s. 429.

<sup>337</sup> Gürün, a.g.e., s. 298.

<sup>338</sup> Beyoğlu, a.g.e., s. 547.

<sup>339</sup> Sakarya, a.g.e., s. 431.

<sup>340</sup> Kodoman, a.g.e., s. 56.

1. İki heyet arasında Ermenilere ait bütün istek ve iddialarda tam bir görüş birliği doğdu.

2. Son olarak bir defa daha, İtilaf devletlerine (İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan) müracaat edildi.

3. Ermeni Milleti'ne dostluk gösteren bütün milletler harekete geçirildi. Amerika, Avrupa ve Hindistan'ın çeşitli yerlerinde bu kuvvetler Lozan Konferansı'nda etkili olmak gayesiyle seslerini yükselttiler.

4. Türk Temsilci Heyeti ile görüşebilmek için araçlar, çareler arandı.

5. Bir defa daha Ermeni Heyetinin Milletler Cemiyeti'ne fikrini bildirmesine çalışıldı.

6. Bize dost olan bütün yabancı kuruluşların, temsilcilerinin Ermeni davasını savunmak için Lozan'a gönderilmeleri sağlandı.

7. Ermeni Heyetinin, Lozan Konferansı'na yetkili üye olarak katılmasının kabulü için müracaatlar yapıldı.

Yukarıda anlatılan faaliyetlerden de anlaşılacağı üzere; Ermeniler konferansa katılmak için her türlü yolu denediler ve her türlü girişimde bulundular.

Lozan Konferansı görüşmelerinde, Birleşik Ermeni Delegasyonunun üç ana amacı vardı;

1. Bağımsız ve Birleşik bir Ermenistan kurmak,

2. Bu olmadığı takdirde, geçici bir süre için bir Ermenistan Milli Yurdu kurmak,

3. Lozan Konferansı'na Ermeni Delegasyonu'nun katılımını sağlamak.

Ermeni Heyeti ilk müracaatlarında üç devletten (Fransa, İngiltere, İtalya) olumlu bir cevap alamamıştı. Hadisyen ısrarından vazgeçmeyerek, tekrar bu devletlerin hükümetlerine mektup göndererek konferansa katılma taleplerini yinelemiştir. Büyük gayretler sonucu Ermeni Heyeti'nin Lozan Konferansı'nda yapılacak olan Azınlıklar Alt Komitesi'nde dinlenmelerine olanak tanınmış ama müzakerelere katılmalarına müsaade verilmemiştir.

Birleşik Ermeni Delegasyonu, Ermeni yurdu ile ilgili görüşmeleri dinlemek üzere, Azınlıklar Alt Komisyonuna alınmıştı. Alt komisyonda açıklamalarda bulunan Ermeni Heyeti, azınlıkların korunmasına ilişkin görüşler ileri sürülmüş ve bundan sonra, Ermeniler için ulusal yurt fikri görüşülmek üzere gündeme getirilmiştir.<sup>341</sup> Buradan çıkan sonuç; Türkiye'nin belirli bir bölgesi üzerinde, Ermenilerin toplanmasının ve ayrıntıların Milletler Cemiyeti'nce saptanması gerektiği ifade edilmekteydi. Ayrıca, bu toplanmanın tek amacının Ermenilerin kendi kültürlerini ve dillerini korumayı sağlayacak, bazı tedbirlerden yararlanabilmelerinin sağlanması olduğu vurgulanmaktaydı.<sup>342</sup>

### **b. Lozan Konferansı'nın Başlaması ve Ermeni Faaliyetleri**

Lozan Konferansı'nda iki taraf vardı. Bir tarafta Türkiye, diğer tarafta ise İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya bulunmakta idi. Türkiye Lozan'da bu devletler karşısında tek başına idi. Ancak, sadece konferansta boğazlar konusu tartışılacağı zaman Türkiye'nin isteği ile Rusya, Gürcistan ve Ukrayna konferansa davet edilmişlerdir. Bu konunun dışında Türkiye, uluslararası platformda yalnız başına mücadele edecekti.<sup>343</sup>

İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Baş Delegatesi olarak Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'na giderken, kendisine 14 maddelik bir hükümet talimatı verildi. Üç sayfalık olan ve her sayfasında bütün Hükümet üyelerinin imzasını taşıyan bu genel talimatın birinci maddesi Ermenilerle ilgiliydi ve aynen şöyle kaleme alınmıştı; “Şark hududu: ‘Ermeni Yurdu’ mevzu-u bahs olamaz. Olursa inkıta-ı müzakereyi mucib olur.” Yani, Lozan Konferansı'nda “Ermeni Yurdu” söz konusu olamaz. Olursa müzakereler kesilir.

Talimat gayet açık ve kesindir. Lozan Barış Konferansı'nda Anadolu'da bir “Ermeni Yurdu” kurulmaya kalkışılırsa, Ermeniler için Türkiye'den toprak istenirse, müzakereler kesilecektir. İsmet Paşa'nın Ankara'dan yeni bir talimat istemesine gerek bile yoktur. Paşa, Ankara'ya sormaya gerek duymadan resen müzakereleri kesebilecektir.<sup>344</sup>

Konferansı kendisi için birinci derecede önemli ve hayati bir mesele olarak gören bu nedenle de birinci derece adamlar gönderen üç devlet mevcuttu. Bunlar; Türkiye, İngiltere,

<sup>341</sup> Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler**, Yapı Kredi Yayınları, c.1, Baskı 3, İstanbul, s. 156.

<sup>342</sup> A.g.e., s. 276-277.

<sup>343</sup> Kodoman, a.g.e., s. 58.

<sup>344</sup> Şimşir, a.g.e., s. 186.

Yunanistan idi.<sup>345</sup> Lozan Konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde toplandı. Böylece Türklerle İtilaf Devletleri arasında hem I. Dünya Savaşı sonuçlanacak hem de Türkiye'nin bağımsızlığı ve statüsü tartışılacaktı.

Lozan'da görüşmelerin başlamasını müteakip Ermeniler Lozan'da bir büro açarak faaliyetlerine başladılar. Lozan'da bulunan Ermeni Heyeti temsilcileri Hadisyan ve Ahanronian, İtilaf Devletleri temsilcileriyle sık sık görüşmelerle bulunuyorlardı.<sup>346</sup> Bu görüşme trafiği ile Ermeniler sürekli olarak İtilaf Devletleri'nin zihninde bir Ermeni polemigi olduğu düşüncesi yaratmaya çalışıyorlardı.

Ermenilerle ilgili konular konferansın azınlıklar bölümünde gündeme gelmiştir. Ancak, konferansta azınlıklar konusunu görüşmek üzere kurulan Azınlıklar Komisyonu toplanmadan önce Ermeni heyeti aşağıdaki isteklerini İtilaf Devletleri'ne bildirmiştir:

1. Türkiye'deki azınlıklara; dil, din ve diğer konularda bazı haklar tanınması ve bu hakların Milletler Cemiyeti tarafından korunması,
2. Hristiyanların askerlik yapmamalarını, buna karşılık "bedel" vermelerini.
3. Mezhep imtiyazlarının korunmasını,
4. Genel af çıkarılmasını,
5. Geçiş hürriyetinin sağlanmasını,
6. Yerlerinden çıkmış olan Ermenilerin toplu olarak geldikleri yerlere dönmelerinin sağlanmasını,
7. Ermenilere Doğu illerinde ve Kilikya'da bir yurt verilmesini istiyorlardı.<sup>347</sup>

Bütün bu çabalarına rağmen Ermeni Heyeti konferansa doğrudan dahil olamamıştır. Ancak Türk Heyeti'nin bütün itirazlarına rağmen, 12 Aralık 1922'deki Azınlıklar Alt Komitesi'nde dinlenmeleri Müttefik Devletler tarafından kabul edilmiştir.

<sup>345</sup> Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara, 1973, s. 66.

<sup>346</sup> Kodoman, a.g.e., s. 60.

<sup>347</sup> Gültekin Ural, **Ermeni Dosyası**, Kamer Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 1998, s. 365.



### c. ABD'nin Lozan Barış Görüşmelerindeki Tutumu

ABD ile Türkiye arasında savaş hali bulunmadığından, barış yapılması da söz konusu olamazdı. Bu nedenle ABD Lozan'a gözlemci olarak katılabilmekteydi. Konferans görüşmelerine gelen ABD Heyeti'nin görüşüne göre; Ermeni Yurdu ile ilgili fikirlerin müzakerelerde görüşülmesi gerekliydi.<sup>348</sup>

Ermeni lobilerinin çabaları sonucunda ABD'nin Lozan Temsilcilerinden M. Dwight, Türk tarafının tüm itirazlarına rağmen Ermeni Yurdu konusunda bir bildiri sunmuştur. Ayrıca, Amerika'da faaliyet gösteren Ermenistan için Amerikan Derneği'nin çabalarıyla, Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri, bir diğer Amerikalı temsilci R. Washburn Child'a bir mektup göndererek, Anadolu'da bir Ermeni yurdunun kurulması için çaba gösterilmesini istemişlerdir.

Amerikan Temsilci Heyeti'nin, Azınlıklar Alt Komisyonu'na sunduğu bildirisinde, Ermenilerin toplanacağı özerk bir bölgenin oluşturulması teklifinin Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının ilgisini çektiği ifade edilmiştir. Bundan başka aynı bildiri de, Müttefik Devletler'in de Ermeniler için bir milli yurt oluşturulmasının güvenliği sağlamaya elverişli olduğu düşüncesini taşıdığı belirtilerek, bu durumun da göz önünde bulundurulması gereğinden bahsedilmiştir.<sup>349</sup> Yapılan yoğun Ermeni propagandasının sonucunda Amerikan Temsilci Heyeti'nin ilk başlarda Ermeniler lehine tutum takındığı fakat Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirmesini müteakip, Ermeniler lehine sergilenecek bir tavrın Türkiye ilişkilerine zarar vereceği değerlendirilmiştir.

1923-1926 yılları arasında komite üyeleri çeşitli demeç ve söylevler vermişler ve raporlar hazırlamışlardır. Bu belgelerin çoğu 1926 yılında "Türkiye ile Antlaşma: Lozan Antlaşmasının Onaylanmasından Yana Demeçler, Kararlar ve Raporlar" adı altında toplanarak bir kitap halinde yayınlanmıştır.<sup>350</sup> Kitabın ana fikri; tüm Amerikalıların antlaşmanın onaylanmasından yana oldukları, çünkü antlaşma hükümlerinin Türkiye ile sağlıklı iş ilişkilerini sürdürebilmeleri için büyük garantiler oluşturduğu, Lozan Antlaşması'ndan önce imzalanan bütün antlaşmaların yetersiz ve geçersiz kaldıkları ve yaşamlarını doldurdukları; son olarak da Lozan'ı onaylamamanın Türkiye'deki Ermeni ve Rumlara hiçbir

<sup>348</sup> Gürün, a.g.e., s. 299.

<sup>349</sup> Meray, a.g.e., s. 243.

<sup>350</sup> Kurat, a.g.e., s. 9-10.

faydasının dokunmayacağı yolundaydı. Tam tersine antlaşmanın imzalanmaması Türkiye üzerindeki Amerikan etkisini ve nüfuzunu azaltacaktı ve ABD' nin Ermeniler ve Rumlar üzerindeki moral desteği de erozyona uğrayacaktı. Ermenilerin Türkiye'den toprak alma şansı hiç yoktu ve ABD, Ermenilere karşı herhangi bir hukuki veya manevi yükümlülük altına girmemişti.<sup>351</sup>

Aslında Ermeniler, güvendikleri dağlara karlar yağdığını Lozan'da daha iyi anlamışlardı. Nitekim, bunun için Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Reisi A.Aharonyan, Ermeni milleti adına Lozan'a karşı çıkarken, Ermeni tarihçisi Kaçazmuni "Taşnaksutyu'nun, artık yapacağı iş yoktur" kitabında Ermeni Yurdu savının Lozan'daki gelişimini şu sitemkar sözlerle anlatmaktadır:

"Yurt", dostça bir teklif ve istek şeklinde Türklerin lütfuna sunuldu. Bir operet diyalogu başladı. Türkler, bu düşünceyi reddetmekten ve önem vermemekten, nazik ve medeni bir şekilde çok üzgün göründüler. Müttefik Büyük Devletler yası ve umutsuz jestler yaptılar: Zavallı Ermeniler için bütün vasıtalarımızı kullandık, her çareye başvurduk, mümkün olan ve olmayan her şeye teşebbüs ettik, artık bir şey yapmaya gücümüz yetmez. dediler ve kuponlar sorununa geçtiler"<sup>352</sup> sözleriyle aslında ne kadar boş umutlarla ABD'ye ve İtilaf Devletleri'ne güvendiklerini ve hayal kırıklığına uğradıklarını anlatmışlardır.

ABD, Lozan Antlaşması'nı Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile resmen savaşmadığı için imzalamamıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine ABD'deki Ermeniler de diğer ülkelerdeki Ermeniler gibi bu atlaşmayı tanımadıklarını deklare etmişler ve ABD'yi, Ermenileri yüzüstü bırakmakla suçlamışlardır.<sup>353</sup>

### ç. Lozan Antlaşmasının Sonuçları

Lozan Görüşmelerinde Ermeniler, I. Dünya Savaşı sırasındaki İtilaf Devletleri'ne yapmış oldukları hizmetlerine karşılık "Ermeni Yurdu" konusunda destek beklemişlerdi. İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'den görüşmeler sırasında destek gören Ermeniler, bu durumu Türk delegasyonuna baskı ile kabul ettirmek istemekteydiler.<sup>354</sup> Ancak, İsmet Paşa

<sup>351</sup> Bilal N. Şimşir, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği, 1920-1927**, Belleten, C.XLI, No 162, Ankara, 1997, s. 313.

<sup>352</sup> Seçil Karal Akgün, "Ermeni Sorununa Işık Tutacak Bazı Belgeler", **Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri**, I.Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003, s. 80.

<sup>353</sup> Gürün, a.g.e., s. 395.

<sup>354</sup> Çaycı, a.g.e., s. 87.

başkanlığındaki Türk Heyeti “Ermeni Yurdu” tezini şiddetle reddetmiş ve Ermenilerin vatandaşlık hukuku içerisinde yaşamalarına karar verilmesi gerektiğini ısrarla ileri sürmüştür.<sup>355</sup>

İtilaf Devletleri, Lozan Barış Görüşmelerinde kesin barışın imzalanmasına kadar, Ermenileri savunmuş, kendi çıkarlarını elde ettikten sonra da Ermenileri kendi kaderleriyle baş başa bırakmışlardır. Böylece, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Anlaşması’nda Ermenilere yer vermek için hiçbir sebep kalmamıştır.<sup>356</sup> Ayrıca, Lozan Barış Anlaşması’nın imzalanması, Milli Mücadelede akıtılan kanların bedelinin alınması ve Türk toprak bütünlüğünün yeniden ve kesin olarak tanınmasını sağlamıştır.<sup>357</sup>

Lozan Antlaşması’nın imzalanmasıyla Anadolu’da bir Ermeni yurdu teşkil sorunu bertaraf edilmiştir.<sup>358</sup> Sonuç olarak,

1. Ermeniler, Sevr Antlaşması ile isteklerine ve Büyük Ermenistan hayaline çok yaklaşmışlar ancak Sevr Antlaşması taraflarca onaylanmayarak uygulanmamıştır.
2. Bolşevik İhtilali sonrası kurulan Ermenistan Devleti kısa bir süre sonra SSCB’ye katılmak zorunda kalmıştır.
3. Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası alanda tanınmasını ve statüsünü belirleyen Lozan’ı ve Türkiye’nin Doğu sınırlarını tanınamaktadırlar.
4. Lozan Antlaşması’yla, Sevr’le gerçekleştiği zannedilen Büyük Ermenistan Projesi tarihin tozlu raflarında yerini almıştır.
5. Lozan görüşmeleri sırasında Ermeniler, bütün uluslararası konferanslara katılarak Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri’ne verdiği desteğin bedelini elde etmeye çalışmışlardır. Fakat büyük devletler yukarıda saydığımız sebeplerle emperyalizmin vasıtası, aracı tamponu, maşası durumunda bulunan Ermeni dosyasını ve Ermenileri yalnız bırakmak zorunda kalmışlardır.

<sup>355</sup> İter, a.g.e., s. 65.

<sup>356</sup> Mazıcı, a.g.e., s. 134.

<sup>357</sup> Çaycı, a.g.e., s. 66.

<sup>358</sup> Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk II**, Ankara, 1989, s. 1004.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılan Milli Mücadele'nin başarıları sayesinde Anadolu topraklarından bir parça koparmak isteyen Batı politikaları başarısızlığa mahkum edilmiştir.

## SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bir Ermeni sorununun ortaya çıkması tesadüf değildir. Tamamen büyük devletlerin emperyalist politikalarından kaynaklanmaktadır. Yüzyıllarca bir arada yaşayan iki millet, din ve milliyetçilik fikirleri istismar edilerek birbirine düşman edilmişlerdir. Çıkan isyanlar sonucunda iki taraf da çok acı çekmiştir.

Türkiye’de Ermeni sorunu üzerine kaynak niteliğinde yazılmış olan kitaplarda, konunun ortaya çıkışındaki baş aktör, Rusya olarak gösterilmiş ve buna Fransa ve İngiltere gibi devletlerin faaliyetleri eklenmiş olsa da, konunun boyutlanmasında, hatta uluslararası platforma taşınmasında en önemli katkının Amerika’da olduğu söylenebilir.

1780’lerden itibaren Anadolu ve Ortadoğu topraklarının kaynak zenginliği ve pazar niteliği, Birleşik Devletleri cezbetmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra gerek elde edilen bağımsızlığın korunmasında gerekse ülkenin sahip olduğu zenginliklerin Avrupa’ya sömürge olmaması gayesiyle “Amerika Amerikalılarıdır” temel ilkesiyle saptanmış olan Monroe Doktrini’ni (1823) benimsemiştir. Birleşik Devletler’de çok uluslu bir yapı olduğundan birleştirici olarak “Hristiyanlık” olgusu düşünülmüştür.

ABD’nin 1823 yılında uygulama sahasına koyduğu Monroe Doktrini, bir anlamda kendi içine kapanmayı öngörmekteydi. Fakat Avrupa devletlerinin girişmiş oldukları hızlı sömürgeciliği görmezlikten gelemiyordu. Eğer bu duruma kayıtsız kalırsa bunun kendisine çok pahalıya mal olacağına farkında olan ABD, en iyi çözümün Monroe Doktrinini de çiğnememek için misyonerleri kullanmak olduğuna karar vermiş ve bundan sonraki bütün planlarını bu doğrultuda yapmıştır. Bu gayeyle Avrupa’da yaşanan olayların kendi ülkesinde cereyan etmesini engellemek için, Hristiyanlık mezhepleri arasında muhafazakar bir yapıdan uzak olduğu söylenen Protestanlık mezhebini, örtülü bir şekilde popülere ederek desteklemiş ve ülkesinde birlik bütünlüğü sağlamıştır. Amerika’nın uygulamak istediği siyasetteki ana unsur eğer bizzat kendisi olursa bu Avrupalı Devletler tarafından anlaşılabilirdi. Bu hem Amerika’nın Monroe Doktrini’ni çiğnemesi anlamına gelirken hem de Avrupa’nın işlerine karışması anlamına gelecekti. Bu noktada ABD, Amerikan misyonerlerinin yoğun olduğu bölgelerde konsolosluk açılması gereğini tespit etmiş ve konsolosluklar aracılığıyla misyoner istasyonlarını finanse etmiştir. Bu aynı zamanda

Amerika Birleşik Devletleri'ne, konsolosluğunun bulunduğu bir bölgede istasyonlarını kendisinin denetlemesi hakkını sağlamış ve ev sahibi ülkenin baskısından da sıyrılmıştır. Aynı paralelde Protestan misyonerliğinin doğuşu, ABD'nin kıta dışına yayılmasındaki en önemli unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Birleşik Devletler, 7 Mayıs 1830 Antlaşmasıyla “the most favored nation” (en çok kayırılan ülke) statüsünü almıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti tarafından kapitülasyon hakları ABD'ye de verilmiştir. ABD'nin Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu 1830 Antlaşması ve iki ülkenin ticari anlamdaki yakınlıkları, daha çok ABD'nin işine yaramıştır. 7 Mayıs 1830 Anlaşması'ndaki üçüncü maddeye göre simsarlar, rahatça iş görebileceklerdi. Osmanlı Devleti içerisinde bu dönemlerde simsar denince akla Rumlar ve Ermeniler geliyordu. Çünkü Türkler, simsarlık ve ticaret gibi işlerle uğraşmıyorlardı. Türkler daha çok, asker, çiftçi, kamu görevlisiyken, Rumlar; denizci ve tüccardı. Ermeniler ise esnaf, zanaatkar, banker, tüccar ve simsardı. Bu yüzden olsa gerek, Amerikalılar antlaşmayı yaparken simsar kullanacaklarını hükme bağlamakla yetinmişler ve simsarların “her milletten ve dinden” olabileceğini de hükme bağlamışlardı. Anlaşmadaki bu madde, Osmanlı Devleti için ilerleyen yıllarda önemli bir sorunun kaynağını oluşturmuştur. Antlaşmada üçüncü madde olarak belirlenen husus ile Amerikan çıkarları bakımından ön planda tutulmuştur. Bunun tabii sonucu olarak da, Anadolu'da zengin bir Ermeni burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bu burjuva grubuna, yine Amerikalı misyonerlerin yapmış oldukları etkin çalışmalar neticesinde eğitilmiş bir Ermeni kitlesi eklenince, zaten oldukça kötü durumda bulunan ve siyasi bunalımlar yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu daha da kötüye götürmeye başlamıştır.

Amerikalılar, ABCFM adlı örgütleriyle yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, Yirminci yüzyılın başında Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarına ait yaklaşık 20 bin öğrencinin öğrenim gördüğü 337 okul vardı ve bu okulların %42'si Batı'da, %30'u Merkezi Türkiye'de, %20'si ise Doğu Türkiye Misyonu'nda idi. 1908'lere gelindiğinde 20 istasyon ve bu istasyonlara bağlı 269 dış istasyon şubesi, 130 kilise açmışlardır. Sadece 1893 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde 3 milyon İncil ve yaklaşık 4 milyon da değişik kitap dağıtmış olmaları Protestan misyonerliğinin Osmanlı topraklarındaki yoğunluğunu göstermektedir.

XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti içerisindeki Ermeniler, Amerikalı tüccarlar ve misyonerler vasıtasıyla peyder pey ABD'ye göç etmeye başlamışlardır. Bu göç hareketi dört aşamada sonuç bulmuştur. Birinci aşamada öğrenciler, ikinci aşamada tüccarlar, üçüncü aşamada fakir Anadolu köylüleri ve en son olarak da siyasi göçmen Ermeniler

gelmiştir. Bütün bu göç eden Ermeniler buldukları süre içerisinde sürekli olarak gazetelere Türkiye aleyhinde demeçler vermişler, kitaplar yazmışlar, düzenledikleri mitinglerle propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

1920'li yıllarda ABD'de Ermeniler Amerikalılar tarafından dışlanmışlardır. Hatta Ermeniler Siyah (Zenci) olarak adlandırılmışlardır. Örneğin Fresno'daki okullarda okuyan Ermeni çocuklarına Amerikalılar tarafından çeşitli hakaretler, saldırılar ve tecavüzler olmuştur. Aynı zamanda bazı şehirlerde Ermeniler dışlanarak demiryollarının ötesinde, varoşlarda yoksul bir tabaka olarak Amerikalılar tarafından yaşamaya zorlanmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nı nihayatlendirmek için Müttefiklerle Osmanlı İmparatorluğu arasında 10 Ağustos 1920 yılında Sevr Antlaşması imzalandı ve Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurulması hükmüne bağlandı. Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve Ermeni hayallerinin gerçekleşmesi, ancak Ankara Hükümeti'nin silah zoruyla yenilgiye uğramasına bağlıydı. TBMM'nin Anadolu'daki direnişinin, Sevr ile birlikte hız kazanmış olması bu antlaşmanın ölü doğmasına sebep olmuştur. Sömürgeci devletlerin birbiriyle giriştikleri rekabet Anadolu'daki direnişi körüklemiş ve milliyetçilik duygularıyla toplumun birbirine kenetlenmesini sağlamıştır.

Nitekim, 1920'den sonra İtilaf devletleri Ermenilerle fazla ilgilenmediler. Sadece Lozan Konferansı'nda Ermenilerin baskısı üzerine, Ermeni meselesi gündeme getirildi, tartışılmasına imkan tanındı. Türk heyetinin kararlı tutumu karşısında Ocak 1923 tarihinden sonra bir daha Ermeni meselesi gündeme getirilmedi. Zira Ermeni meselesi İtilaf devletleri için ikinci ve üçüncü derecede öneme sahip, taviz verebilecek bir konu idi. Buna karşılık Türkiye için taviz verilemeyecek birinci derecede ciddi ve kapanması gereken bir konu idi.

## **BİBLİYOGRAFYA**

### **ARŞİV BELGELERİ**

BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter Nr. 198, Karar Sıra Nr. 163, Karar Tarihi: 15 Receb 1333-17 Mayıs 1331

BOA.Meclis-i Vükela Mazbataları,213/6

BOA, Meclis-i Vükela Kararları, 30 Mayıs 1915, Sıra No: 163, 1981

BOA.DS.ŞAR.nr.54/202

BOA.DH.ŞFR.nr.54/156

### **KİTAPLAR**

Ağırtaş Ülkü, **Ermeni Meselesi (1918-1923)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Hatay, 2004.

Armaoğlu Fahir, **Atatürk Döneminde Türkiye-Amerikan İlişkileri**, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Artinian Vartan , **A Study of the Historical Development the Armenian Constitutional System in The Otoman Empire**, The Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences Brandies University, Department of Near Eastern and Judaic States, Degree doctor of Philosophy, Septamber, 1969.

Atatürk Mustafa Kemal, **Nutuk II**, Ankara, 1983.



Ateş Orhan, **Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeni Boyutu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya, 2002.

**Avrasya Etüdüleri**, Kış, 1999.

Aybars Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, (Yeni Baştan Yazılmış 4. Bası), Ankara, 1995.

Başgün Necla, **Türk Ermeni İlişkileri, Abdülhamid' in Cülusundan Zamanımıza Kadar**, San Matbaası, Ankara, 1970.

Bayur Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara, 1973.

Binark İsmet, **Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşiv Belgelerine göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi**, Sunuş XI, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 15, Ankara, 1995.

Çalışkan Ülkü, **Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2003.

Çaycı Abdurrahman, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Erhan Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Erol Mine, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, Giresun, 1972.

Gazigiray A. Alper, **Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, Gözen Yayınları, 1982.

Gencer Fatih, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, Alternatif Yayınları, İstanbul, 2006.

Genelkurmay Başkanlığı, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Atase Yayınları, Ankara, 1992.

Genelkurmay Başkanlığı, **Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003.

Gosdanian Bellinda, **Assessing Second- Generation Armenian Amerikan Genocide Survivors**, California School of Professional Psychology, Presno Campus, California, 1999.

Göyünç Nejat, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.

Grabill Joseph L., **Protestant Diplomacy and The Near East. Missioning Influence on American Policy, 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minnesota, 1971.

Güngör Erol, **Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri**, I. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

Gürün Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Halaçoğlu Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

Hocaoğlu Mehmet, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, And Kartpostal ve Yayınları, İstanbul, 1976.

Hopkins Charles Howard, **The Rise of The Social Gospel in American Protestantism: 1865-1915**, New Haven, CT: Yale University Pres, 1940

İlter Erdal, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara, 1999.

Kantarıcı Şenol, **ABD’de Ermeni Toplumunu ve Türkiye’ye Yönelik Lobi faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2003.

Karabekir Kazım, **Ermeni Dosyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Kissinger Henry, **Diplomasi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

Kocabaşoğlu Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**, 2. Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1991.

Kocaş Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklular'dan Beri Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1970.

Kocaş Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 3.Baskı, Truva Yayını, Ankara, 1970.

Kodoman Barçın, **Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002.

Kodoman Bayram, **Ermeni Macerası (Siyasi ve Tarihi Bir Değerlendirme)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2001.

Kongar Emre, **Türk Toplum Bilimcileri**, 2. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996.

Köprülü O. Fuat, **Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri**, Belleten, Ttk Yayınları, Ankara, 1987.

Kumral Hatice, **Kurtuluş Savaşı'nda Ermeniler ve Ermeni Sorunu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999.

Kurat A. Nimet, **Türk –Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış 1800-1859**, Doğuş Limited Şirket Matbaası, Ankara, 1959.

Kutay Cemal, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979.

Lathaw Michelle, **Economic Motives for Total Genocide: A Comparison of the Armenian, The Holocaust and Rwandan Genocides**, The Graduate School of Arts and Sciences, Master of Degree, Boston College, Boston, May 2000.

Mazıcı Nurşen, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.

Meray Seha L., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler**, Yapı Kredi Yayınları, c.1., Baskı 3, İstanbul.

Metin Halil, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**", MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

Okay Aydemir, **Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Faktörü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1992.

Ortaylı İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim (Makalalar I)**, Turhan Kitabevi, 2004.

Öke Mim Kemal, **Unutulan Savaşın Kronolojisi: Kore, 1950-1953**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

Öke M. Kemal, **Ermeni Meselesi**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986.

Özel Sebahattin, **Millet-i Sadıka Ermeniler**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2005.

Sakarya İhsan, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1992.

Selek Sebahattin, **Milli Mücadele**, Örgün Yayınları, İstanbul, 1970.

Sonyel Salahi, **I. Dünya Savaşı'nda Türk Ermeni İlişkileri**", Belleten, Cilt: LXIII. Sayı: 222, 1994.

Süslü Azmi, **Ermenilerin Yaptığı Katliamlar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1986.

Süslü Azmi ve Diğerleri, **Türk-Ermeni İlişkileri Tarihçesi (Efsane ve Gerçekler)**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Süslü Azmi ve Diğerleri, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Baskı I, Ankara, 1995.

Şimşir Bilal N., **Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği, 1920-1927**, Belleten, C.XLI, No 162, Ankara, 1997.

Şimşir Bilal, **Ermeni Meselesi (1774-2005)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

Taşkıran Cemalettin, **Kazım Karabekir Paşa Askeri Hayatı ve Komutanlığı**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1993.

Tunçer Asil Sıdkı, **ABD'de Ermeni Diasporasının Çalışmaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

Ulubelen Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 2.baskı, 1982.

Ural Gültekin, **Ermeni Dosyası**, Kemer Yayınları, Baskı 2, İstanbul, 1998.

Uras Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1976.

Yılmaz Ertuğrul M., **Etkin Bir Halkla İlişkiler uygulaması Olarak Lobcilik ve Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Lobisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

**MAKALELER**

Açıkses Erdal, “Göçün Ermeni Meselesindeki Rolü Üzerine”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Cilt II, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Akgün Seçil Karal, “Ermeni Sorununa Işık Tutacak Bazı Belgeler”, **Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri**, I.Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Akgün Seçil Karal, “Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD’nin Rolü”, **Tarih Boyunca Türk-Ermeni Toplumunu İle İlişkiler Sempozyumu**, Ankara, 1985.

Beyoğlu Süleyman, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006.

Çalık Ramazan, “Almanların Ermeni Olaylarına Bakışı”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I.Cilt, Asam Yayınları, 2003.

Çaycı Abdurrahman, “Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları**, Ankara, 2000.

Çöhce Salim, “Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Duman Sabit, “Amerikan Basınının Tehciri Soykırımı Dönüştürmesi”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Ertan T. Faik, “Osmanlı Devlet Kadrolarında Ermeniler”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006.

Eryılmaz Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Sorunu”, **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, Sayı. 2, Ankara, 2001.

Fendoğlu Tahsin, “Ermeni Probleminin Doğuşunda Amerikan Misyonerlerinin Rolü(XIX. YY)”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları Ankara, 2003.

Haydaroğlu İlknur, “Ermeni Toplumunu Osmanlıdan Koparan, Ermeni ve Amerikan Ermeni Okulları”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Kantarıcı Şenol, “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, S. 38, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Kodoman Bayram, “Türk-Ermeni İtilafının Başlangıcı (1878-1897)”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Sayı. 15, 1995.

Kundakçı Hasan, “Yer Değiştirme, Sevk ve İskan Kanunu (Tehcir) Nedenleri ve Uygulaması”, **Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006.

Kürkçüoğlu Erol, “Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2000.

Sarımay Yusuf, “Ermeni Sorunu ve Türk Arşivleri”, **Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Selvi Haluk, “Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri (1892-1896)”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Cilt III, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Selvi Haluk, “Ermeni Çete Faaliyetleri; 1900-1918”, **Türk Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006.

Şehirli Atilla, “Ermeni Tehciri”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, II. Cilt, Asam Yayınları, Ankara, 2003.

Şimşir Bilal, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984, Erzurum)**, Ankara, 1985.

Ural Selçuk, “Amerikan Yakındoğu Yardım Cemiyeti’nin(Şark-İ Karib Muavenet Cemiyeti) Çalışmaları”, **Ata Dergisi**, Sayı 12, Konya, 2004.

### İNTERNET KAYNAKLARI

[www.ait.hacettepe.edu.tr](http://www.ait.hacettepe.edu.tr), Erişim Tarihi: 12.12.2006.

[www.aksiyon.com.tr](http://www.aksiyon.com.tr), Erişim Tarihi: 12.12.2006.

[www.belgenet.com](http://www.belgenet.com), Erişim Tarihi: 26.06.2007.

[www.ermenisorunu.gen.tr](http://www.ermenisorunu.gen.tr), Erişim Tarihi: 11.11.2006.

[www.gazi.edu.tr](http://www.gazi.edu.tr), Erişim Tarihi: 12.04.2007.

<http://www.geocities.com/begunay/z25.htm>, Erişim Tarihi: 12.12.2006.

[www.igdirli.com](http://www.igdirli.com), Erişim Tarihi: 10.12.2006.

<http://www.kemalist.org/archive>, Erişim:30.03.2007.

[www.maltepe.edu.tr](http://www.maltepe.edu.tr), Erişim Tarihi: 28.12.2006.

[skantarci@eraren.org](mailto:skantarci@eraren.org), Erişim Tarihi: 20.01.2007.

[www.tarihcigozuyle.blogspot.com](http://www.tarihcigozuyle.blogspot.com), Erişim Tarihi: 11.12.2006.



**[http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/facts/gen\\_bibl.html](http://www.umd.umich.edu/dept/armenian/facts/gen_bibl.html)**, Erişim Tarihi: 23.06.2007

( Knights of Vartan Armenian Research Center, **Armenian Genocide**, The University of Michigan, Dearborn, M1 48128).

**[www.unrealarmeniangenocide.com](http://www.unrealarmeniangenocide.com)**, Erişim Tarihi: 01.07.2007. (An interview with Prof. Dr. Yusuf Halacoglu).

**[www.yenidunyadergisi.com](http://www.yenidunyadergisi.com)**, Erişim Tarihi:23.10.2006.